



Jovana Čikić



Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet

Jovana Čikić

SOCIJALNI RAZVOJ

pojam, koncepti i merenje

Novi Sad, 2022.

Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet
21000 Novi Sad, dr Zorana Đinđića 2
www.ff.uns.ac.rs

Za izdavača: prof. dr Ivana Živančević Sekeruš, dekan

Jovana Čikić

SOCIJALNI RAZVOJ - POJAM, KONCEPTI I MERENJE

Recenzenti:

1. dr Ana Bilinović Rajačić, vanredna profesorka, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
2. dr Ivana Milovanović, vanredna profesorka, Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja, Univerzitet u Novom Sadu
3. dr Marica Petrović, docentkinja, Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

Dizajn korica: Jovana Čikić

ISBN 978-86-6065-728-4

URL <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2022/978-86-6065-728-4>



Zabranjeno preštampavanje i fotokopiranje. Sva prava zadržava Izdavač i autor. Sadržaj i stavovi izneti u ovom delu jesu stavovi autora i ne odražavaju nužno stavove Izdavača, stoga Izdavač ne može snositi nikakvu odgovornost prema njima.

SADRŽAJ

Predgovor	5
1. Pojam socijalnog razvoja	6
2. Konceptije socijalnog razvoja	17
2.1. Strategija osnovnih potreba	17
2.2. Strategija razvoja sposobnosti	22
2.3. Održivi razvoj	31
2.4. Država blagostanja	38
2.4.1. (Savremeno) srpsko društvo i država blagostanja	47
3. Merenje socijalnog razvoja / blagostanja	63
3.1. Odakle nam indikatori socijalnog razvoja? – o pokretu socijalnih indikatora	64
3.2. Indikatori socijalnog razvoja – pojam i osobine.....	67
3.3. Merenje objektivnog blagostanja	77
3.3.1. Indeks humanog razvoja	86
3.3.2. Indeks ciljeva održivog razvoja	106
3.4. Merenje subjektivnog blagostanja	119
3.4.1. Izveštaj o globalnoj sreći	122
3.4.2. Bruto nacionalna sreća	126
3.5. Odnos ekonomskog rasta i subjektivnog blagostanja - Isterlinov paradoks	133
3.6. Specifične mere od značaja za analizu socijalnog razvoja – indikatori socijalne isključenosti	136
Literatura	149

PREDGOVOR

Studija *SOCIJALNI RAZVOJ – POJAM, KONCEPTI I MERENJE* se sastoji iz tri celine. Prva celina je fokusirana na određenje pojma socijalnog razvoja, dok se u drugoj prikazuju i analiziraju ključni teorijski koncepti. Od mnoštva ovih koncepata, odabrana su četiri – strategija osnovnih potreba, strategija razvoja sposobnosti, održivi razvoj i država blagostanja – jer predstavljaju najznačajnije strateške orijentacije u definisanju, tumačenju i praksi socijalnog razvoja. Treća celina obuhvata pregled glavnih problema u vezi sa merenjem socijalnog razvoja. Osim opštih pitanja o tome šta su indikatori socijalnog razvoja, kakvi treba i mogu da budu, ovde se prikazuju i objašnjavaju neki konkretni pokazatelji (npr. indeks humanog razvoja, indeks ciljeva održivog razvoja, indeks globalne sreće, bruto nacionalna sreća). Poseban deo studije čini prikaz i objašnjenje indikatora socijalne isključenosti. Osim prikaza geneze i karakteristika navedenih indikatora, studija sadrži i empirijske podatke koji služe kao ilustracije, ali i povod za dodatnu analizu društvenih činilaca koji oblikuju proces i ishode socijalnog razvoja.

Studija je namenjena čitaocima koji žele da se na (nadam se!) sistematičan način upoznaju sa temom, a posebno studentima kojima može da posluži kao pomoć prilikom istraživanja ove interesantne oblasti.

Posebno se zahvaljujem recenzentkinjama – prof. dr Ani Bilinović Rajačić, prof. dr Ivani Milovanović i doc. dr Marici Petrović – na korisnim sugestijama.

Autorka

U Novom Sadu, 2022. godine

1 POJAM SOCIJALNOG RAZVOJA

Nema društva, posebno savremenog, u kojem se ne postavlja pitanje kvaliteta života – od toga kakav je kvalitet života; u kojim segmentima svakodnevice je on na višem, a u kojima na nižem nivou; šta ga pospešuje, a šta inhibira; to toga da li je ravnomerno distribuiran i, ako nije, ko su oni koji imaju niži/viši kvalitet života i zbog čega i sl. Koncept kvaliteta života neposredno je povezan za socijalnim razvojem jer se stepen socijalne razvijenosti neke zajednice neposredno čita u kvalitetu života njenih članova. Osim sa kvalitetom života, socijalni razvoj često povezujemo sa pojmovima poput životnog standarda, blagostanja, pa čak i sreće. Takođe, kada govorimo o socijalnom razvoju pominjemo i:

- različite stepene/nivoe razvijenosti (od nerazvijenosti, preko delimične razvijenosti do razvijenosti),
- skup planskih i sistemskih društvenih intervencija koje bi trebalo da omoguće postizanje unapred utvrđenih razvojnih ciljeva,
- resurse/kapitale koji se koriste radi ostvarivanja ciljeva socijalnog razvoja,
- aktere u razvojnim procesima – oni imaju svoje uloge, poseduju izvesnu društvenu moć kojom utiču na druge aktere i olakšavaju artikulaciju i ostvarivanje sopstvenih interesa; akteri ne deluju izolovano, već čine, manje ili više, razgranate mreže,
- dinamičan i ciljno orijentisan proces,
- višedimenzionalnost razvojnog procesa i sl.

U literaturi su prisutna različita određena pojma socijalnog razvoja u kojima autori stavljaju akcente na specifične elemente ove pojave poput jednakosti, održivosti, unapređenja položaja pripadnika

marginalizovanih grupa, participacije, postizanja blagostanja, razvoja institucija, procesualnosti i sl.

Odbrana određenja socijalnog razvoja

Socijalni razvoj je jednakost socijalnih šansi (Sen, 1995).

Socijalni razvoj je proces planiranih socijalnih promena kreiranih radi ostvarivanja blagostanja ljudi u celini i u skladu sa dinamičkim procesom ekonomskog razvoja (Midgley, 1995).

Socijalni razvoj je dvostruko fokusiran, holistički, sistematičan, ekološki orijentisan pristup koji teži razvoju pojedinaca, kao i društvenih institucija (Lowe, 1995).

Socijalni razvoj određuju: smanjenje siromaštva, stvaranje šansi za zapošljavanje i socijalna harmonija (UN, 1995).

Socijalni razvoj je promovisanje održivog društva koje je vredno ljudskog poštovanja kroz osnaživanje marginalizovanih grupa, žena i muškaraca kako bi poduzeli aktivnosti u vezi sa ličnim razvojem, unapredili svoju društvenu i ekonomsku poziciju i zauzeli odgovarajuće mesto u društvu (Bilance, 1997).

Socijalni razvoj je mera sposobnosti zajednice da uradi nešto (Morris, 2014).

Bez obzira na uočene specifičnosti različitih određenja, prilikom definisanja socijalnog razvoja potrebno je posebnu pažnju posvetiti sledećim elementima:

- jačanje kapaciteta pojedinaca i društvenih grupa za učestvovanje u socijalnim procesima na mikro, mezo i makro nivou;
- fokusiranje na investicije u dobrobit pojedinca i zajednice;

- povezivanje različitih sektora i nivoa na kojima se proces razvoja odvija;
- unapređenja kvaliteta života i blagostanja svih članova neke zajednice;
- obezbeđivanje institucionalnih i strukturnih pretpostavki za jačanje socijalne pravde.

Na osnovu navedenog, socijalni razvoj možemo da odredimo kao manje ili više planski, društveno organizovan i institucionalno vođen dugoročan proces intersektorskih reformi u oblastima poput privrede, obrazovanja, političkog odlučivanja, socijalne sigurnosti (zdravstvene zaštite, socijalne pomoći, penzionog i invalidskog osiguranja i sl.), zaštite životne sredine i sl. koji ima za cilj jačanje individualnih, grupnih i institucionalnih kapaciteta za učestvovanje u društvenim procesima i odnosima kako bi se unapredio kvalitet života i blagostanje ljudi u nekoj zajednici.

Socijalni razvoj je ciljno usmeren. Njegovi ciljevi proizilaze iz vrednosnog sistema i odražavaju hijerarhiju dominantnih vrednosti u nekom društvu. Pritom, i same ciljeve socijalnog razvoja možemo da posmatramo kao hijerarhizovane. U ovom slučaju, ciljevi odgovaraju određenim ljudskim/društvenim potrebama. U samoj osnovi piramide ciljeva socijalnog razvoja nalazi se eliminacija bede. Ovaj cilj je najopštiji i odgovara zadovoljenju bazičnih ljudskih potreba, poput potrebe za hranom, pitkom vodom, smeštajem, obućom i odećom, lekovima i sl. Ove potrebe nalaze se u samoj bazi hijerarhije potreba jer predstavljaju uslove ljudske egzistencije. Samim tim, eliminacija bede osnovni je, elementarni cilj socijalnog razvoja svake zajednice. Ovaj cilj ostvaruje se kroz obezbeđivanje minimalnih prihoda tj. sredstava za život, neretko kroz rad socijalnih službi. Nakon zadovoljenja osnovnih potreba tj. eliminisanja bede moguće je diskutovati o ekonomskom rastu, ali i načinu na koji se akumulirano bogatstvo distribuira. Ovo pitanje povezano je sa potrebom da se u zajednici obezbede

pretpostavke za razvoj socijalne jednakosti i pravičnosti, kao i za razvoj ličnih potencijala svakog njenog člana.

Hijerarhija ciljeva u socijalnom razvoju u skladu sa hijerarhijskom ljudskih potreba



Jedan od ključnih događaja bitnih za promovisanje i jačanje ideje i prakse o socijalnom razvoju bio je Svetski samit za socijalni razvoj (Kopenhagen/Danska, 1995). Samitu su prisustvovali šefovi više od 100 zemalja iz celog sveta, kao i predstavnici regionalnih razvojnih komisija i agencija, 15 različitih tela UN, kao i međuvladinih organizacija (UN, 1995) - reč je o jednom od najvećih skupova svetskih lidera. Osnovno pitanje koje se razmatralo na ovom skupu ticalo se doprinosa socijalnog razvoja jačanju egalitarnih i solidarnih zajednica. Finalni izveštaj koji je nastao kao rezultat samita sadrži tzv. Kopenhagen

deklaraciju o socijalnom razvoju¹ i Program akcije – suština ovih dokumenata sadržana je u sledećem:

- za koncept i praksu socijalnog razvoja ključni su kriterijumi na osnovu kojih se razvoj definiše, polja aktivnosti u kojima se odvija i način na koji se mere postignuti efekti;
- tri ključna kriterijuma za određenje koncepta i utvrđivanje prakse socijalnog razvoja su: a) smanjenje/eliminacija siromaštva, b) stvaranje uslova za zapošljavanje i c) jačanje socijalne harmonije unutar i među zajednicama;
- socijalni razvoj praktikuje se u tri osnovna polja aktivnosti: a) osnovne socijalne usluge, b) obezbeđivanje osnovnih sredstava za život i c) razvoj ljudskih prava i jačanje demokratskih procedura;
- merenje efekata socijalnog razvoja podrazumeva razvoj kompleksnih i uporedivih indikatora u oblasti održivog razvoja, socijalne kohezije i rodno uslovljene distribucije stepena razvijenosti (UN, 2015).

Kopenhagen deklaracija promovisala je novu orijentaciju u socijalnom razvoju koja je, pre svega, usmerena na ljude. Ovo je stvorilo priliku za dalji razvoj participativnog planiranja socijalnog razvoja.

Prema Midžliju (Midgley, 1995), u dosadašnjoj literaturi moguće je identifikovati tri tipa strategija o socijalnom razvoju:

- a) strategiju u kojoj socijalni razvoj primarno svojim delovanjem ostvaruju pojedinci,
- b) strategiju u kojoj je socijalni razvoj rezultat delovanja zajednica i
- c) strategiju u kojoj ključnu ulogu u socijalnom razvoju ima država.

Strategija u kojoj socijalni razvoj primarno svojim delovanjem ostvaruju pojedinci naziva se još i **preduzetnička strategija**. Ona počiva na

¹ Tekst Deklaracije dostupan je na: <https://www.un.org/development/desa/dspd/world-summit-for-social-development-1995/wssd-1995-agreements/cdosd-introduction.html>.

uverenju da su pojedinci najzainteresovaniji za ostvarivanje ciljeva socijalnog razvoja jer se time unapređuje njihov kvalitet života. Zbog toga su pojedinci najpozvaniji da budu najaktivniji u ostvarivanju ciljeva socijalnog razvoja (Midgley, 1995). Ova strategija tipična je za zapadna društva za koja je karakterističan visok stepen individualizacije. Uloga države u socijalnom razvoju, prema ovom tipu strategije, je svedena na minimum – država ima ulogu „krovne“ institucije čiji je zadatak da obezbedi podsticajne uslove za razvoj individualnog preduzetništva i osigura poštovanje pravila u preduzetničkoj „utakmici“. Kako Midžli ističe (Midgley 1995: 107), „zagovornici individualističke (preduzetničke – prim. aut.) strategije takođe veruju da država treba da obezbedi uslove pogodne za nastanak malih preduzeća koja bi pružila mogućnost siromašnima da stvore resurse koji su im potrebni da zadovolje sopstvene socijalne potrebe“. Ovo se kosi sa orijentacijom i ciljevima tzv. modernističke paradigme koja u fokusu ima poslove velikog obima (npr. razvoj industrijskog sektora). Prema zagovornicima ideje o razvoju malih preduzeća, ovaj put je izvodljiviji i potencijalno može da ima bolje efekte u nedovoljno razvijenim društvima (Midgley, 1995). U ovim društvima, inicijative za razvoj malih preduzeća se, prema preduzetničkoj strategiji, javljaju najčešće u neformalnom sektoru ekonomije koji uspeva da opstane uprkos zabranama „odozgo“ i da apsorbuje višak radne snage iz formalnog sektora. No, kako navodi autor (Midgley, 1995), neki izražavaju bojazan u pogledu prevelike vere u neformalni sektor, ističući da do kreiranja osnova za „pravi“ razvoj dolazi tek sa jakim formalnim sektorom, kao i da neformalni sektor obuhvata i slabo produktivne, pa čak i eksploatatorske delatnosti što je suprotstavljeno ciljevima i željenim ishodima socijalnog razvoja.

Potpuno suprotna navedenoj strategiji jeste strategija u kojoj ključnu ulogu u socijalnom razvoju ima država. Ova strategija polazi od toga da država mora i treba da ima kontrolu nad procesom socijalnog razvoja – od početnih faza njegovog planiranja (koje se odnose na definisanje ciljeva) pa sve do monitoringa i evaluacije realizovanih razvojnih mera. Primena **državne strategije** zahteva razvoj državnog/birokratskog

aparata koji će biti zadužen za kreiranje i praćenje politika socijalnog razvoja. Za razliku od preduzetničke, državna strategija počiva na kolektivističkoj ideologiji (Midgley, 1995). Reč je o strategiji koja je bila dominantna tokom 20. veka, dok i danas „mnoge države nastavljaju da budu odgovorne kako za ekonomski, tako i socijalni razvoj“ (Midgley, 1995: 125). Unutar državne strategije o socijalnom razvoju moguće je razlikovati nekoliko pristupa:

- a) modernistički – kojim se zagovara ideja o redistribuciji raspoloživih resursa sa ciljem da se razvije industrija, a time i privredni sistem; ovde je akcenat na razvoju ekonomije koja treba da obezbedi veću zaposlenost, a time i viši životni standard populacije, dok troškove socijalnih servisa treba redukovati;
- b) rezidualni – koji propagira ideju o obezbeđivanju minimalnih socijalnih usluga najugroženijima; „ovaj pristup ne samo da je minimalizovao državnu odgovornost za socijalni razvoj, već pospešuje odvajanje socijalne politike od ekonomskog razvoja“ (Midgley, 1995: 126);
- c) ujedinjeni – koji nastoji da integriše principe i ciljeve ekonomskog i socijalnog razvoja; ovaj pristup je multi-/intersektorski i podrazumeva da u planiranju socijalnog razvoja učestvuju timovi sastavljeni od stručnjaka različitih profila; suština ujedinenog pristupa je u harmonizaciji razvojnih planova što znači da se „jednaka pažnja posvećuje ekonomskom rastu i socijalnom progresu“ (Midgley, 1995: 128).

Kako ističe autor (Midgley, 1995), zagovornici državne strategije svesni su nejednake distribucije resursa u društvu, kao i moći koju poseduje država i različitih načina na koji je praktikuje. Ali, s obzirom na kolektivističku orijentaciju, u promovisanju ideje državne strategije socijalnog razvoja polazi se od toga da je država institucija koju formiraju pojedinci i koja postoji kako bi čuvala njihove interese – odatle sledi da je državnom strategijom na adekvatan način moguće

mobilisati resurse kako bi se ostvarili ciljevi socijalnog razvoja (Midgley, 1995).

Treći tip odnosi se na strategiju prema kojoj je socijalni razvoj rezultat delovanja zajednica. U ovoj, **komunitarnoj strategiji** akcenat je na tzv. bottom-up pristupu (pristupu „odozdo na gore“) i participaciji svih zainteresovanih aktera u socijalnom razvoju (tzv. stejkholderi). Komunitarna strategija polazi od toga da se socijalni razvoj gradi induktivnim putem (od pojedinačnog i posebnog ka opštem) tj. od specifičnih (lokalnih) zajednica ka globalnom nivou. Svaka zajednica raspolaže određenim resursima kojima je moguće manipulirati kako bi se identifikovani problemi i potrebe rešili i zadovoljili. U prepoznavanju problema i potreba, kao i raspoloživih resursa učestvuju svi zainteresovani pripadnici određene zajednice – na ovaj način, oni su „u mogućnosti da imaju kontrolu nad lokalnim resursima i lokalnim aktivnostima“ (Midgley, 1995). Ova strategija počiva na populističkoj ideologiji i preferira lokalnu, a ne državnu inicijativu. Ona i nastaje kao kritika preterane birokratizovanosti i neefikasnosti državne strategije, kao i top-down („odozgo na dole“) planiranja socijalnog razvoja.

Na posletku, autor (Midgley, 1995) nudi i četvrti tip – **institucionalnu strategiju** socijalnog razvoja. Ova strategija počiva na ideologiji pluralizma i tolerancije. Osnovna zamisao jeste prevazilaženje ograničenja prethodna tri tipa strategija, tako što institucionalna strategija sadrži ono što je najbolje iz državne, preduzetničke i komunitarne strategije – to znači da ona „nastoji da mobilize raznovrsne društvene institucije, uključujući tržište (preduzetnička strategija – prim. aut.), zajednicu (komunitarna strategija – prim. aut.) i državu (državna strategija – prim. aut.) kako bi promovisala blagostanje ljudi“ (Midgley, 1995: 139). Iako se insistira na raznovrsnosti i ravnopravnom značaju različitih institucija, država ipak ima zapaženiju ulogu u institucionalnoj strategiji – naime, njen je zadatak da koordinira radom i aktivnostima svih drugih institucija u procesu socijalnog razvoja kako bi se maksimizirali njihovi pojedinačni,

ali i kolektivni doprinosi ostvarivanju razvojnih ciljeva. Ovakvo stanje naziva se upravljanim tj. kontrolisanim pluralizmom (Midgley, 1995: 140). Institucionalna strategija socijalnog razvoja ima svoje teorijske korene u radu T. Veblena i njegovoj kritici „neo-klasičnih ekonomista prema kojima je tržište jedini vitalni institucionalni mehanizam za ostvarivanje prosperiteta“ (Midgley 1995: 143). Zagovarajući institucionalizam, Veblen je smatrao da druge, ne-ekonomske institucije u društvu i te kako imaju uticaj na ekonomsku sferu. Pored Veblena, autor (Midgley 1995) navodi i uticaje Dž. Džuija i V. Džejmsa. Dva najteža zadatka pred institucionalnom strategijom su: a) kako pomiriti ciljeve ekonomskog i socijalnog razvoja i b) kako pomiriti različite koncepcije socijalnog razvoja. U prvom slučaju, autor (Midgley, 1995) navodi tri moguća modela:

- prvi model podrazumeva kreiranje „formalnih organizacijskih i institucionalnih aranžmana“ za integrisanje socijalnih i ekonomskih politika (Midgley, 1995: 157);
- drugim se obezbeđuje da “ekonomski razvoj ima direktan uticaj na socijalno blagostanje svih građana” (Midgley, 1995: 157), dok se
- trećim modelom kreiraju se takve politike socijalnog razvoja koje imaju pozitivne efekte i po ekonomski sistem.

U slučaju harmonizacije različitih koncepcija socijalnog razvoja, Midžli (Midgley, 1995) smatra da je optimalno postepeno integrisanje strategija (npr. državna i komunitarna, preduzetnička sa već integrisanom državnom i komunitarnom strategijom i sl.).

Pored različitih strategija, za određivanje i razumevanje socijalnog razvoja važno je identifikovati i analizirati i **društvene faktore** koji ga oblikuju. Prema Lakićević i Gavrilović (2012), moguće je izdvojiti nekoliko takvih faktora:

- a) politički sistem – obuhvata podfaktore koji se tiču: (ne)postojanja političke stabilnosti (u smislu kontinuiteta bazičnih ciljeva socijalnog razvoja i njima kompatibilnih politika), obeležja

- dominantnog političkog kursa (misli se na pretežno levu, pretežno desnu ili političku orijentaciju pretežnog centra pozicije), poštovanja principa demokratičnosti u pravilima političke igre (što bi trebalo da omogući artikulaciju političkih interesa različitih društvenih aktera i njihovu participaciju u sferi donošenja odluka),
- b) ekonomski sistem – odnosi se, pre svega, na stepen ekonomske razvijenosti društva, obeležja privredne strukture i pravce njene transformacije, prisustvo preduzetničke orijentacije (ne samo preduzetništva koje je orijentisano na profit, već i socijalnog preduzetništva), obim i strukturu finansijskog kapitala, kao i obeležja tržišta rada (stope (ne)aktivnosti, stope (ne)zaposlenosti, karakteristike (ne)zaposlenih, obim i obeležja dugoročne nezaposlenosti i sl.),
 - c) naučno-obrazovni sistem – uloga ovog faktora odvija se na tri nivoa; s jedne strane, ovaj sistem omogućava razvoj inovacija neophodnih za rast i razvoj u različitim sferama funkcionisanja jedne zajednice (tehnika, tehnologija, ekonomija i sl.), dok istovremeno on doprinosi jačanju humanog kapitala (kroz sticanje novih i razvijanje postojećih znanja i veština); treći pravac delovanja ovog sistema tiče se tzv. „treće misije“ univerziteta, odnosno, razvoja i širenja znanja koja mogu doprineti rešavanju socijalnih problema u zajednici (Čikić, 2015); kroz „treću misiju“ univerzitet se povezuje kako sa javnim, privatim, ali i civilnim sektorom u socijalnom razvoju; kao bitan podfaktor ističe se i permanentno obrazovanje, ne samo profesionalno, već i životno;
 - d) humani kapital – obuhvata demografsku sliku društva, kao i karakteristike znanja, veština i sposobnosti populacije (posebno, radnosposobnih); osim toga, važan element ovog faktora odnosi se i na samo vrednovanje humanog kapitala;
 - e) vrednosti i ideologije - ovaj faktor odnosi se na osmišljavanje ciljeva socijalnog razvoja koji neposredno proizilaze iz dominantnih ciljeva kojima teži zajednica; naravno, s obzirom na

heterogenost savremenih društava, moguće je (ne)postizanje konsenzusa oko razvojnih ciljeva što neposredno utiče na sam proces planiranja socijalnog razvoja.

Navedenim faktorima mogla bi se dodati još dva:

- f) sistem planiranja socijalnog razvoja – misli se na dominantan tip planiranja (stručnjačko ili participativno planiranje), raspoloživa i dostupna sredstva, relevantne aktere, obim planiranih mera i sl.
- g) obeležja pravnog sistema – reč je o karakteristikama regulacije društvenih odnosa, postojanju i obimu pravne zaštite ciljeva socijalnog razvoja, kao i obeležjima pravne regulacije participacije u socijalnom razvoju (kako planiranju, tako i uživanju u njegovim efektima).

2 KONCEPCIJE SOCIJALNOG RAZVOJA

Autori koji se bave istraživanjem socijalnog razvoja definišu, ali i tumače ovaj proces na različite načine. Lakićević i Gavrilović (2012) nabrajaju i ukratko prikazuju nekoliko takvih koncepcija: integralni ekonomski i socijalni razvoj, jedinstven proces razvoja, razvoj iz baze, strategija osnovnih potreba, strategija razvoja sposobnosti, autonomni endogeni razvoj, razvoj usmeren ka čoveku, parcijalni socijalni inženjering, država blagostanja, globalni svetski razvoj, održivi razvoj i sl. Ovde će se detaljnije govoriti o četiri bazične koncepcije socijalnog razvoja koje ukazuju na specifično tumačenje njegovih prioriternih ciljeva i načina za njihovo ostvarivanje.

2.1. STRATEGIJA OSNOVNIH POTREBA

Strategija osnovnih/bazičnih potreba (engl. *basic needs strategy*) rezultat je praktičnih napora globalnih institucija (poput UN, ILO) da unaprede implementaciju mera svojih razvojnih programa, posebno u nerazvijenim društvima gde je glavni cilj bio smanjivanje siromaštva. Ova strategija u dobroj se meri bazira na Maslovljevom konceptu osnovnih potreba. Prema Maslovu (1982), čovekove potrebe organizovane su hijerarhijski, na pet nivoa. Na prvom se nalaze fiziološke potrebe. Reč je o bazičnim potrebama čije zadovoljenje obezbeđuje egzistenciju (npr. potreba za vodom, hranom). Drugu grupu čine potrebe za sigurnošću. Ove potrebe predstavljaju zahtev za minimalizovanjem rizika, a manifestuju se kao potreba za stabilnošću i

bezbednošću. Potreba za pripadanjem odnosi se na karakter odnosa u koje stupaju pojedinci. Reč je o potrebama poput ljubavi, nežnosti, prijateljstva, podrške. Ove potrebe nije moguće zadovoljiti mimo društvenih odnosa sa drugima. Kao i prethodne, tako se i potreba za (samo)poštovanjem zadovoljava kroz odnose sa drugima, ali i u interakciji sa samim sobom. Ova potreba ne podrazumeva samo priznanje koje pojedinac dobija spolja, od strane drugih iz svog okruženja. Ona se zadovoljava i kroz samorefleksiju i autopercepciju sopstvenih dostignuća. Takođe, potreba za (samo)poštovanjem obuhvata i naš odnos prema drugima. Na posletku, potrebu za samoaktuelizacijom Maslov svrstava u red najviših potreba. Ona se zadovoljava kroz razvoj kreativnosti i moralnosti, prihvatanje objektivnih činjenica i razbijanje predrasuda. Potreba za samoaktuelizacijom bazira se na sposobnosti pojedinca da saznaje o sebi i sopstvenom okruženju i da se, na osnovu toga, razvija.

Strategija osnovnih potreba javila se sredinom 1970-ih. Ideja je, po prvi put, prezentovana 1976. godine na svetskoj konferenciji o zapošljavanju u organizaciji ILO. Svoj vrhunac doživljava krajem osme decenije prošlog veka kada postaje zvanični koncept na osnovu kojeg deluju glavne globalne razvojne agencije. Međutim, kako ističe Houdli (Hoadley, 1981), pored toga što je reč o *mainstream* razvojnoj koncepciji, primena osnovnih principa na kojima počiva strategija osnovnih potreba bila je spora i neujednačena. Nedoumice, kako teorijske, tako i praktične prirode, uslovile su da strategija osnovnih potreba već tokom naredne decenije bude zamenjena novim konceptima/strategijama.

Kako ističe Striten² (Streeten, 1981: 335), prema strategiji osnovnih potreba potrebno je „obezbediti uslove za potpun fizički, mentalni i

² Pol Striten (Paul Streeten, 1917-2019) se smatra idejnim tvorcem strategije osnovnih potreba. Osim akademske karijere, imao je i bogatu karijeru stručnjaka - praktičara u oblasti ekonomskog i socijalnog razvoja. Razvojnem ekonomijom bavio se više od pola veka. Bio je direktor Instituta za razvojne studije (Institute of Development Studies, UK), kao i Svetskog instituta za razvoj ekonomskih istraživanja

društveni razvoj ljudske ličnosti“. U ovoj strategiji polazi se od identifikovanja uskraćenih osnovnih potreba. Osim toga, određuje se u kojoj meri su ove potrebe uskraćene i među kojom populacijom (odnosno, među kojim specifičnim društvenim grupama).

Da bi razvoj ličnosti bio moguć, potrebno je, pre svega, suzbiti bedu tako što će najugroženijima biti omogućeno da zadovolje svoje osnovne potrebe. Time se, zapravo, obezbeđuju egzistencijalne osnove za najugroženije pojedince tj. pripadnike određenih društvenih grupa. Prvi korak u obezbeđivanju osnovnih potreba najugroženijih jeste definisanje tih potreba, kao i minimalnih resursa koji su neophodni za njihovo zadovoljenje. Prilikom identifikovanja osnovnih potreba moguće je razlikovati njihovo uže i šire određenje:

- uže određenje pod osnovnim potrebama podrazumeva potrebe za hranom, odećom, obućom, stambenom prostorom, zdravstvenom zaštitom, obrazovanjem;
- šire određenje u osnovne potrebe, pored navedenog, obuhvata i politička prava i zahteve (npr. demokratizacija prava na aktivno i pasivno učestvovanje u političkom životu zajednice, ukidanje deprivacije na rasnoj, etničkoj, rodnoj osnovi, suzbijanje socijalne nepravde i sl.).

Da bi se identifikovali oni kod kojih je asistencija u zadovoljavanju osnovnih potreba najurgentnija neophodno je bilo utvrditi standard za merenje ugroženosti. Tako je utvrđena linija siromaštva³ kao limit koji

(World Institute for Development Economics Research). Pored toga, bio je viši savetnik pri Svetskoj banci. Takođe, bio je uključen u oblikovanje izveštaja o ljudskom razvoju (pri UNDP) i izveštaja o svetskoj kulturi (UNESCO). Najvažnija dela: *The Frontiers of Development Studies* (1972), *Development Perspectives* (1981), *First Things First: Meeting Basic Human Needs in the Developing Countries* (1981). Više na: <https://www.bu.edu/econ/2019/02/20/in-memoriam-paul-streeten-1917-2019/>.

³ Apsolutna linija siromaštva predstavlja minimalan iznos sredstava koji omogućavaju pojedincu da obezbedi dobra i usluge neophodne za preživljavanje. Ona se prevashodno određuje na osnovu linije hrane (Vlada RS, 2018) koja se uvećava za troškove nabavke ostalih minimalnih potrepština (npr. odeća, obuća, lekovi, stanovanje, transport i sl.). Apsolutna linija siromaštva se određuje na nacionalnom

ukazuje na nedovoljan prihod za obezbeđivanje osnovnih potreba. Akcenat u strategiji osnovnih potreba jeste na obezbeđivanju uslova za potrošnju dobara iznad linije siromaštva.

Obezbeđivanje osnovnih sredstava za život ne podrazumeva samo pasivno primanje pomoći, već i stvaranje uslova u kojima će biti moguće da pojedinac samostalno obezbedi minimalna potrošna dobra. To znači da je potrebno obezbediti uslove u kojima će pojedinac raspolagati određenom kupovnom moći na osnovu zarade koju ostvaruje. Iz toga sledi da koncept osnovnih potreba podrazumeva kreiranje takvog ekonomskog sistema koji će biti radno intenzivan. U takvom sistemu potrebno je obezbediti uslove za kreiranje radnih mesta.

Osnovne karakteristike strategije osnovnih potreba

<i>Karakteristika</i>	<i>Opis</i>
Konceptualna osnova	Ljudima obezbediti osnovna sredstva za život
Definicija siromaštva	Deprivacija potrošnje
Redukcija siromaštva	Obezbediti adekvatan pristup potrošnim dobrima
Ciljevi politika	Opstanak
Odnosi moći	Paternalistički; malo prostora za glas siromašnih
Nivo primene	Generalizovan, ali uz moguće regionalno prilagođavanje

Izvor: <https://owlcation.com/social-sciences/Understanding-Poverty-Comparing-Basic-Needs-and-Capabilities-Approaches>

nivou. Radi uporedivosti podataka i potpunijeg globalnog uvida u fenomen siromaštva, Svetska banka je 2015. godine definisala internacionalnu liniju siromaštva koja iznosi 1,90\$ dnevno per capita (WBG, 2015).

Glavna prednost strategije osnovnih potreba jeste u jednostavnosti primene njenih principa. To je ujedno i omogućilo njeno brzo prihvatanje kao razvojnog koncepta. Takođe, prednost strategije osnovnih potreba leži u tome što je usmerena na rešavanje ključnog problema nerazvijenih društava i društava u razvoju, a to je porast životnog standarda najugroženijih. Primenjivost strategije olakšana je fleksibilnošću u određivanju osnovnih potreba u kontekstu zajednice/društvene grupe.

Međutim, strategija osnovnih potreba trpi i određene kritike. Ovde se, pre svega, misli na izraženu arbitrarnost prilikom određivanja osnovnih potreba. Naime, postavlja se pitanje ko određuje šta su osnovne potrebe – da li su to donosioci političkih odluka, stručnjaci tj. kreatori razvojnih mera ili oni koji se nalaze u stanju ugroženosti? Da li oni koji određuju osnovne potrebe zaista imaju uvid u realno stanje u kojem se nalaze najugroženiji, kao i da li u potpunosti percipiraju urgentnost i hijerarhiju osnovnih potreba koje treba zadovoljiti? S tim u vezi je i sledeća kritika ove strategije. Naime, ističe da strategija osnovnih potreba počiva na tzv. top-down („odozgo na dole“) pristupu kojim se ne uvažavaju dovoljno realne potrebe i vrednosti najugroženijih. Osim ovoga, strategiji osnovnih potreba se zamera to što definiše siromaštvo kao deprivaciju potrošnje čime, zapravo, insistira na porastu konzumiranja potrošnih dobara (Ghai, 1978). Umesto toga, kritičari ističu da bi dugoročno bilo održivije razvijati sistem investiranja i štednje. Takođe, ističe da strategija osnovnih potreba nema dovoljno sluha za rodno uslovljene razlike u osnovnim potrebama, kao ni da ne uvažava dovoljno pitanja zaštite životne sredine. Kako ističe Gaj (Ghai, 1978: 17), prema strategiji osnovnih potreba „eliminacija siromaštva se čini tako jednostavnom“.

2.2. STRATEGIJA RAZVOJA SPOSOBNOSTI

Kao reakcija na strategiju osnovnih potreba, sredinom 1990-ih javlja se strategija razvoja sposobnosti. Interesovanje autora ovog koncepta, Amartje Sena⁴, za istraživanje problema u vezi sa socijalnim razvojem ima kontinuitet koji se čita u njegovim analizama uzroka i distribucije fenomena gladi. Naime, Sen (1981) ističe da glad nije samo posledica nedovoljne količine proizvedene hrane, već je glad prevashodno rezultat nepravedne distribucije ukupno raspoloživih namirnica. Glad se dovodi u vezu sa neposедovanjem hrane. Stoga, Sen smatra da su karakteristike vlasničkog odnosa i prava na posedovanje⁵ ključne za razumevanje gladi (Sen, 1981). Ovaj princip Sen koristi i kada objašnjava siromaštvo – pravom na posedovanje se uspostavlja relacioni odnos koji se, pri tome, legitimizuje određenim sistemom društvenih pravila (Sen, 1981). Prema autoru, moguće je razlikovati nekoliko pristupa siromaštvu:

- biološki pristup ističe da siromaštvo ograničava ili u potpunosti ukida mogućnosti za zadovoljenje elementarnih fizičkih potreba;

⁴ Amartja Sen (Amartya Kumar Sen, 1933-) je indijski ekonomista. Posebno se interesuje za probleme u oblasti ekonomije blagostanja i razvojne ekonomije. Sen je značajan deo svog istraživačkog opusa posvetio problemima najugroženijih, posebno analizi uzroka i iskorenjivanju problema gladi. Takođe, interesuju ga i problemi u vezi sa distribucijom i ostvarivanjem ekonomske i socijalne pravde. Dobitnik je Nobelove nagrade za ekonomiju (1998). Bio je profesor na prestižnim indijskim, engleskim i američkim univerzitetima (University of Delhi, London School of Economics, University of Oxford, Harvard University, Trinity College, Cambridge). Njegova najznačajnija dela su: *Collective Choice and Social Welfare* (1970), *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation* (1981), *Development as Freedom* (1999), *Rationality and Freedom* (2002), *Identity and Violence: The Illusion of Destiny* (2006), *The Idea of Justice* (2009). Vidi više na: <https://www.britannica.com/biography/Amartya-Sen>.

⁵ Prema autoru, u tržišnim ekonomijama, odnosi koji se baziraju na pravu na posedovanje proizilaze iz razmene na tržištu, proizvodnog procesa, posedovanja sopstvene radne snage ili naslednog prava/prava prenosa vlasništva (Sen, 1981).

prema Senu, glad je najočigledniji primer ovakvog shvatanja siromaštva;

- drugi pristup posmatra siromaštvo kao izraz nejednakosti; međutim, Sen ističe da iako je reč o srodnim i međusobno povezanim fenomenima, oni se ipak „razlikuju i ne mogu se svesti jedan na drugi“ (Sen, 1981: 23);
- pristup relativne deprivacije karakterističan je, prema Senu (1981), za sociološka istraživanja⁶; siromaštvo je neodvojio od stanja depriviranosti, a ljudi doživljavaju depriviranost u odnosu na druge (relativnost); pritom, postoji razlika između osećaja depriviranosti i (objektivnog) stanja depriviranosti koja proizilazi iz činjenice da neki „poseduju manje poželjnih atributa, poput prihoda, adekvatnih uslova rada ili moći, nego drugi“ (Wedderburn, 1974; prema: Sen, 1981);
- prema četvrtom pristupu, siromaštvo je vrednosni sud, često obeležen negativnim kontekstom, dok je njegova „eliminacija moralno opravdana“ i poželjna (Sen, 1981).

Zasigurno jedno od najčitanijih i najznačajnijih Senovih dela jeste *Razvoj kao sloboda* (1999). Raspravljajući o prirodi razvoja, Sen u ovom delu identifikuje dva stanovišta – prvo, prema kojem se razvoj posmatra kao „žestok‘ proces, sa puno ‘krvi, znoja i suza“ (Sen, 1999: 35) i drugo, koje je blisko autoru i prema kojem je razvoj „prijateljski proces“ (Sen, 1999: 35). Sen (1999) određuje socijalni razvoj kao ostvarivanje slobode jer u njegovoj osnovi leži unapređenje sposobnosti pojedinaca. Na ovom shvatanju socijalnog razvoja, Sen gradi svoju strategiju razvoja sposobnosti. Ovaj koncept počiva na nekoliko osnovnih principa:

- a) princip jednakosti ljudi i njihovih potreba i mogućnosti,
- b) princip efikasnosti u sprovođenju planskih mera i aktivnosti za razvoj sposobnosti,

⁶ Kao tipičnog predstavnika ovog koncepta, Sen (1981) navodi Taunsenda (Townsend).

- c) princip participacije čime se pojedincima pripisuje aktivna uloga u popravljanju sopstvenog položaja i unapređenju kvaliteta života.

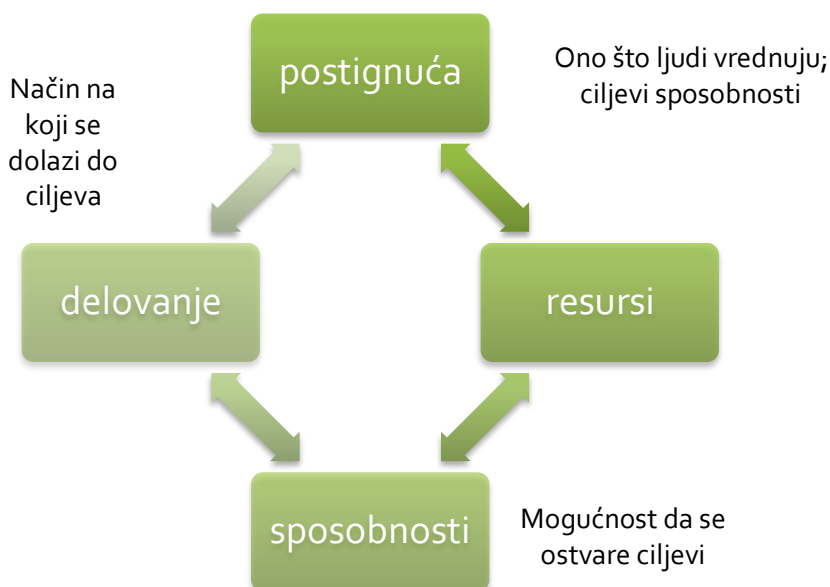
Tri ključna pojma kojima Sen (1999) objašnjava strategiju razvoja sposobnosti su: postignuća, delovanje i sposobnosti. Postignuća su sve ono što ljudi smatraju vrednim činjenja ili vrednim postojanja (npr. biti obrazovan). Sposobnosti su ono što je vredno činjenja ili postojanja, a za šta pojedinac poseduje sredstva kojima to može da ostvari ili dostigne (npr. sposobnost učenja). Sposobnosti opredeljuju pojedinca ka određenim postignućima. To su potencijali da se nešto ostvari, dok su postignuća ostvarenja tih potencijala.

Ključno pitanje od kojeg se u ovoj strategiji polazi jeste: šta ljudi mogu da budu? Svaki pojedinac se posmatra kao nosilac određenih potencijala koje bi trebalo razviti kako bi se unapredio individualni, ali i kvalitet života celokupne zajednice. Ovim pitanjem društvima se kao svojevrsni moralni imperativ nameće zahtev za obezbeđivanjem uslova za jačanje sposobnosti kako bi se postigao željeni nivo individualnog i kolektivnog blagostanja. To znači da se ideja o razvoju sposobnosti dovodi u vezu sa konceptom socijalne pravde⁷ i slobode. Sloboda je, prema Senu, ključni ishod socijalnog razvoja:

„razvoj može da se definiše, kako se ovde navodi, kao proces širenja stvarnih sloboda koje ljudi uživaju... razvoj zahteva ukidanje glavnih izvora neslobode: siromaštva, kao i tiranije, loših ekonomskih mogućnosti, kao i sistemske socijalne deprivacije, zanemarivanja javnih dobara, kao i netolerancije ili preterane državne represije“ (Sen, 1999: 3).

⁷ Pod socijalnom pravdom podrazumeva se način raspodele dobara i socijalnih šansi. Kako ističe Šmit (Schmidt, 2001), ova raspodela odvija se na tri nivoa: individualnom, institucionalno-organizacionom i nivou globalnog društva. U zavisnosti od toga kako je na svakom nivou (one)mogućena raspodela, formira se i predmet socijalne pravde (Schmidt, 2001).

Koncepti za objašnjenje strategije razvoja sposobnosti



Izvor: Sen, 1999; prilagođeno.

Prema Senu (1999: 10), sloboda ima instrumentalnu i intrinzičnu vrednost. Prva omogućava „jačanje opšte sposobnosti pojedinca“ (Sen, 1999: 10). U slobode sa instrumentalnom vrednošću, Sen (1999: 10) ubraja:

- političke slobode – „mogućnost da ljudi odluče ko treba da vlada i na osnovu kojih principa, i takođe uključuju prilike za kritikovanje autoriteta, slobodu političkog izražavanja i necenzurisane štampu, uživanje slobode izbora između različitih političkih partija“ (Sen, 1999: 38);
- ekonomske slobode – „prilike da se uživa korišćenje ekonomskih resursa sa ciljem potrošnje ili proizvodnje ili razmene“ (Sen, 1999: 39);

- socijalne prilike – „aranžmani koje društvo pravi u oblasti obrazovanja, zdravstvene zaštite i slično koji utiču na materijalnu slobodu pojedinca da živi bolje“ (Sen, 1999: 39);
- garancije transparentnosti koje ukazuju na „potrebu za otvorenosti“ (Sen, 1999: 39);
- zaštitnu bezbednost koja „obezbeđuje mreže socijalne sigurnosti za prevenciju populacije da bude gurnuta u bedu, glad i smrt“ (Sen, 1999: 40).

S druge strane, intrinzična vrednost slobode podrazumeva njeno vrednovanje *per se*. Sloboda se stiče i jača razvojem sposobnosti čime pojedinci ukidaju ograničenja, posebno kada je u pitanju ono što vrednuju. Što je sloboda veća, to je veća sposobnost ljudi da delaju tj. „da pomognu sami sebi i da utiču na svet“ (Sen, 1999: 18). Stoga, delanje za Sena nije samo mogućnost da se ostvare lični ciljevi tj. pomogne samom sebi, već i da se pokrene i oblikuje promena (Sen, 1999: 19).

Osnovna kritika koju Sen upućuje prethodnim koncepcijama socijalnog razvoja tiče se njihove jednodimenzionalnosti – naime, on smatra da merenje ostvarenog socijalnog razvoja samo na osnovu ekonomskih pokazatelja nije odgovarajuće jer se time ovako složen fenomen redukuje na jednu od svojih brojnih dimenzija. Stoga, za merenje socijalnog razvoja neophodni su novi pokazatelji. Na ovom tragu, razvijaju se indikatori i kompleksni indeksi koji uključuju i neekonomske parametre, pa čak i subjektivne pokazatelje.

Pored Sena, za strategiju razvoja sposobnosti značajan je i rad Marte Nusbaum⁸. Ona prilazi ideji o razvoju sposobnosti pojedinaca kao putu

⁸ Marta Nusbaum (Martha Craven Nussbaum, 1947-) je američki filozof. Diplomirala je na Univerzitetu u Nju Jorku, a doktorirala na Harvardu. Bavi se istraživanjima u oblasti antičke, političke i filozofije umetnosti, kao i feminizma. Predavač je na prestižnim američkim, evropskim i azijskim univerzitetima, kao i dobitnica brojnih nagrada za svoj naučni rad. Autorka je više od 20 knjiga i 450 članaka objavljenih u naučnim časopisima. Najznačajnija dela (u vezi sa socijalnim razvojem): *Women and Human Development* (2000), *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species*

za ostvarivanje pravde i prava. Autorka ističe da su sposobnosti raznovrsne i da ih definišu oni čija je sloboda ugrožena. Za razliku od Sena u čijim radovima se sposobnosti ne identifikuju jasno, Nussbaum daje eksplicitno navedenu lista ključnih sposobnosti za ostvarivanje pravde i slobode.

Ključne ljudske sposobnosti, prema Marti Nussbaum



Izvor: Nussbaum, 2003: 41-42.

Na ovom tragu, Nussbaum razlikuje interne i kombinovane sposobnosti – prve su one koje se odnose na karakteristike pojedinca (npr. karakteristike ličnosti, zdravstveno stanje, znanja i veštine koje neko posедуje), dok su druge one koje su rezultat ostvarenih interakcija internih sposobnosti sa obeležjima okruženja u kojem pojedinac deluje. Ostvarenost je ključni kvalitet kombinovanih sposobnosti. To je ono što ih razlikuje od situacija u kojima, čak i kada postoje adekvatne interne sposobnosti, društvo/okruženje deluje destimulativno na njihovu aktualizaciju. U takvim situacijama moguće je da, na posletku, dođe do

Membership (2006), *Creating Capabilities: The Human Development Approach* (2011). Vidi više na: <https://www.law.uchicago.edu/faculty/nussbaum>.

gubljenja internih sposobnosti. Da bi bolje objasnila razlikovanje između internih i kombinovanih sposobnosti, autorka se poziva na jedan od tri ključna pojma strategije razvoja posobnosti – postignuća. To su „aktivne realizacije jedne ili više sposobnosti“ (Nussbaum, 2010: 25). Postignuća su povezana sa sposobnostima preko ideje slobode izbora – pojedinac bira koju će sposobnost da ostvari, odnosno, da je prevede u postignuće.

Nusbaum daje poseban doprinos strategiji razvoja sposobnosti kroz uvođenje rodne dimenzije u analizu sposobnosti, prava i sloboda. Naime, autorka ističe skepticizam feminističke teorije u pogledu „univerzalnih normativnih pristupa“ (Nussbaum, 2000: 7). Iako žene poseduju interne sposobnosti, njihova aktualizacija često izostaje, što je, prema autorki, izraz nepostojanja socijalne pravde. Poseban doprinos strategiji razvoja sposobnosti je autorkina analiza odnosa sposobnosti i porodice. Opravdanje za analizu ovog odnosa možemo da tražimo u povezanosti rodne podele sfera društvenog života, gde sfera privatnog, porodičnog pripada ženi, kao i u činjenici da porodica značajno oblikuje sposobnosti pojedinaca. U analizi odnosa sposobnosti pojedinca i porodice, Nusbaum polazi od razlikovanja dva tumačenja prirode porodične zajednice. Prema prvom shvatanju, porodica se posmatra kao „organska jedinica koju na okupu drži altruizam (njenih članova – prim. aut.); glava porodice brine o interesima i prilivijama članova porodice, težeći da uveća korist porodice kao celine“ (Nussbaum, 2000: 248). S druge strane stoji stanovište prema kojem porodica nije nužno skladna i na altruizmu bazirana celina. U njoj, pored privrženosti i solidarnosti članova, postoje i sukobi, oprečna interesovanja i suprotstavljeni ciljevi. Prema ovom, u osnovi feminističkom, shvatanju, porodica se posmatra kao „pregovaračka celina“ (Nussbaum, 2010: 248) i stoga ovo shvatanje više odgovara individualističkoj, na-pojedinca-fokusiranoj orijentaciji strategije razvoja sposobnosti. Članovi porodice poseduju različite pregovaračke sposobnosti. Analizirajući uočene razlike kroz rodnu prizmu, autorka ističe da „kako bi žene trebale da razviju tzv. muške

sposobnosti izbora i nezavisnog planiranja, tako bi i muškarci trebalo da steknu barem neke od veština koje se tradicionalno povezuju sa ženskim radom i ženskom sferom" (Nussbaum, 2010: 250). Osvajanje novih sposobnosti za žene, prema autorki (Nusbaum, 2010) podrazumeva:

- sticanje prava na opcije – ovo se odnosi na pravo na različite mogućnosti u različitim sferama života - od obrazovanja, ekonomske aktivnosti, političkog angažovanja do sklapanja braka, izbora partnera, rađanja dece;
- percepciju doprinosa žene njenom sopstvenom blagostanju, ali i blagostanju drugih članova porodice, kao i porodice u celini; percipirani doprinos žene često se umanjuje usled neplaćenosti ženinog rada u porodičnom domaćinstvu, posebno u domenu brige o drugima;
- jačanje osećanja važnost kod žene same.

Strategija razvoja sposobnosti jedna je od najuticajnijih koncepcija socijalnog razvoja. Osim trajanja, njena važnost može da se primeti i u inspirativnosti i uticajnosti na formiranje drugih ideja i koncepcija socijalnog razvoja (npr. ideja o milenijumskim ciljevima održivog razvoja) ili novih načina njegovog merenja (npr. indeks humanog razvoja). Glavne prednosti ove strategije su:

- holistički i pluralistički pristup socijalnom razvoju,
- naglašavanje slobode kao temeljnog principa i ishoda socijalnog razvoja,
- insistiranje na jačanju mehanizama za izražavanje sopstvenih potencijala i izbora,
- otvorenost za primenu participativnih metoda u planiranju, monitoringu i evaluaciji.

Komparacija osnovnih karakteristika strategije osnovnih potreba i strategije razvoja sposobnosti

<i>Karakteristika</i>	<i>Strategija osnovnih potreba</i>	<i>Strategija razvoja sposobnosti</i>
Konceptualna osnova	Ljudima obezbediti osnovna sredstva za život	Ljudima obezbediti jednake mogućnosti da biraju svoj željeni način života
Definicija siromaštva	Deprivacija potrošnje	Deprivacija mogućnosti i sposobnosti
Redukcija siromaštva	Obezbediti adekvatan pristup potrošnim dobrima	Obezbediti jednake mogućnosti izbora
Ciljevi politika	Opstanak	Osnaživanje
Odnosi moći	Paternalistički; malo prostora za glas siromašnih	Dogovorni; ljudi imaju pravo da izlože stavove i oblikuju politike
Nivo primene	Generalizovan, ali uz moguće regionalno prilagođavanje	Višestruki nivoi, akcent na lokalnom razvoju

Izvor: <https://owlcation.com/social-sciences/Understanding-Poverty-Comparing-Basic-Needs-and-Capabilities-Approaches>

Međutim, strategiji razvoja sposobnosti su upućene i određene kritike. Evans (2002) ističe da u strategiji nije na jasan način objašnjeno na koji način je moguće boriti se protiv nejednakosti i status quo u društvima u kojima su prisutne, a ponekad i prevlađujuće nejednakosti, nepravda i nesloboda. Uvin (2010: 168) ističe da „nema politički utemeljene analize onoga što stoji kao prepreka njegovom (Senovom – prim. aut.) pristupu“ što, kako ističe autor, samo po sebi nije prevelik problem, ali jeste ozbiljna prepreka ukoliko znamo da institucije koje se bave razvojem usvajaju strategiju razvoja sposobnosti, a da se pritom

suštinski nije ništa promenilo u političkom i ekonomskom kontekstu njene primene (Uvin, 2010). Nadalje, ovaj autor kritikuje institucionalizaciju principa strategije razvoja sposobnosti smatrajući da su oni „mahom besmislene pravničke i tehničke forme koja neće izazvati nikoga“ (Uvin, 2010: 169). Time Uvin naglašava nedovoljnu preciznost i konkretnost strategije razvoja sposobnosti, kao i suštinsko nedoprinošenje promenama jer, prema njegovom mišljenju, ovaj pristup predstavlja „standardno ponavljanje liberalne dogme sa kraja 1990ih o svetosti ekonomskog rasta kombinovano sa nešto razvoja ljudskih resursa i ponekom pobožnom preporukom da bi ministri i korporacije – i Privredna komora? – trebalo da razmisle o ljudskim pravima. Neodređenost dominira.“ (Uvin, 2010: 169).

2.3. ODRŽIVI RAZVOJ

Iako se često i primarno vezuje za zaštitu životne sredine, još uže za odgovornu potrošnju neobnovljivih prirodnih resursa, ideja održivog razvoja zapravo predstavlja širi koncept ekonomskog, socijalnog, ekološkog i kulturnog razvoja savremenih društava.

Začeci ideje o održivom razvoju javljaju se još sredinom 1960-ih. Baveći se genezom ovog koncepta, Blatstajn (Blutstein, 2003) govori o „zaboravljenim pionirima održivosti“, poput R. Karson i njene studije *Tiho proleće* (1962)⁹, kao i M. Barneta koji je sredinom 1960-ih dao jednu od prvih formulacija održivosti („Resursi planete Zemlje moraju se očuvati za upotrebu i korišćenje budućih generacija, najmanje u onom obliku u kojem mi danas njima raspolazemo“. - navedeno prema: Blutstein, 2003: 339).

⁹ Autorka piše o uticaju pesticida na zdravlje ljudi, kako direktno, tako i indirektno, preko zagađenja zemljišta i/ili vodnih resursa. Karson je pokrenula niz rasprava i istraživanja u ovoj oblasti, kao i praktične aktivnosti (u okviru modernih pokreta za zaštitu životne sredine).

Razvoj globalne politike održivog razvoja

1987. - *NAŠA ZAJEDNIČKA BUDUĆNOST* – određenje pojma i definisanje osnovnih principa održivog razvoja

1992. – *AGENDA 21* – akcioni plan globalnog partnerstva 178 država za postizanje ciljeva održivog razvoja

2000. – *DEKLARACIJA O MILENIJUMSKIM RAZVOJNIM CILJEVIMA 2000-2015. godine* – osam osnovnih globalnih razvojnih ciljeva (smanjenje siromaštva i neuhranjenosti, obezbeđivanje univerzalnog osnovnog obrazovanja, promovisanje rodne jednakosti, smanjenje mortaliteta dece, unapređenje zdravlja trudnica i porodilja, borba protiv HIV/AIDS, malarije i drugih bolesti, obezbeđivanje socijalno-ekološke održivosti, izgradnja globalnog partnerstva za razvoj)

2002. – *Johanesburg* – *DEKLARACIJA O ODRŽIVOM RAZVOJU i PLAN IMPLEMENTACIJE*

2015. – 2030 *AGENDA ZA ODRŽIVI RAZVOJ* – rezolucija Skupštine UN o globalnim ciljevima socijalnog razvoja u 17 razvojnih oblasti (bez siromaštva, bez gladi, dobro zdravlje i blagostanje, kvalitetno obrazovanje, rodna jednakost, čista voda i sanitarni uslovi, pristupačna i čista energija, pristojan rad i ekonomski rast, industrija, inovacije i infrastruktura, redukovane nejednakosti, održivi gradovi i zajednice, odgovorna potrošnja i proizvodnja, klimatska akcija, podvodni život, život na kopnu, mir, pravda i jake institucije, partnerstvo za ciljeve).

Pored navedenog, počeci definisanja ideje o održivom razvoju vezuju se i za I konferenciju UN o životnoj sredini (Stokholm, 1972) kada su usvojeni važni strateški nadnacionalni dokumenti poput *Deklaracije o životnoj sredini* (1972) i *Akcionog plana za razvoj aktivnosti za zaštitu čovekove okoline* (1972). Ovim dokumentima države potpisnice javno su se opredelile da zagovaraju potrebu za rekonstruisanjem dotadašnje prakse ekonomskog i socijalnog razvoja, ističući važnost koncipiranja i

primene nove razvojne ideologije. Na ovom tragu će se deceniju i po kasnije definisati koncept održivog razvoja.

U izveštaju Komisije UN o životnoj sredini i razvoju (tzv. Bruntland komisija) iz 1987. godine pod imenom *Naša zajednička budućnost*, održivi razvoj se definiše kao onaj razvoj koji omogućava zadovoljavanje potreba sadašnjosti bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovoljavaju sopstvene potrebe (World Commission on Environment and Development, 1987). Reč je o veoma širokom i nesumnjivo fleksibilnom određenju što je konceptu održivog razvoja obezbedilo prohodnost u različite nauke/naučne discipline, kao i u različite planerske sektore. Koncept održivog razvoja počiva na ideji da je moguće uskladiti ekonomski rast i potrošnju neobnovljivih prirodnih resursa. Razvoj koji će počivati na ovakvom izbalansiranom odnosu može se smatrati održivim.

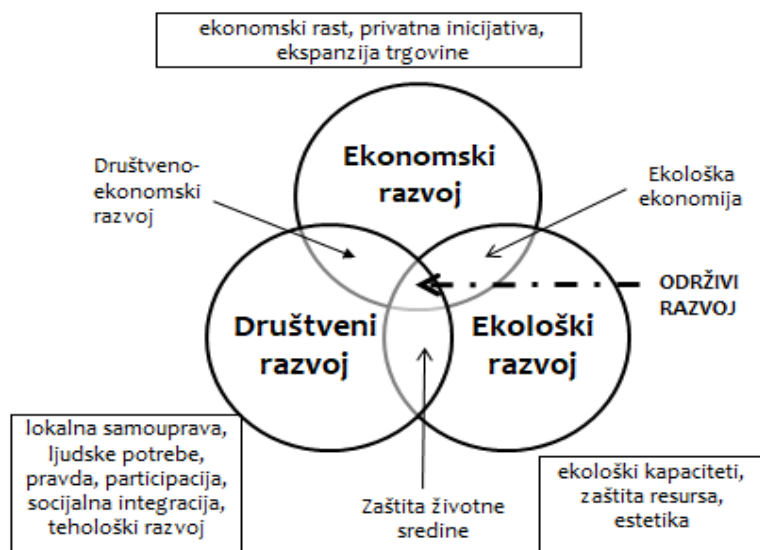
Iako se koncept održivog razvoja prvobitno fokusirao na odnos između potreba privrednog sistema i kapaciteta životne sredine, on će ubrzo prevazići ovu relaciju. Tako, prema širem shvatanju održivog razvoja, reč je o strategiji koja omogućava upravljanje svim raspoloživim resursima radi povećanja opšteg i dugoročnog blagostanja. Time se skreće pažnja na to da pozitivni efekti razvoja bi trebalo da se odnose na sve segmente društva i sve društvene slojeve, kao i da porast materijalnog bogatstva ne znači nužno i poboljšanje kvaliteta života (Čikić, 2008).

Iako se koncept održivog razvoja obično povezuje sa ekološkom dimenzijom (očuvanje i održivo upravljanje prirodnim izvorima energije, očuvanje biodiverziteta, smanjenje i prevencija ugrožavanja i uništavanja životne sredine i i sl.), zapravo je reč o multidimenzionalnoj ideji. Tako, možemo da govorimo i o ekonomskoj, socijalnoj, kulturnoj i političkoj dimenziji održivog razvoja (Čikić, 2008).

Pod ekonomskom dimenzijom održivog razvoja podrazumeva se obezbeđivanje pretpostavki za kontinuiran ekonomski rast i razvoj zasnovan na principima eko-menadžmenta (Milošević, 2013). Ujedno,

ekonomska dimenzija podrazumeva i redefinisane koncepta potrošnje na principima produženog trajanja životnog veka proizvoda i recikliranja, odnosno, kružne ekonomije. Održiva proizvodnja i potrošnja istovremeno baziraju se na razvijanju, usvajanju i primeni novih, „čistih“ (*eco-friendly*) tehnologija (Čikić, 2008).

Osnovne komponente održivog razvoja



Izvor: Čikić, 2008.

Socijalna dimenzija održivog razvoja fokusirana je promovisanje principa pravednosti – ovaj princip treba da bude osnova da novu, pravedniju distribuciju efekata razvoja. Cilj je da se kroz jačanje socijalne dimenzije održivosti umanje razlike u stepenu razvijenosti između Istoka i Zapada, Severa i Juga, razvijenih i nerazvijenih. Postizanje socijalne održivosti moguće je ukoliko se uspostave i ojačaju niti socijalne integracije (Čikić, 2008).

Poslednje dve dimenzije održivog razvoja – politička i kulturna – nepravedno su zapostavljene, ponekad čak i zaboravljene, iako se suštinski nalaze u njegovoj osnovi. Politička dimenzija se odnosi na legalizaciju i legitimaciju novog razvojnog koncepta. Pretpostavka ovome jeste decentralizacija moći u odlučivanju kako bi se obezbedila participacija brojnih i raznovrsnih društvenih aktera. To znači da održivi razvoj promoviše ideju planiranja razvoja „odozdo na gore“. Značajna uloga u procesu jačanja političke održivosti pridaje se lokalnoj zajednici koja predstavlja minimalni, ali dovoljan politički okvir za promovisanje participacije i lokalne inicijative. Na posletku, u osnovi svih prethodno navedenih dimenzija nalaze se promene u kulturnoj sferi. Kulturna dimenzija održivog razvoja podrazumeva promovisanje i etabliranje novih vrednosti i principa lične, ali i kolektivne odgovornosti za razvoj savremenih i budućih društava. Pored toga, kulturna dimenzija odnosi se na promovisanje lokalnih i regionalnih specifičnosti, uz uvažavanje prava na specifičnost i različitost (Čikić, 2008).

Međutim, iako je održivi razvoj bio izrazito popularan kao teorijska i praktična ideja tokom 1990ih, već početkom 21. veka pojavljuju se radovi u kojima se ukazuje na njegova ograničenja i ističu određene nedoumice. Postavlja se pitanje održivosti održivog razvoja. Naime, osnovni problem ideje održivog razvoja proizilazi iz njegove osnove prednosti – reč je o nedovoljno preciznom određenju (Čikić, 2008). „Široke“ obale pojma onemogućavaju davanje jednoznačnog odgovara na pitanja potreba budućih generacija. Naime, određenje održivog razvoja ne daje jasnu sliku o tome koje su to potrebe budućih generacija. Ostaje nejasno da li i na koji način možemo da procenimo kvantitet i kvalitet budućih potreba, odnosno, na koji način možemo da projektujemo njihov razvoj. Kritiku je moguće uputiti i koncepcijama pojedinačnih dimenzija (Čikić, 2008). Tako, u vezi sa ekološkom dimenzijom postavlja se pitanje da li su i u kojoj meri najrazvijenija društva spremna da racionalizuju potrošnju neobnovljivih izvora energije. Na praktičnom i svakodnevnom planu, to bi značilo redefinisane načina potrošnje, odnosno, redefinisane načina života

većine u ovim društvima. S druge strane, kada je reč o održivom razvoju nerazvijenih i/ili društava u razvoju postavlja se pitanje koliko su ona spremna za uvođenje "čistih" tehnologija, u ekonomskom, infrastrukturnom i socijalnom pogledu.

Osnovna kritika koja se upućuje na račun ekonomske dimenzije održivog razvoja tiče se zahteva za redefinisanjem koncepta potrošnje. To, zapravo, znači redefinisanje čitavog koncepta masovne proizvodnje na kojem počivaju kapitalističke privrede savremenih društava. Druga kritika tiče se mogućnosti usvajanja principa eko-menadžmenta jer njegova implementacija inicijalno poskupljuje troškove proizvodnje. To ujedno znači i veću cenu finalnog proizvoda čime se smanjuje broj potencijalnih kupaca što potencijalno redukuje profit (Čikić, 2008).

Kao što je istaknuto, socijalna dimenzija održivosti podrazumeva isticanje principa pravednosti i redistribucije bogatstva i blagostanja kao efekata socijalnog razvoja (Čikić, 2008). Na ovom se tragu neizbežno postavlja pitanje da li su i u kojoj meri savremena društva altruistična, odnosno, koji je interes razvijenih društava za preraspodelom rasta/razvoja tj. smanjenjem jaza između razvijenih i nerazvijenih i da li to i na koji način remeti utvrđene strukture moći.

„Usko grlo“ političke dimenzije održivog razvoja tiče se pojma decentralizacije moći. Postavlja se pitanje da li je i u kojoj meri moć moguće decentralizovati, bez obzira o kom se nivou analize socijalnog razvoja radi (od globalnog do lokalnog). S tim u vezi je i problem participacije u odlučivanju (Čikić, 2008). Kao element neodrživosti političke dimenzije održivog razvoja navodi se teza da jačanje participacije nije moguće, kako usled institucionalnih ograničenja (limitiranih kapaciteta institucionalnog sistema), tako i usled nedostatka navike, motiva i znanja da se participira u životu društvene zajednice.

Na posletku, u vezi sa kulturnom dimenzijom održivog razvoja postavlja se pitanje koje su to nove vrednosti na kojima će počivati koncept održivosti, kao i ko će ih definisati i afirmisati. Takođe, moguće

je postaviti i pitanje u kom periodu je potrebno afirmisati vrednosti održivog razvoja kako bi on bio održiv. Pored ovog, s obzirom na to da kulturna dimenzija održivog razvoja insistira na negovanju kulturne raznovrsnosti, postavlja se pitanje kako je moguće obezbediti multikulturalizam u eri globalizacije (Čikić, 2008).

17 razvojnih oblasti održivog razvoja prema Agendi 2030



Izvor: <http://sdg.indikatori.rs/sr-Latn/o-ciljevima>

Iako je održivost kao razvojni koncept nesumnjivo ostavio trag na svetskoj naučnoj i planerskoj pozornici, navedene kritike ukazuju na potreban oprez prilikom manipulacije ovim konceptom. Kritika pojma u naučnim krugovima u dobroj meri počiva na nedostatku čvrstog teorijskog utemeljenja. Ipak, održivi razvoj je i dalje prisutan u planerskoj praksi, iako ponekad može da se učini da je reč o utopijskoj viziji socijalnog razvoja (Čikić, 2012).

2.4. DRŽAVA BLAGOSTANJA

Država blagostanja obuhvata sistem institucionalne pomoći i podrške socijalnoj sigurnosti i blagostanju građana koji počiva na osnovnim principima socijalne pravde (solidarnost, međuzavisnost, jednakih mogućnosti). Prema Lindbeku (Lindbeck, 2006; navedeno prema: Josifidis, Supić, 2010: 22) razlikuju se uže i šire određenje države blagostanja:

- a) u prvom (češćem) slučaju, država blagostanja obuhvata „novčana davanja domaćinstvima“ i „subvencije, neposredno pružanje usluga stanovništvu (briga o deci, predškoloavanje, obrazovanje, zdravstvena zaštita, briga o starima)“ (Josifidis, Supić, 2010: 22);
- b) u drugom slučaju, država blagostanja se odnosi i na „cenovnu regulaciju (kontrola zakupnina i podrška cenama poljoprivrednih proizvoda), politiku smeštaja, regulaciju radne okoline, zakonodavstvo radne sigurnosti i ekološku politiku“ (Josifidis, Supić, 2010: 22).

Međutim, prema Esping-Andersenu¹⁰ (1990: 20), ove opšte (i najčešće primenjivane) definicije države blagostanja ne otkrivaju nam mnogo o samoj njenoj prirodi jer, kako autor ističe, u njima nema reči o tome da li su socijalne politike (na kojima se bazira funkcionisanje države blagostanja) „emancipatorske ili ne“, kao ni o tome „da li protivureče ili idu u prilog tržišnim procesima“. Prema njegovom mišljenju, državu blagostanja „ne možemo shvatiti samo u smislu prava koja pruža.

¹⁰ Gusta Esping-Andersen (Gøsta Esping-Andersen, 1947 -) je danski sociolog koji se bavi istraživanjima u oblasti društvene stratifikacije i komparativne socijalne politike. Predavao je na nekoliko univerziteta (Harvard, Trento, Evropski univerzitet u Italiji). Profesor emeritus je na Univerzitetu Barseloni. Član je Britanske akademije, kao i Američke akademije umetnosti i nauka. Aktivno sarađuje sa međunarodnim institucijama poput UN, OECD, ISSA. Više o autoru na <https://www.upf.edu/web/esping-andersen>.

Moramo uzeti u obzir na koji su način državne aktivnosti povezane sa ulogama tržišta i porodice u obezbeđivanju socijalne sigurnosti“ (Esping-Andersen, 1990: 21).

Iako se država blagostanja, kao razvojni koncept, najčešće vezuje za 20. vek, njene korene možemo pronaći još u predindustrijsko doba. Prvobitno, mere države blagostanja nisu se odnosile na sve, već samo na najugroženije. U predindustrijskim društvima, pomoć i briga o onima na društvenoj margini, kako ističe Perišić (2008), imale su mahom funkciju njihovog nadziranja i kontrole (npr. ograničavanje kretanja, kontrola brojnosti). S obzirom na nedovoljnu razvijenost sistema javnih institucija, ne čudi što je u ovom periodu pružanje socijalnih usluga bilo mahom u nadležnosti crkve, ali i neformalnog sektora (porodica, šira srodnička grupa). Tek od 18. veka dolazi do jačanja javnog sektora tj. osnivanja javnih bolnica, kao i širenja osnovnog obrazovanja.

Prekretnicu u formiranju moderne države blagostanja u 19. veku odigraće Bizmarkove¹¹ reforme u Nemačkoj. Naime, 1881. godine Nemačko carstvo prvo je usvojilo Zakon o opštem socijalnom osiguranju (Perišić, 2008). Time je briga o starima i nemoćnima podignuta na makro nivo, odnosno, stavljenja pod ingerenciju državnih institucija. Bizmarkova ideja bila je da se na ovaj način obezbedi socijalni mir među rastućim radništvom u Nemačkoj. Elementarni oblici socijalne zaštite radnika trebali su da ih spreče da štrajkuju čime bi se obezbedio kontinuitet proizvodnje, kao i rast nemačke privrede. Zakon je propisao da je penziono i invalidsko osiguranje obavezno kako za radnike, tako i poslodavce, ali i za državu. Pri tome, država je na različite načine participirala u osiguranju. Tri godine nakon donošenja Zakona o obaveznom socijalnom osiguranju, Nemačka je usvojila

¹¹ Oto Eduard Leopold fon Bizmark (*Otto Eduard Leopold von Bismarck*, 1815-1898) bio je prvi kancelar ujedinjene Nemačke (1871-1890). Zapažen je njegov doprinos ujedinjenju nemačkih država u Nemačko carstvo. Poznat je pod nadimkom „Čelični kancelar“. Više na: <https://www.britannica.com/biography/Otto-von-Bismarck>.

Zakon o zdravstvenom osiguranju, a 1927. i zakon kojim se regulišu novčana davanja i pomoć u slučaju nezaposlenosti (Vuković, 1998). Primer Nemačke, ali i rastući zahtevi radništva širom kontinenta dovešće do toga da većina evropskih zemalja u prvim decenijama 20. veka, a posebno nakon I svetskog rata usvoji neki oblik socijalnog osiguranja.

U godinama između dva svetska rata, većina država Evrope i Severne Amerike svojim građanima garantuje neki oblik novčane kompenzacije i pomoći u slučaju četiri osnovna rizika (starost, bolest, invaliditet i nezaposlenost). U zavisnosti od tipa države blagostanja, neke zemlje proširuju listu osiguranih rizika i na oblast obrazovanja, stanovanja, podrške porodicama i mladima.

Period prve dve decenije nakon II svetskog rata (1950e - 1970e) smatra se „zlatnim“ dobom države blagostanja (Perišić, 2008). U ovom periodu, raste javna potrošnja namenjena pružanju različitih socijalnih usluga. Ključni sektor u obezbeđivanju servisa neophodnih za ostvarivanje države blagostanja jeste javni/državni sektor. Država blagostanja postaje standardna karakteristika modernih razvijenih društava.

Međutim, početak 1970ih doneo je značajne promene u privrednim sistemima razvijenih društava. Naftna kriza iz 1973. godine¹² usloвила je niži privredni rast, a time i smanjenje doprinosa i budžetskih prihoda iz kojih su se finansirale usluge države blagostanja. „Od toga da je

¹² Početak naftne krize vezuje se za oktobar 1973. godine kada su zemlje članice OPEC (Organizacije arapskih zemalja za izvoz nafte) uvele embargo svim zemljama koje su podržavale Izrael tokom ratnih sukoba između Egipta i Sirije, s jedne strane, i Izraela, s druge strane. Embargo se prvenstveno odnosio na SAD, Veliku Britaniju, Kanadu, Holandiju i Japan, da bi se kasnije proširio i na Portugal, Južnu Afriku. Kao posledica uvođenja embarga, cena nafte na svetskom tržištu sa samo pola godine porasla je skoro 400%. Osim drastičnog skoka cene, embargo je izazvao i značajne nestašice nafte i naftnih derivata (benzina), kao i promene na makroekonomskom planu, ali i međunarodnoj političkoj sceni. Više u: Issawi (1978) i <https://history.state.gov/milestones/1969-1976/oil-embargo>.

predstavljala rešenje za probleme modernog kapitalističkog društva, država blagostanja sve više počela je da se smatra problemom, za koji je jačanje tržišnih sila očigledno rešenje" (Wildeboer, Vrooman i de Beer, 2001: 149). Paralelno sa ovim, na makroekonomskom planu dolazi do napuštanja principa kejnzijanizma. S druge strane, raste značaj i uticaj neokonzervativne i neoliberalne ideologije. Umesto države, kao ključni sektor u obezbeđivanju usluga države blagostanja sada se pojavljuje tržište. Sve više se insistira na odgovornosti pojedinca za sopstveno blagostanje, dok se uloga javnog sektora redukuje, odnosno, sve češće se svodi na pružanje podrške onima koji nemaju ličnih kapaciteta za obezbeđivanje potreba u domenu socijalne sigurnosti.

Poseban izazov funkcionisanju države blagostanja u savremenim društvima predstavlja globalizacija¹³. Ona donosi značajne promene u sferi rada i tehnologije (mobilnost kapitala, nove tehnologije), kao i politike (delimična redukcija praksi zasnovanih na socijaldemokratskim principima) koje utiču na pojačanu marketizaciju države blagostanja.

Trend redukovanja usluga države blagostanja nastavlja se i u savremenim društvima. Danas se govori o tri mehanizma prilagođavanja države blagostanja neoliberalnoj ekonomiji:

- a. rekomodifikacija – jačanje uloge privatnog sektora tj. tržišta u pružanju usluga koje je ranije dominantno pružao javni/državni sektor;
- b. zadržavanje troškova što znači redukovanje javnih izdataka na pružanje usluga u oblasti države blagostanja;
- c. rekalkibracija – ovaj se mehanizam odnosi na usklađivanje usluga države blagostanja sa savremenim potrebama u domenu socijalne sigurnosti; to, pre svega, znači racionalizaciju

¹³ Globalizacije je savremeni društveni proces koji obuhvata kompleksne i višestruke promene u praktično svim sferama društvenog života (ekonomija, politika, životna sredina, kultura, biološka reprodukcija, vrednosti i sl.). Za neke, globalizacija je samo produžetak modernizacije (Gidens, 1990) dok je za druge to potpuno nova faza u razvoju društava (Albrow, 1996). Suština globalizacije je u intenzivnom povezivanju sveta.

postojećeg sistema servisa države blagostanja (Pierson, 2001; prema: Perišić, 2008).

Konkretno, navedene se mere ispoljavaju kao npr. politika aktivnog zapošljavanja, strogi zahtevi za ostvarivanjem pojedinih prava u domenu socijalne sigurnosti, privatizacija usluga u oblasti socijalne sigurnosti i sl.

Prema Esping-Andersenu (1990), razlikuju se **tri tipa države blagostanja u savremenim društvima**.¹⁴ Ova tri tipa odslikavaju „kvalitativno različite aranžmane između države, tržišta i porodice“ (Esping-Andersen, 1990: 26). Dva su bitna kriterijuma za njihovo razlikovanje:

- stepen dekomodifikacije tj. „nivo do kojeg pojedinci ili porodice mogu da obezbeđuju socijalno prihvatljivi životni standard, nezavisno od tržišne participacije“ (Esping-Andersen 1990: 37) i
- sistem stratifikacije koji se čita u uslovljenosti statusom/položajem u hijerarhiji ili, pak, u univerzalnosti.

Prvi, **liberalni tip** države blagostanja (Esping-Andersen, 1990) karakterističan je za anglosaksonske zemlje poput SAD, Velike Britanije, Kanade, Australije. Uloga javnog sektora u pružanju usluga države blagostanja je ovde minimalna - namenjena je najugroženijima i cilja na zadovoljenje osnovnih potreba (obezbeđivanje minimuma egzistencije). Kvalifikovanost za korišćenje usluga javnog sektora države blagostanja određuje se na osnovu rigoroznih kriterijuma, kao i prakse uslovljavanja (npr. korisnik određene pomoći mora da prihvati prekvalifikaciju ili bilo koji posao koji mu se nudi – u protivnom, gubi pravo na pomoć/podršku). Strogi uslovi za dobijanje pomoći obezbeđuju da je broj korisnika usluga javnog sektora srazmerno nizak čime se postižu relativno niski troškovi države blagostanja. U ovom

¹⁴ Do ove tipologije režima države blagostanja, Esping-Andersen (1990) je došao na osnovu analize 18 država članica OECD tokom 1980ih (Australija, Austrija, Belgija, Kanada, Danska, Finska, Francuska, Nemačka, Irska, Italija, Japan, Holandija, Novi Zeland, Norvečka, Švedska, Švajcarska, Ujedinjeno Kraljevstvo, SAD).

tipu, akcenat je stavljen na tržište tj. privatni sektor kao ponuđača usluga u vezi sa socijalnom sigurnošću. Stoga ne čudi što je za liberalni tip države blagostanja karakterističan visok stepen stratifikacije – javni sektor usluga namenjen je najugroženijima (najnižim društvenim slojevima), dok se usluge privatnog sektora pružaju na višem nivou i u većem obimu i namenjenje su pripadnicima srednjeg i višeg sloja. Korisnici usluga države blagostanja u ovom tipu neretko su obeleženi društvenom stigmom. Kako ističe Esping-Andersen (1990), ovaj tip države blagostanja minimizuje efekte dekomodifikacije.

Drugi, **konzervativno-korporativni tip** uočava se u zemljama poput Nemačke, Italije, Austrije, Francuske, Japana. Za razliku od liberalnog tipa koji je fokusiran na socijalnu pomoć, ovaj tip države blagostanja pretežno je orijentisan na socijalno osiguranje. Pružanje usluga počiva na sistemu uplate doprinosa što omogućava stabilnost države blagostanja, kao i relativno visoka davanja (Esping-Andersen, 1990). Najveći broj korisnika u ovom tipu države blagostanja pripada srednjem sloju. Iako je privatni sektor prisutan, akcenat na pružanju usluga socijalne sigurnosti imaju država i neformalni sektor. Ovaj tip države blagostanja, prema Esping-Andersenu (1990), fokusiran je na očuvanje postojećeg socijalnog statusa korisnika (a time i postojećih socijalnih razlika). Pored toga, u oblikovanju ovog tipa značajnu ulogu imala je crkva što je uticalo na to da porodica ima važno mesto u sistemu brige i zaštite (npr. mere za pomoć porodicama sa decom, mere za pomoć majkama). Međutim, „država se meša jedino kada su porodični kapaciteti da zadovolje potrebe svojih članova iscrpljeni“ (Esping-Andersen, 1990: 27).

Treći, **socijalno-demokratski tip** tipičan je skandinavske zemlje (Švedska, Finska, Norveška, Danska). Za razliku od prvog tipa, ovde nema stratifikacije – usluge države blagostanja namenjene su pripadnicima svih društvenih slojeva na jednak način. To znači da je za socijalno-demokratski tip karakterističan sistem univerzalnih davanja. Za socijalno-demokratski tip, prema Esping-Andersenu (1990), tipičan

je visok stepen dekomodifikacije usluga i programa. Država blagostanja finansira se na osnovu poreskih davanja – s obzirom na to da su poreske stope visoke, onda su i naknade koje se dobijaju visoke. Stoga se za ovaj tip kaže je „fuzija blagostanja i rada“ – u njemu se „minimizuju socijalni problemi i maksimizuju prihodi“ tj. „najviše što može ljudi radi, a najmanje što mora živi od socijalnih transfera“ (Esping-Andersen, 1990: 28).

Tri osnovna tipa države blagostanja, prema Esping-Andersenu

Obeležje	Liberalni tip	Socijal-demokratski tip	Konzervativni tip
Uloga - porodice - tržišta - države	- marginalna - centralna - marginalna	- marginalna - marginalna - centralna	- centralna - marginalna - dopunska
Država blagostanja - dominantan modalitet solidarnosti - dominantan lokus solidarnosti - stepen dekomodifikacije	individualan tržište minimalan	univerzalan država maksimalan	srodstvo korporativizam etatizam porodica visok (za one koji privređuju)
Primeri	SAD	Švedska	Nemačka, Italija

Izvor: van Kersbergen, Vis, 2013.

Pored ova tri tipa, govori se i o dodatnom, četvrtom tipu države blagostanja – tzv. **mediteranskom/južnoevropskom tipu** (Ferrera, 1996). Reč je o tipu koji se javlja kasnije u odnosu na prethodno navedene tipove (1970/1980e) i karakterističan je za zemlje poput Španije, Portugalije, Italije, Grčke. Među istraživačima se vodi polemika

o prirodi mediteranskog tipa – dok neki smatraju da je reč o posebnom tipu, za druge reč je samo o podtipu korporativne države blagostanja (Karamessini, 2007). Osnovna karakteristika južnoevropskog tipa jeste važna uloga neformalnog sektora tj. porodice u pružanju socijalne sigurnosti i osiguranja blagostanja. Naime, za zemlje u kojima preovlađuje ovaj tip države blagostanja karakteristične su očuvane i jake porodične veze koje se manifestuju kao česti kontakti među članovima porodice, integrisanost u širu srodničku grupu, relativno očuvane višegeneracijske porodice i višeporodična domaćinstva, kao i niža zaposlenost žena. Za mediteranski tip karakteristično je da su socijalna davanja relativno niska. Karamesini sumira sledeće karakteristike ovog tipa države blagostanja:

- primarna uloga porodice u obezbeđivanju sigurnosti,
- fokus zaštite položaja glavnog hranioca porodice,
- socijalna sigurnost proizilazi iz radnog statusa,
- naknade za nezaposlene su niske, a mere aktivne politike zapošljavanja nerazvijene,
- raspodela sredstava podložna klijentelizmu i patronaži,
- institucije države blagostanja su neefikasne (Karamessini, 2007).

Međutim, pored navedenih, u novijoj literaturi (Draxler, Van Vliet, 2010; O'Sullivan, 2010) govori se i o novim tipovima države blagostanja koji se vezuju za post-socijalistička društva. Međutim, kako ističu Dreksler i van Vli (Draxler, Van Vliet, 2010), njihova dosadašnja evolucija je poprilično zagonetna, a predviđanja o ishodima transformacije su uglavnom neizvesna. Dok neki smatraju da će post-socijalistička društva svoje države blagostanja oblikovati po ugledu na tzv. zapadne modele (Deacon, 1992; navedeno prema: Draxler, Van Vliet, 2010), prema drugima, država blagostanja u ovim društvima predstavlja specifičan miks „pre-komunističkih (Bizmarkovo socijalno osiguranje), komunističkih (univerzalizam, korporativizam, egalitarnost) i post-komunističkih (tržišne sheme) elemenata“ (Cerami, 2006; navedeno prema: Draxler, Van Vliet, 2010).

Šest tipova države blagostanja u zemljama EU

<i>Režim</i>	<i>Karakteristike</i>
socijal-demokratski režim	redistributivna uloga države blagostanja; visok stepen socijalne sigurnosti – visoka socijalna davanja koja se finansiraju iz poreza; koncept univerzalne zaštite - bez stratifikacije (npr. skandinavske zemlje)
konzervativno-korporativni režim	država blagostanja kao posrednik u uzajamnoj pomoći različitih grupa i raspodele rizika; fokus na socijalnom osiguranju; obezbeđivanje određenog životnog standarda; javni sektor dominira u obezbeđenju socijalne zaštite i sigurnosti; (npr. Nemačka, Austrija, Francuska)
liberalni režim	fokus na privatnom sektoru socijalne sigurnosti; socijalna davanja usmerena na one najugroženije – obezbeđivanje minimalne egzistencije; strogi kriterijumi za dobijanje socijalne pomoći i uslovljanja sticanja prava na pomoć (npr. UK, Irska)
južnoevropski režim	ključna uloga porodice (neformalnog sektora) u obezbeđivanju socijalne sigurnosti; nedovoljno razvijene politike regulacije tržišta rada; minimalna socijalna davanja (npr. mediteranske zemlje)
konzervativni postsocijalistički režim	umerena zaštita u oblasti zapošljavanja; mere tržišta rada uglavnom orijentisane na transfere (npr. Češka, Slovenija, Mađarska)
liberalni postsocijalistički režim	fleksibilno tržište rada; kompetitivna regulacija; nedovoljno poštovanje pravnih normi koje regulišu tržište, posebno u privatnom sektoru; odsustvo politika za održanje zaposlenosti (npr. baltičke zemlje)

Izvor: Esping-Andersen, 1990; Bukodi, Róbert, 2007.

Prema Bukodi i Robertu (Bukodi, Róbert, 2007), možemo da govorimo o dva nova i specifična tipa države blagostanja koji se vezuju za post-socijalistička društva¹⁵:

- konzervativni post-socijalistički tip podrazumeva umerenu zaštitu u oblasti zapošljavanja, dok su mere tržišta rada

¹⁵ Do novih tipova, autori dolaze na osnovu analize, pre svega, tržišta rada (Bukodi, Róbert, 2007).

uglavnom orijentisane na transfere; obuhvata zemlje poput Češke, Slovenije, Mađarske, Poljske, Slovačke;

- liberalni post-socijalistički tip podrazumeva fleksibilno tržište rada i tzv. kompetitivnu regulaciju; za njega je karakteristično i nedovoljno poštovanje pravnih normi koje regulišu tržište, posebno u privatnom sektoru; ovaj tip karakteriše i odsustvo politika za održanje zaposlenosti (npr. baltičke zemlje).

2.4.1. (Savremeno) srpsko društvo i država blagostanja

Na osnovu ključnih karakteristika, moguće je identifikovati četiri glavne etape u razvoju države blagostanja u (savremenom) srpskom društvu. **Prvi koraci** ka uspostavljanju (nekih) elemenata države blagostanja (socijalna sigurnost) javljaju se u II polovini 19. veka. Tada se donose pravni akti (npr. Uredba o zanatima (1847), Rudarski zakon (1866), Pravilnik bolesničkog i potpornog fonda (1895), Uredbe o penzijama činovnika (1841/1871)) koji imaju za cilj socijalnu sigurnost određenog dela populacije (Vuković, 2009). Međutim, kao što se vidi iz navedenih akata, reč je o specifičnim kategorijama stanovništva. Do intenzivnijeg proširenja prava na ostvarivanje sigurnosti dolazi tek nakon I svetskog rata, uvođenjem obaveznog socijalnog osiguranja (1922/1937) za sva lica koja su bila u radnom odnosu, kao i đake, volontere i osobe koja se bave kućnom radinošću (Vuković, 2009). Ovaj princip primenjivao se na teritoriji cele tadašnje države, a sredstva za njegovo finansiranje obezbeđivala su se kombinovanim doprinosima zaposlenih i poslodavaca.

Druga značajna etapa u razvoju države blagostanja obuhvata **socijalistički period** u razvoju srpskog društva. Ovo je period u kojem se principi i standardi države blagostanja oblikuju na osnovu jasno

definisanog ideološkog ključa. Ostvareni životni standard i percipirani kvalitet života imali su zadatak da pokažu superiornost socijalističkog državnog uređenja. Činjenica je da je tadašnja država iz II svetskog rata izašla sa ogromnim gubicima, kako ljudskim, tako i materijalnim, a uz to dodatno opterećena nedovoljnom razvijenošću predratne kraljevine (Lakićević, Gavrilović, 2012: 99). No, socijalistička država je za već deceniju i po nakon II svetskog rata uspela da obezbedi kvantitativni i kvalitativni skok u pogledu kvaliteta života što se u konkretnom manifestovalo u „promenama u svim oblastima socijalnog razvoja: stanovanju, obrazovanju, ishrani i odevanju, zadovoljavanju kulturnih i zdravstvenih potreba, poboljšanju socijalne sigurnosti“ (Lakićević, Gavrilović, 2012: 99).

Trasa ekonomskog razvoja u ovoj etapi usloвила je promene u ekonomskim strukturama stanovništva – dolazi do brze, čak nagle deagrarizacije i porasta zaposlenih u sektorima industrije i usluga, kao i porasta njihovog značaja u strukturi BDP. U trodecenijskom periodu (1948-1979) „prosečna stopa rasta društvenog proizvoda iznosila je 6,2% godišnje, što znači da se za 31 godinu društveni proizvod uvećao 2,63 puta“ (Drašković, Musabegović, 2018: 262). Država, odnosno, partijsko-politički vrh insistirali su na politici pune zaposlenosti¹⁶, ali na uštrb produktivnosti rada što dovodi do toga da, kako navode Drašković i Musabegović (2018), društvena preduzeća u proseku imaju oko petine zaposlenih viška. Uprkos forsiranom zapošljavanju, u ovom periodu uočava se rast onih bez zaposlenja, kako u apsolutnom, tako i relativnom iznosu (Lakićević, Gavrilović, 2012).

Promene u ekonomskoj strukturi usloville su porast životnog standarda većine stanovništva, što se lako može uočiti iz podataka o ličnoj potrošnji (Lakićević, Gavrilović, 2012: 100). O rastu životnog standarda i potrošačkoj kulturi u doba socijalizma (posredno) svedoči i podatak da

¹⁶ To se može videti i na banalnom primeru odsustva kategorije „nezaposleni“ u statističkoj evidenciji.

se broj prodavnica od 1950ih do 1980ih utrostručio (Duda, 2014: 61). Država je subvencionisala cene robe (posebno namirnica) što je doprinosilo njihovoj nižoj ceni i širokoj dostupnosti.

Važan aspekt države blagostanja u socijalizmu odnosi se i na stanovanje. Nakon prvih posleratnih godina stambene oskudice (Dobrivojević, 2014: 46), proizvodnja stanova od sredine 1950ih je u uzletu. Osim broja novih stanova, primetan je rast infrastrukturne opremljenosti stambenih jedinica, kako novih, tako i postojećih (izgradnja vodovodne i kanalizacione mreže, elektrifikacija i sl.). Država je subvencionisala cene stanova i komunalija. Ali, „kako stanogradnja nije mogla da prati tempo migracija, naročito ka velikim gradovima, stambena beda je bila evidentna” (Dobrivojević, 2014: 46). Stanovi su bili u društvenoj svojini i dodeljivani su zaposlenima na trajno korišćenje od radnih zajednica u kojima su bili zaposleni. Dodeljivanje društvenih stanova podrazumevalo je određeni sistem bodovanja na osnovu čega su se formirale rang liste zaposlenih prema stepenu prioriteta u rešavanju stambenog pitanja. Međutim, „pri dodeli stanova viši društveni slojevi su favorizovani na uštrb radnika, budući da su rukovodioci, stručnjaci i službenici, u odnosu na svoju procentualnu zastupljenost (u ukupnom broju zaposlenih – prim. aut.), češće bili nosioci stanarskih prava” (Dobrivojević, 2014: 46). Nije bile ni retka korupcija sa bodovnim listama za dodeljivanje stanova. Osim toga, verovatnoća dobijanja stana u mnogome je zavisila i od ekonomske moći preduzeća tj. mogućnosti da investira u stambenu izgradnju (Dobrivojević, 2014: 46).

Značajnu karakteristiku države blagostanja u socijalističkom periodu čine i besplatno obrazovanje i besplatna zdravstvena zaštita. Duda (2017: 372) navodi da se nakon II svetskog rata nastavio i ubrzao razvoj zdravstvene zaštite što je omogućilo „veću dostupnost doktora i gotovo peterostruki porast broja bolničkih kreveta,..., a sve usluge bile su pokrivene obaveznim zdravstvenim osiguranjem. Organizovani su redovni sistematski pregledi i obavezno cepljenje stanovništva”. Prema

podacima Republičkog zavoda za statistiku, za dve decenije broj stanovnika po jednom lekaru smanjen je skoro tri puta (sa 2.220 lica po lekaru u 1950. godini na 772 lica po lekaru u 1973. godini (RZS, 1951; RZS, 1974) što potvrđuje veću dostupnost zdravstvene zaštite. Obuhvat populacije obaveznim zdravstvenim osiguranjem je bio veoma visok. Celokupan sistem zdravstvene zaštite bio je rukama javnog sektora, a korišćenje usluga državnog zdravstva je finansirano iz doprinosa zaposlenih i državnog budžeta.

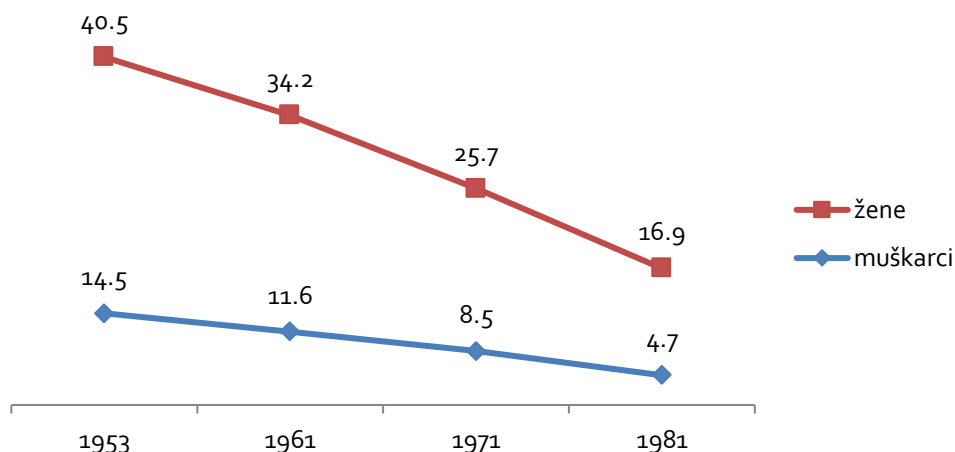
Broj obrazovnih ustanova na svim obrazovnim nivoima u Republici Srbiji (1950-1980)

<i>nivo obrazovanja</i>	<i>A (1949/1950)</i>	<i>B (1978/1979)</i>	<i>B/A</i>
osnovno obrazovanje	4.662	5.227	1,12
srednje škole	1.008	2.162	2,14
više škole i fakulteti	33	139	4,21
ukupno	5.703	7.528	1,32

Izvor: P3C, 1951; 1980.

U periodu socijalizma, dolazi i do demokratizacije obrazovanja. Pravo na obrazovanje regulisano je pravnim normama – 1958. godine donet je Opšti zakon o školstvu kojim je propisano obavezno i besplatno osnovno obrazovanje u trajanju od osam godina (Dikić, 2002).

Udeo nepismenih u ukupnom stanovništvu starijem od 10 godina, prema polu u Republici Srbiji (1953 – 1981)



Izvor: P3C, 1981; 1982.

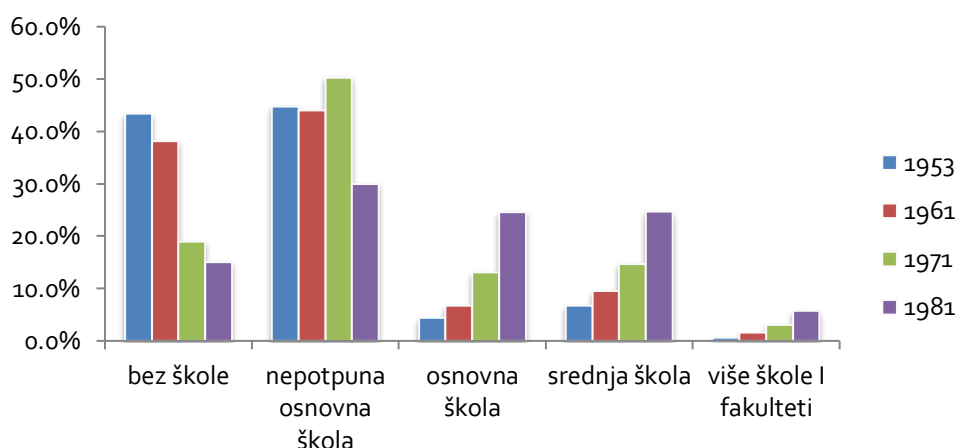
„Ustav SFRJ iz 1963. godine garantuje opšte pravo na obrazovanje čime su date pretpostavke za reformisanje sistema višeg i visokog obrazovanja u Srbiji“ (Чикић, 2014: 1043). Obrazovanje se smatra ključem za stvaranje graditelja pravednog socijalističkog poretka. Demokratizaciju obrazovanja u ovom periodu uočavamo na nekoliko nivoa. Prvo, raste broj obrazovnih ustanova na svim obrazovnim nivoima, posebno na tercijarnom nivou. Drugo, raste broj dece/mladih koji su obuhvaćeni određenim nivoom obrazovanja. Treće, menjaju se obeležja obrazovne strukture stanovništva i to u pravcu:

- smanjivanja udela nepismenog stanovništva, posebno žena¹⁷;
- smanjivanja udela lica sa najnižim nivoom obrazovanja (bez škole i sa (nepotpunom) osnovnom školom);

¹⁷ Ipak, prema podacima poslednjeg popisa stanovništva, i dalje je 1,96% populacije u Srbiji nepismeno (P3C, 2013); među njima, očekivano, najviše je starog stanovništva (70,5%), a čak nepismenih 82,1% žena; udeo nepismenih žena u ženskom stanovništvu starijem od 10 godina veći je od udela nepismenih u ukupnoj populaciji i iznosi 3,12% (P3C, 2013); više od $\frac{2}{3}$ nepismenih žive u seoskim naseljima.

- raste udeo lica sa srednjim i višim/visokim obrazovanjem.

Obrazovna struktura stanovništva starijeg od 15 godina u Republici Srbiji (1953-1981)



Izvor: P3C, 1981; 1982.

Treća faza razvoja države blagostanja obuhvata period tranzicije/transformacije¹⁸ tokom 1990ih i početkom 2000ih. Kako ističu Lazić i Cvejić (2004), ovaj period obeležavaju dve etape – etapa blokirane, „zamrznute“ tranzicije (1990e) i etapa zakasnele tranzicije (2000e). Prvu etapu obeležio je raspad SFRJ, praćen ratnim sukobima između regionalnih država u nastajanju. Savezna republika Jugoslavija (kao sukcesor SFRJ) suočila se sa embargom i sankcijama. Osim toga, ovaj period obeležen je značajnim demografskim promenama usled

¹⁸ U sociološkim analiza u upotrebi su oba pojma. Pritom, neki autori zagovaraju upotrebu prvog, ističući da se pod tranzicijom podrazumeva prelazak iz socijalizma u ne-socijalizam (Bolčić, 1995), dok drugi smatraju da je korišćenje pojma transformacija uputnije jer je on ideološki neutralniji (Lazić, 2000). Nezavisno od pojma koji se koristi, kako ističe Novaković (2017: 50), reč je o višedimenzionalnoj pojavi koji obuhvata kompleksne „promene u ekonomskoj, socijalnoj, političkoj i kulturnoj sferi društava“.

migracija stanovnika iz zemalja zahvaćenih ratnim sukobima (Bosna i Hercegovina, Hrvatska) ka Jugoslaviji/Srbiji, emigracije stanovnika (pretežno mladih i radnosposobnih) iz Jugoslavije/Srbije ka zemljama Zapadne Evrope, Severne Amerike, Australiji i Novom Zelandu, ali i unutrašnjih migracija za vreme i nakon 1999. godine (od Kosova i Metohije ka drugim regionima u današnjoj Republici Srbiji).

Osim u političkoj sferi, ključne karakteristike perioda blokirane tranzicije vidljive su i u privredi i institucionalnom sistemu. Kako ističe Novaković (2017: 26), „od 1991. do 2000. godine gotovo da nije bio privrednog rasta i većih investicija. DP (društveni proizvod – prim. aut.) je opao za 45,6%, a ukupna zaposlenost za 14,6%¹⁹. Nasleđena prikrivena nezaposlenost je dodatno uvećana zakonom o nemogućnostima otpuštanja dok traju sankcije OUN. Tek je sa njihovim ukidanjem značajnije otpočeo proces masovnog gubitka radnih mesta“. Pad broja zaposlenih posebno se odnosi na društveno-državni sektor (za nešto više od pola miliona), dok, u isto vreme, raste broj zaposlenih u privatnom sektoru (za oko 340.000) i u tzv. sivoj ekonomiji²⁰ (Bolčić, 2002: 99). Među tzv. žrtvama tranzicije, odnosno, osobama koje su lako gubile zaposlenje, a teško ga pronalazile našle su se žene, sredovečni, kao i oni sa nižim obrazovanjem.

U drugoj etapi (tzv. zakasnela tranzicija, započinje političkim promenama u oktobru 2000ih) otpočinju promene u ekonomskoj sferi. Ovaj period obeležava intenzivan proces privatizacije državnih i društvenih preduzeća što će rezultirati suštinskim izmenama u strukturi privrednih preduzeća i zaposlenih po sektorima vlasništva. Takođe, u ovom periodu dolazi i do promena u strukturi delatnosti – s jedne strane, smanjuje se udeo zaposlenih u primarnom i posebno sekundarnom sektoru, dok raste značaj tercijarnog sektora (Novaković,

¹⁹ Drugačije podatke o padu zaposlenosti tokom poslednje decenije 20. veka navodi Milošević (2002: 143) koji ističe da je broj zaposlenih u periodu od 1990. do 1998. godine umenjen za 25,6%.

²⁰ Milošević (2002: 145) navodi procene ekonomista prema kojima je udeo tzv. sive ekonomije tokom 1990ih u Srbiji iznosio 40-60%.

2017). Isti tendencija (tzv. tercijarizacija) uočava se i kada je reč o sektorskoj strukturi BDP (Novaković, 2017). Babović (2010: 196) ističe da iako je u periodu nakon 2000. godine došlo do porasta BDP, „ekonomski rast nije bio praćen rastom zaposlenosti. Naprotiv, povećan je udeo nezaposlenih i neaktivnih, tako da Srbija prolazi kroz *jobless growth* (rast bez zaposlenja – prim. aut.)“.

Pored promena u ekonomskoj sferi, period tranzicije obeležen je i promenama u institucionalnom sistemu. U prvoj etapi, tokom 1990ih naše društvo svedočilo je razaranju institucija. Ovo se odnosi kako na (već navedene) ekonomske institucije, tako i na institucionalne sisteme u domenu obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite, kreiranja socijalne politike i sl. Nakon 2000ih dolazi do postepenog obnavljanja urušenog institucionalnog sistema, ali uz brojne i često veoma izražene finansijske, organizacijske, kadrovske i druge poteškoće i permanentno nepoverenje građana u institucije.

U domenu socijalnog razvoja, tranzicija je donela nove probleme. Pad BDP (tokom 1990ih), rast (dugotrajne) nezaposlenosti, porast siromaštva i socijalne isključenosti, veliki broj (latentnih) beskućnika uslovili su intenziviranje slojne diferencijacije. Iako je ovaj period (posebno tokom 1990ih) doveo do retradicionalizacije društva, u uslovima kontinuiranog siromaštva i krize tradicionalni oblici solidarnosti nisu mogu da budu potpuna i adekvatna zamena za nefunkcionalnost institucionalnog sistema. Socijalne reforme se često primenjuju kao skup *ad hoc* mera pa se onda pre može govoriti o „gašenju požara“, nego o pravim reformama (barem u početku tranzicionih procesa).

Neoliberalna orijentacija tranzicijskih promena nakon 2000e insistirala je na smanjenju javne potrošnje. Socijalistički koncipirana država blagostanja nije mogla da bude efikasna u novim ekonomskim/tržišnim uslovima pa se stoga ne ostvaruju njeni osnovni ciljevi (zadovoljenje osnovnih životnih potreba). Od institucionalnih mehanizama socijalnog razvoja u periodu tranzicije očekuje se da se reformišu kako u pogledu

aktera i strukture, tako i finansiranja. Ovo je imalo značajne promene po socijalni razvoj, posebno u domenu socijalne sigurnosti. Mogućnosti nasleđenih sistema socijalne sigurnosti baziranih na socijalističkim principima da umanjuju socijalne rizike u značajnoj meri su kompromitovane – sistemi su opterećeni neefikasnošću, odnosno, zahtevaju velike resurse uz male postignute efekte. Pružene usluge su neretko niskog kvaliteta, kao i nedovoljno diverzifikovane. Stoga, ne čudi što socijalni rizici rastu, kao i broj onih koji su u stanju ugroženosti.

Period nakon 2008. godine²¹ možemo da posmatramo kao **delimično post-tranzicijsku fazu** u razvoju države blagostanja u našem društvu.²² Srbija je potpisnica Agende 2030 kojom opredeljuje i usmerava svoj razvoj ka 17 ključnih ciljeva, a posebno smanjenja siromaštva i nejednosti. Na osnovu prihvatanja ovog međunarodnog razvojnog standarda, Srbija je donela nekoliko dokumenata od značaja za realizaciju pojedinačnih ciljeva socijalnog razvoja (*Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period 2016–2020. godine, Program reformi politike zapošljavanja i socijalne politike (ESRP), Program ekonomskih reformi (2017–2019. i 2018–2020), Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine, Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period 2016–2025. godine* i sl.) (UNDP, 2018). Pored toga, za formiranje normativnog i političkog okvira socijalnog razvoja od značaja je činjenica da je Srbija potpisnica (revidirane) Evropske

²¹ Republika Srbija je, nakon trogodišnjih pregovora, u aprilu 2008. godine potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju EU. Sporazum je stupio na snagu 01.09.2013. godine. Osim liberalizacije trgovine (slobodan protok ljudi, robe i kapitala) i usklađivanja nacionalnog zakonodavstva sa zakonodavstvom EU, Sporazum se odnosi i na uspostavljanje političkog dijaloga, jačanje regionalne saradnje, poštovanje sloboda i prava građana, saradnju u domenu različitih sektorskih, pa tako i socijalnih politika i sl. (http://europa.rs/upload/ssp_prevod_sa_anexima.pdf).

²² Govori se o delimično okončanoj tranziciji jer se i tokom druge, pa i treće decenije 21. veka uočava da proces institucionalnih reformi još uvek nije okončan. Pritom, može se postaviti pitanje zbog čega aktuelnim nosiocima političke moći u srpskom društvu odgovara stanje permanentne tranzicije.

socijalne povelje²³ iz 2009. godine. Srbija je prihvatila 88 od 98 paragrafa revidirane Povelje, odnosno, nije u potpunosti prihvatila dva načela - pravo radnika sa porodičnim obavezama na jednake mogućnosti i pravo na stanovanje (Lubarda, 2009).

Načela koja je ratifikovala Srbija iz revidirane Evropske socijalne povelje

<i>u potpunosti ratifikovana načela</i>	<i>delimično ratifikovana načela</i>
pravo na rad i organizovanje pravo na socijalnu sigurnost pravo na socijalnu i medicinsku pomoć pravo porodice na soc./ek./prav. zaštitu odustvo polne diskriminacije prilikom zapošljavanja	pravo na kolektivno pregovaranje pravo dece i omladine na zaštitu pravo radnika migranata i njihovih porodica na zaštitu i pomoć

Izvor: Arandarenko, Krstić, Žarković Rakić, 2019.

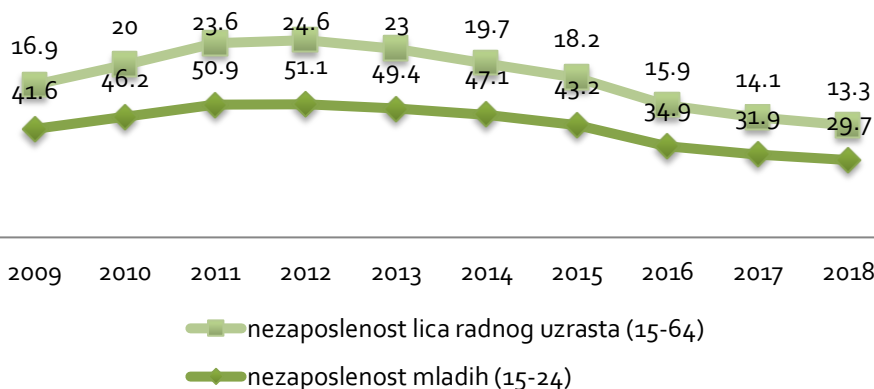
U ovom periodu, nastavlja se transformacija modela države blagostanja od socijalističkog prema kapitalističkom tipu. Njeno funkcionisanje i dalje je opterećeno relativno niskim BDP, visokom stopom nezaposlenosti (posebno, dugotrajne nezaposlenosti),

²³ Evropska socijalna povelja je dokument kojim se uređuje oblast socijalno-ekonomskih prava. Dokument je prvi put usvojen 1961. godine i sadržao je 19 načela. Tri i po decenije kasnije (1995) usvojena je revidirana Evropska socijalna povelja koja sadrži 31 načelo. Među osnovnim načelima Evropske socijalne povelje su: pravo na zdravstvenu negu i zaštitu, pravo na stanovanje, pravo na socijalnu zaštitu, pravo na zaštitu od diskriminacije, pravo u oblasti rada, pravo na slobodu kretanja. Pored ovih, u revidiranoj povelji našla su i tzv. nova prava poput prava na dostojanstven rad, pravo na zaštitu od siromaštva i socijalne isključenosti, pravo na plaćeni odmor, pravo radnika sa porodičnim obavezama na jednakost u radu i sl. Prava u (revidiranoj) Evropskoj socijalnoj povelji grupisana su u dve kategorije – osnovna i ostala načela. „Tvrdio“ jezgro obuhvata devet osnovnih načela, od kojih je država potpisnica Povelje u obavezi da prihvati šest. Pored toga, država potpisnica je u obavezi da usvoji još najmanje 10 tzv. ostalih načela. O Povelji, više na: <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/charter-texts>.

neusklađenošću potreba tržišta i strukture izlaznih obrazovnih profila, nedovoljnim resursima za funkcionisanje sistema od značaja sa sprovođenje ciljeva socijalnog razvoja, kao i transformacijom uloge javnog sektora u pružanju usluga socijalne sigurnosti. Usled demografskog starenja i otežanog zapošljavanja, raste broj neaktivnih lica, posebno penzionera. Pad zaposlenosti, dugotrajna nezaposlenost, kao i niske i nesigurne zarade uslovile su, s jedne strane, to da je materijalni položaj domaćinstava danas i dalje „niži nego u početnim godinama ubrzane postsocijalističke transformacije“ (Manić, Mirkov, 2019: 68), kao i, s druge strane, potrebu za novim ekonomskim strategijama opstanka domaćinstava (Babović, 2004: 248-249). Babović (2019: 118) zaključuje da raste

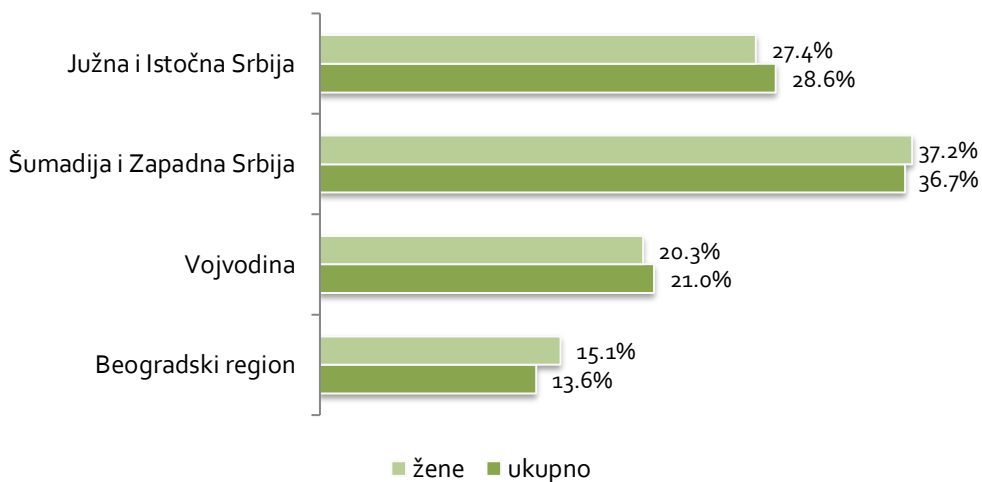
„udeo proaktivnih ekonomskih strategija, uz opadanje pasivnih strategija, ali i kroz povećani udeo strategija koje kombinuju formalnu zaposlenost ili neregularni rad s poljoprivrednom proizvodnjom. S druge strane, udeo domaćinstava koja se izdržavaju isključivo od formalne zaposlenosti je opao u odnosu na prethodni ciklus istraživanja. Taj trend je zabeležen u domaćinstvima svih društvenih slojeva“.

Stope nezaposlenosti lica radnog uzrasta (15-64) i mladih (15-24)



Izvor: RZS.

Regionalna distribucija ukupno nezaposlenih i nezaposlenih žena



Izvor: NSZ, 2022.

Struktura nezaposlenih prema stručnoj spremi, u % (01/2011 i 01/2021)

stručna sprema	01/2011.	01/ 2022.	Δ
I	28,7	31,5	1,098
II	4,8	3,1	0,646
III	26,4	20,7	0,784
IV	28,0	30,3	1,082
V	1,0	0,6	0,600
VI	5,0	5,0	1,00
VII	6,2	9,0	1,452
VIII	0,01	0,03	3,00

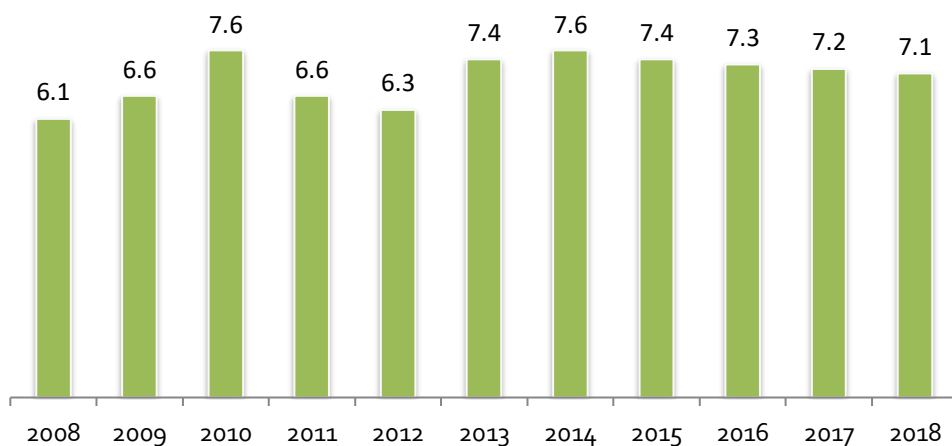
Izvor: NSZ, 2011, 2022.

Prisutne su izražene regionalne razlike u nezaposlenosti. Očekivano, sa razvijenošću regiona, opada udeo nezaposlenih. Koeficijent feminiteta

nezaposlenih najviši je u Beogradskom regionu ($k_f=1,596$), a najniži u Južnoj i Istočnoj Srbiji ($k_f=1,175$).

Raspoloživi podaci ukazuju na to pola miliona ljudi u Srbiji ima poteškoća da zadovolji osnovne potrebe. Najveći udeo siromašnih je u regionu Južne i Istočne Srbije (11,9% u 2018. godini) u kojem „dolazi do znatnog povećanja dubine i oštine siromaštva“ (http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2019/10/Ocena_apsolutnog_siromastva_u_2018_lat.pdf). Takođe, u većem riziku od siromaštva nalaze se domaćinstva sa šest i više članova, lica bez škole i sa nižim nivoima obrazovanja, nezaposleni i neaktivni. Podaci o kretanju stope siromaštva ukazuju na njenu varijabilnost ($M=7,1$, $SD=0,529$), ali uz tendenciju porasta u odnosu na početak analiziranog perioda – stopa siromaštva je porasla za 1 procentni poen, što znači da se broj siromašnih za 10 godina uvećao za oko 70.000 lica.

Stopa siromaštva u Republici Srbiji, u % (2008-2018)



Izvor: http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2019/10/Ocena_apsolutnog_siromastva_u_2018_lat.pdf.

Značajan socijalni problem je i izražena nejednakost. Iako Gini koeficijent meren prema prihodima opada u poslednjih nekoliko godina (od 2015.), on je i dalje na visokom nivou i iznosi 35,6 za 2018. godinu. Radi poređenja, vrednost istog koeficijenta za EU-27 (od 2020. godine) iznosi 30,4²⁴. Kako ističu Arandarenko, Krstić i Žarković Rakić (2017), vrednost Gini koeficijenta za Srbiju je kontinuirano viša u odnosu na vrednost istog koeficijenta za EU.

Gini koeficijent za Srbiju, prema prihodima (2008-2018)



Izvor: Krstić, 2016; EUROSTAT.

Aktuelni sistem socijalne sigurnosti u Srbiji je pod velikim pritiskom. Penzioni sistem funkcioniše u uslovima nepovoljnog odnosa broja zaposlenih i broja korisnika penzija, kao i nedovoljnog uplaćivanja doprinosa za penziono osiguranje. Javni zdravstveni sistem opterećuje neadekvatnost objekata i raspoložive opreme, nedovoljno plaćeno i

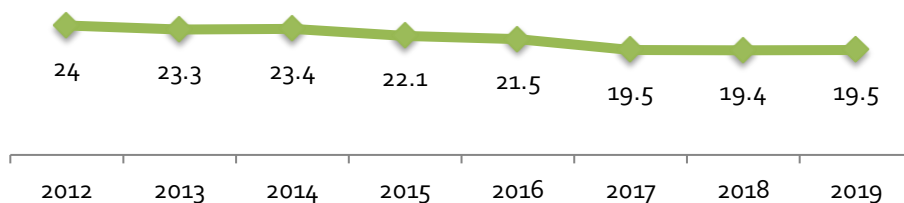
²⁴ Ako poredimo podatke za EU zemlje za 2018. godinu, Srbija je u povoljnijem položaju što se tiče nejednakosti prihoda jedino u odnosu na Bugarsku (39,6) i Litvaniju (36,9) (EUROSTAT). Ostale zemlje iz regiona imaju niži Gini koeficijent, odnosno, slabije izražene nejednakosti (Hrvatska – 29,7; Mađarska – 28,7; Slovenija – 23,4; Rumunija – 35,1; Severna Makedonija – 31,9) (EUROSTAT).

neretko preopterećeno medicinsko i nemedicinsko osoblje što vodi smanjenju obima i kvaliteta pruženih zdravstvenih usluga. Takođe, prisutna je nedovoljna kompatibilnost javnog i privatnog zdravstva. Usled otežanog zapošljavanja i nestabilnosti zaposlenja, raste pritisak na javni sektor osiguranja u slučaju nezaposlenosti. Stoga se sistem sve više preusmerava sa pasivnih na aktivne mere zapošljavanja. Otežano zapošljavanje, visok udeo penzionera, kao i rast cena utiču na pojačan rizik od siromaštva. Raste broj onih koji se nalaze u stanju socijalne ugroženosti i kojima je potrebna pomoć. Usled otežane zapošljivosti i nesigurnosti zaposlenja, ali i niskih zadara veći broj porodica nalazi se u stanju ugroženosti, pa time raste potreba za socijalnim davanjima²⁵.

Navedeni pritisci vode ka redukciji javnog sektora države blagostanja. U ovom periodu izraženije je angažovanje privatnog sektora u pružanju usluga u domenu socijalne sigurnosti. To konkretno podrazumeva

„uvođenje tržišnih mehanizama i konkurencije u sferi pružanja usluga – povlačenje države iz pružanja usluga uz zadržavanje funkcije finansiranja, bilo kroz dodeljivanje vaučera ili podugovaranje privatnih pružalaca usluga;... smanjenje finansiranja socijalnog sektora iz javnih izvora;... povećanje efikasnosti kroz obuzdavanje i smanjenje rashoda u okviru javnih sistema“ (Matković, 2015: 16).

Ukupni rashodi socijalne zaštite (2012-2019), % u BDP



Izvor: Statistički godišnjak RZS, 2016, 2021.

²⁵ Detaljnije o karakteristikama, ograničenjima i pravcima reformi pojedinih elemenata sistema socijalne sigurnosti u Srbiji vidi u Perišić (2016).

Struktura rashoda davanja socijalne zaštite (% u BDP) (2012-2019)

<i>Funkcija rashoda</i>	<i>2012</i>	<i>2019</i>	<i>2019/2012</i>
zdravstvena nega	6,1	5,1	0,836
invaliditet	1,9	1,0	0,526
starost	10,7	8,7	0,813
naslednici	2,3	1,8	0,782
porodica/deca	1,2	1,3	1,083
nezaposlenost	0,8	0,5	0,625
stanovanje	0,0	0,0	1,000
soc. isključnost nepomenuta na drugom mestu	0,4	0,6	1,500

Izvor: Statistički godišnjak RZS, 2016, 2021.

Pored toga, primetno je intenzivnije angažovanje civilnog sektora u pružanju usluga u domenu zaštite od socijalnih rizika. Ovo se posebno odnosi na specifične usluge (npr. besplatno pravno posredovanje) ili usluge koje su namenjene specifičnoj populaciji (npr. rad sa prostitutkama). U domenu javnog sektora socijalne sigurnosti pooštavaju se kriterijumi za praktikovanje prava u oblasti zaštite od različitih socijalnih rizika (starosti, nezaposlenosti, invaliditeta i sl.). Pritom, imajući u vidu da bi aktuelni politički režim mogao da se okarakterise kao „defektna demokratija”²⁶ (Stojiljković, 2013: 143), sklona nestabilnosti i političkim krizama, funkcionisanje ionako nedovoljno efikasne i redukovane države blagostanja biva dodatno otežano.

²⁶ Ovaj tip režima karakteriše “(1) partokratija, (2) slabe strukture parlamentarne reprezentacije, (3) nepotpuna decentralizacija vlasti, (4) ograničeni, od stranih izvora zavisni potencijali civilnog društva, (5) uticaj ‘moćnika’- posebnih ekonomskih i političkih interesenih grupa na medije, (6) spori, nekonsistentni i na pritiske neotporni sudski procesi i (7) slabi kapaciteti za suzbijanje raširene korupcije (Merkel, 2011; prema Stojiljković, 2013: 143). Osim ovog, u literaturi se govori i o stabilokraciji (Станковић, 2019).

3 MERENJE SOCIJALNOG RAZVOJA / BLAGOSTANJA

Primena mera u programima socijalnog razvoja ima za cilj podizanje i/ili očuvanje kvaliteta života i blagostanja (određene) populacije. Kako bi se pratili efekti primene tih mera, socijalni razvoj je potrebno meriti. Merenje uopšte podrazumeva određivanje kvantitativne veličine određene pojave. Prema Miliću (1996: 609), merenje se odnosi na „označavanje iskustvenih pojava (kompleksnih pojava, pojedinih njihovih osobina, odnosa ili procesa) pomoću brojčanih simbola koji se merenim pojavama pridaju na osnovu precizno utvrđenih pravila“. Isti autor (Milić, 1996) smatra da merenje ima tri ključne epistemološke funkcije: opisnu, pojmovnu i analitičko-sintetičku.

Merenje socijalnog razvoja predstavlja postupak kojim se određuje kvantitativna/brojčana vrednost ostvarenog stepena ukupnog socijalnog razvoja ili razvoja pojedine njegove dimenzije u nekom periodu, na određenoj teritoriji, u određenoj oblasti društvenog života ili za određenu populaciju. S obzirom na kompleksnost socijalnog razvoja, njegovo merenje nije jednostavno niti jednoznačno. Ovo najbolje ilustruje obilje različitih mera, skala, indikatora, indeksa koji se koriste da bi se izmerio ostvareni stepen socijalnog razvoja u nekoj zajednici.

3.1. ODAKLE NAM INDIKATORI SOCIJALNOG RAZVOJA? – O POKRETU SOCIJALNIH INDIKATORA

Nakon II svetskog rata raste interes i potreba za planiranjem i istraživanjem socijalnog razvoja. Paralelno sa tim, javlja se potreba za merenjem postojećeg, „nultog“ stanja, kao i praćenjem promena usled primene razvojnih mera. To je značilo da su nauci i praksi potrebni pokazatelji koji će omogućiti uvid u ostvareni stepen višedimenzionalnog socijalnog razvoja.

Do pojma socijalnog indikatora došlo se početkom 1960ih. Naime, NASA se spremala da istraži i predvidi kakve će posledice imati aktivnosti u vezi sa svemirskim programom na američko društvo. Međutim, ubrzo se pokazalo da institucije ne raspolažu potrebnim podacima, niti adekvatnim pokazateljima na osnovu kojih bi se traženi podaci prikupili (Noll, 2017). To je podstaklo Rejmonda Bauera²⁷, vođu istraživačkog projekta za potrebe NASA, da ustanovi koncept socijalnog indikatora kao “statističkih podataka i serija i drugih oblika iskustvene evidencije koji nam omogućavaju da procenimo trenutno stanje i razvojne pravce u skladu sa našim vrednostima i ciljevima” (Bauer, 1966: 1).

Međutim, to ne znači da pre Bauera nije bilo pokušaja da se zasnuje sistem socijalnih indikatora, odnosno, svojevrzni sistem socijalnog

²⁷ Rejmond Bauer (*Raymond Bauer*, 1916-1977) doktorirao je na Harvardu (1950). Predavao je na Harvardu (kursevi o socijalnim odnosima, poslovnoj administraciji) i u Centru za međunarodne studije na MIT (*Massachusetts Institute of Technology*) (Tomyń, 2015). Kratko (tokom 1970ih) je bio angažovan u Beloj kući kao stariji savetnik u telu koje je imenovao predsednik Nikson radi istraživanja razvojnih ciljeva. Bauer je autor 15 knjiga i više od 100 naučnih članaka (Tomyń, 2015). Njegovo najznačajnije delo je studija *Social indicators* (1966). Smatra se pionikom u oblasti istraživanja kvaliteta života (Tomyń, 2015).

računovodstva. Tako je, još početkom 1920ih, italijanski istraživač i statističar Alfredo Nićeforo (1921) u studiji *Numerički indeksi civilizacije i progresa* (*Les indices numerique de la civilisation et du progres*) primenio statističke pokazatelje i metode u istraživanju napretka. Nićeforo je pošao od toga da se društvena stvarnost može razbiti na bazične komponente za koje se potom određuju simptomi tj. mere koje ih identifikuju, kao i njihove međusobne odnose (Noll, 2016). Interesantan je i pokušaj Viliijema Ogburna da obezbedi odgovarajuće podatke o socijalnom razvoju za potrebe izrade izveštaja u okviru komisije koju je obrazovao američki predsednik Huver. Dvotomna studija iz 1933. godine pod nazivom *Aktuelni socijalni trendovi u Sjedinjenim Državama: izveštaj predsednikove istraživačke grupe o socijalnim trendovima* (*Recent social trend: report of the President's researach comitee on social trends*) obimni je skup empirijskih podataka i njihovih analiza o različitim aspektima socijalnog razvoja – od analize prirodnih resursa i demografske slike, mreže naselja (gradska/seoska naselja, njihova transformacija), preko analize ekonomskog (npr. privredna struktura, zaposlenost, struktura zanimanja, uloga žene u sferi plaćenog rada, sfera potrošnje) i obrazovnog sistema, do prikaza slobodnog vremena, načina komunikacije, sistema socijalne sigurnosti (javnog i privatnog), javne administracije, zakonskog okvira i sl.

Međutim, tek nakon Bauerove studije *Socijalni indikatori*²⁸ (1966) raste svest o potrebi kreiranja sistema socijalnog računovodstva – širom sveta, posebno u razvijenim društvima, pojavljuju se studije koje se bave sličnim pitanjima. Zapravo, može se govoriti o pravom pokretu socijalnih indikatora (Duncan, 1969). Međutim, ima i onih koji su bili oštri kritičari pokreta, smatrajući ga preambicioznim, bez realnog utemeljenja. Tako, Šeldon i Friman ističu da, zapravo, nije moguće zasnovati sistem socijalnog računovodstva jer „ne postoji socijalna teorija koja može da definiše varijable socijalnog sistema i njihove

²⁸ Prema rečima Tomina, studija *Socijalni indikatori* je bila „najuglednija knjiga svog vremena koja je okupila velik broj istraživača/naučnika iz različitih društvenih nauka i iz celog sveta“ (Tomyn, 2015: 376).

međusobne odnose" (Sheldon, Freeman, 1970: 102-103). No, ipak, autori ne odriču potencijal pokreta socijalnih indikatora, posebno iz perspektive unapređenja izveštavanja i analiza društvenih promena i predviđanja (Sheldon, Freeman, 1970). Značajnu ulogu u razvoju ideje o potrebi merenja socijalnog razvoja odigrale su međunarodne institucije poput Ujedinjenih nacija, Svetske banke, Svetske zdravstvene organizacije, Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj, WorldWatch instituta.

Iako se činilo da je interesovanje za socijalne indikatore pomalo utihnulo tokom 1980ih, već od početka 1990ih ono se obnavlja, posebno pod uticajem koncepta kvaliteta života (Land, Ferriss, 519), ali i koncepta održivog razvoja. Sve se više insistira na definisanju kompozitnih indeksa socijalnog razvoja. Noll (Noll, 2016: 100) navodi neke od najpopularnijih savremenih globalnih indeksa (indeks pravog razvoja - *Genuine Progress Index*, indeks humanog razvoja – *Human Development Index*, indeks srećne planete – *Happy Planet Index*, OECD indeks boljeg života – *OECD Better Life Index*), kao i nacionalnih kompleksnih indeksa socijalnog razvoja (npr. kanadski indeks blagostanja, australijski nacionalni indeksa razvoja). Isti autor ističe da se u merenju socijalnog razvoja mnogi danas okreću merama subjektivnog blagostanja i sreće smatrajući da se na taj način bolje stiče uvid u ostvarene efekte razvoja na individualnom planu. Prema zagovornicima ovakvog načina merenja socijalnog razvoja „superiornost mera subjektivnog blagostanja, kao što je zadovoljstvo životom, proizilazi iz činjenice da jednodimenzionalnost u ovom slučaju nije posledica primene matematičkih operacija već ishod kognitivnih i emocionalnih psiholoških procesa u individui koja uzima u obzir različite komponente i elemente njegovog/njenog života" (Noll, 2016: 100-101).

Analizirajući šta se dogodilo i šta se događa na planu merenja socijalnog razvoja pola veka nakon pojavljivanja pokreta socijalnih

indikatora, Land i Michalos (Land, Michalos, 2018) ističu četiri ključne aktivnosti:

- jačanje profesionalne organizovanosti istraživača u ovoj oblasti – autori posebno ističu osnivanje Radne grupe za socijalne indikatore pri ISA (International Sociological Association) koja je dve decenije nakon osnivanja (2008) postala redovni istraživački komitet br. 55;
- popularizacija različitih koncepata za merenje socijalnog razvoja, ne samo u naučnim krugovima; ovde se, pre svega, misli na koncept kvaliteta života koji je postao nezamenjiva osnova u istraživanjima o efektima socijalnog razvoja;
- prelazak sa jednodimenzionalnih socijalnih indikatora na višedimenzionalne, kompozitne indekse koji se primenjuju na različitim nivoima (od lokalnog do nadnacionalnog tj. globalnog);
- jačanje istraživanja subjektivnog blagostanja.

3.2. INDIKATORI SOCIJALNOG RAZVOJA – POJAM I OSOBINE

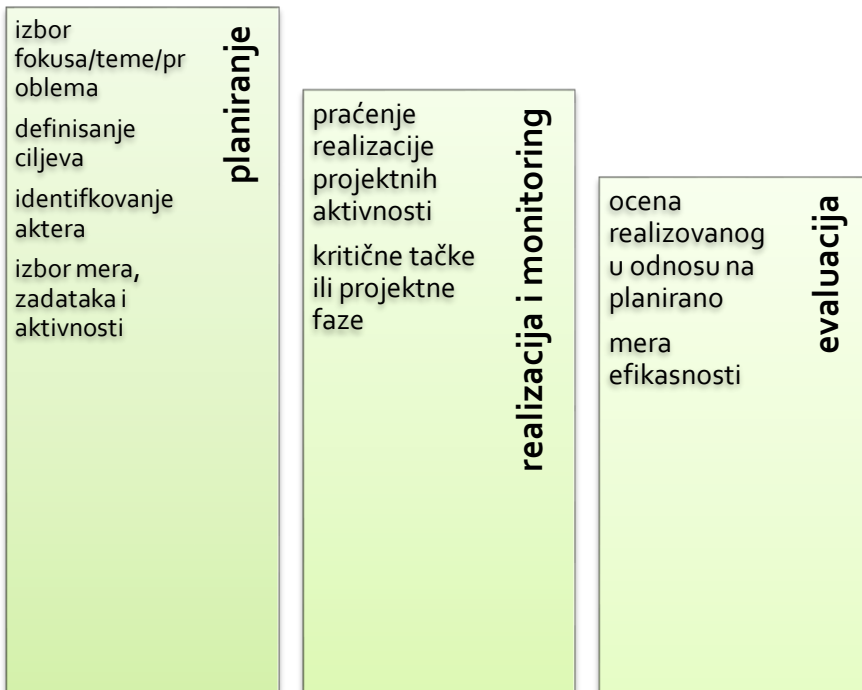
Kako je socijalni razvoj kompleksan, odnosno, kako ga čini više dimenzija, tako je i njegovo merenje složeno. Osnovu za merenje socijalnog razvoja čine raznovrsni indikatori. Zapravo, indikatori su veoma važni i u istraživanju i u praksi socijalnog razvoja. Oni se primenjuju i pojavljuju u sve tri etape razvojnog procesa: a) planiranju, b) realizaciji i monitoringu i c) evaluaciji primene mera socijalnog razvoja.

U prvoj fazi - fazi planiranja - indikatori se koriste kako bi se opisalo postojeće stanje. To znači da se na osnovu izabranih indikatora pravi slika trenutnog stepena i karakteristika razvijenosti. Na ovaj način,

indikatori ukazuju na postojeće probleme u socijalnom razvoju što usmerava dalji proces njegovog planiranja u smislu:

- fokusiranja na određene probleme/dimenzije/društvene grupe,
- orijentisanja na specifične društvene aktere i
- odabira adekvatnih mera, zadataka i konkretnih aktivnosti radi realizacije postavljenih ciljeva.

Mesto indikatora u socijalnom razvoju



U fazi realizacije i monitoringa, indikatori služe za praćenje realizacije projektnih zadataka i aktivnosti. To znači da se indikatorima prikupljaju podaci o primeni razvojnih mera. Osim što ukazuju na obim i dinamiku realizacije projektnih aktivnosti, prikupljeni podaci ukazuju na probleme u njihovoj realizaciji. To znači da indikatori ovde imaju ulogu

otkrivanja kritičnih tačaka u socijalnom razvoju ili prekretnica u pojedinim njegovim fazama. U trećoj etapi socijalnog razvoja – evaluaciji – indikatori neposredno mere ostvareno čime se realizovane aktivnosti ocenjuju u odnosu na prethodno postavljene ciljeve. Podaci koji se prikupljaju specifičnim indikatorima u ovoj fazi služe kao mera efikasnosti primene određenih razvojnih mera.

Određenja socijalnog indikatora

Statistički podaci i serije i drugi oblici iskustvene evidencije koji nam omogućavaju da procenimo trenutno stanje i razvojne pravce u skladu sa našim vrednostima i ciljevima, kao i da evaluiramo specifične programe i odredimo njihov uticaj (Bauer, 1966: 1).

Statističke vremenske serije koje se koriste se za praćenje socijalnih sistema, kao pomoć prilikom identifikovanja promena i oblikovanja intervencija u cilju izmene kursa socijalne promene (Ferriss, 1988: 601).

Socijalni indikatori pomažu da se (1) evaluiraju specifični programi, (2) razvije bilans ili sistem socijalnog računovodstva i (3) postave ciljevi i prioriteti (Land, 1971).

Socijalni indikatori mogu da se definišu kao statistički podaci koji reflektuju bitne društvene uslove i omogućavaju njihovu procenu i analizu promene. Socijalni indiktori se koriste kako bi se identifikovali socijalni problem koji zahtevaju određenu akciju, postavili prioriteti, ciljevi i troškovi tih akcija i procenila efektivnosti programa i politika (United Nations, 1994).

Indikatori mogu da izražavaju neku vrednost u apsolutnom (npr. broj stanovnika, GDP) ili relativnom iznosu (npr. stopa nezaposlenosti, udeo visokoobrazovnih žena). Oni su često grupisani prema tome na koju se oblast socijalnog razvoja odnose. Tako, možemo da govorimo o indikatorima za merenje tržišta rada, obrazovnog sistema, zdravstvenog sistema i sl. Na ovaj se način sistemom indikatora prikupljaju komplementarni podaci o određenom aspektu socijalnog

razvoja i stiže bolji uvid u ostvarene ciljeve, kao i probleme i nedostatke u njihovoj realizaciji.

Prilikom utvrđivanja i odabiranja socijalnih indikatora, istraživači i praktičari socijalnog razvoja susreću se sa određenim dilemama. One se tiču prirode, načina koncipiranja i svrhe socijalnih indikatora, kao i objektivnosti u njihovoj primeni (Abu Bakar et al., 2017: 180-181). Tako, postavlja se pitanje kakva je priroda socijalnih indikatora tj. da li oni treba da budu deskriptivni ili preskriptivni. U prvom slučaju, pod deskriptivnim socijalnim indikatorima podrazumevaju se oni koji omogućavaju prikupljanje podataka za opis neke pojave (njenih osobina, dinamike promene u nekom vremenskom periodu). U drugom slučaju, preskriptivni socijalni indikatori su oni koji ukazuju na to koliko realno stanje stvari odstupa od određene norme, unapred utvrđenog obrasca. Abu Bakar i saradnici (2017: 180) postavljaju pitanje na koji način treba da se koncipiraju i razvijaju indikatori socijalnog razvoja, odnosno, da li oni treba da budu koncipirani deduktivnim ili induktivnim pristupom. Ukoliko se opredelimo za deduktivni pristup, to znači da se socijalni indikatori izvode iz određenih apstraktnih modela koji su formirani na osnovu relevantnih teorijskih shvatanja. Ovako definisani indikatori, zapravo, predstavljaju pokazatelje koji se koriste za proveru određenih hipoteza o karakteristikama neke pojave ili relacijama između pojava (Abu Bakar, 2017: 180). U slučaju induktivnog pristupa, određivanje socijalnih indikatora je proces koji ide "odozdo na gore". Treća dilema tiče se same svrhe indikatora socijalnog razvoja. Postavlja se pitanje da li svrha njihove primene naučna analiza određenog problema koji je u vezi sa socijalnim razvojem ili praktično delovanje u oblasti socijalnog razvoja. Na posletku, postavlja se pitanje da li primena indikatora socijalnog razvoja može biti objektivna čin ili ona uvek podrazumeva određenu dozu pristrasnosti. U prvom slučaju, primena indikatora smatra se nepristranim činom što znači da su, prema Abu Bakar i saradnicima (Abu Bakar et al., 2017: 181) „podaci prikupljeni socijalnim indikatorima u potpunosti rezultat eksperimentisanja i ne zavise ni od kakvog osećanja ili mišljenja“.

Prema drugom stanovištu, ideološkom, prikupljeni podaci naginju nekom specifičnom tumačenju socijalnog razvoja. Bez obzira na navedene dileme, Abu Bakar i saradnici (Abu Bakar et al., 2017: 181) ističu da je definisanje socijalnih indikatora uvek „dvosmeran proces“ jer podrazumeva kako naučno-tehničku, tako i praktično-političku dimenziju.

I pored navedenih dilema koje prate proces definisanja i odabira relevantnih indikatora, postoji saglasnost oko kriterijuma koje bi jedan indikator trebalo da zadovoljava da bi se smatrao validnim. Tako, MekJuin (McEwin, 1995: 315; navedeno prema: Noll, 2004: 154) ističe da indikator treba da „odslikava određenu socijalnu ideju, da bude validan i smislen, osetljiv na određeni fenomen, sažet, dostupan u vremenskim serijama, da može da se disagregira, da bude lako razumljiv i interpretabilan, kao i da može da se dovede u vezu sa drugim indikatorima“. Prema Ines (1990: 110; navedeno prema: Noll, 2004: 154) indikator mora da „se odnosi na značajna pitanja; bude zasnovan na jasnim i usaglašenim konceptima; odnosi se na određeni koncept i to na jasan i razumljiv način; bude kreiran na pouzdanim podacima merenja koji mere ono što bi trebalo bez skrivenih ili neočekivanih pristrasnosti; bude razumljiv i tumačen u okviru odgovarajućeg koncepta i ograničenja“.

Na osnovu navedenog, možemo da sumiramo da dobar socijalni indikator karakteriše (Land, ?):

1. relevantnost - to znači da je indikator u skladu sa predmetom merenja, kako njegovim obimom, tako i dinamikom promene;
2. jasnost – indikator je razumljiv i nedvosmislen;
3. legitimnost tj. prihvaćenost indikatora u odgovarajućoj zajednici (naučnoj, stručnoj/profesionalnoj, široj društvenoj) kao načina saznavanja o određenom problemu ili pojavi;
4. značajnost – to znači da indikator odgovara merenju određene pojave u nekom (npr. regionalnom, nacionalnom) kontekstu ili vremenskom periodu;

5. osetljivost podrazumeva da indikator odslikava varijacije između pojava ili unutar pojave koja se meri;
6. robustnost, odnosno, primenljivost indikatora za merenje u različitim kontekstima;
7. dostupnost – primena indikatora je moguća u već postojećim bazama podataka ili je potrebne podatke moguće prikupiti na relativno jednostavan i ekonomski efikasan način;
8. sistematičnost znači da indikator omogućava potpuno i kontinuirano prikupljanje podataka o određenoj pojavi;
9. klasifikacijska moć – to znači da primena indikatora omogućava razvrstavanje pojava prema njihovim osobinama;
10. utemeljenost podrazumeva da je indikator u skladu sa saznanjima o međudelovanju faktora koji oblikuju pojavu koja se meri.

Neke osobine indikatora

<i>Osobina</i>	<i>Opis</i>
metodološka ispravnost	zasnovanost na priznatim metodološkim standardima; posebno se insistira na tačnosti i pouzdanosti
integritet	baziranje na principu objektivnosti u prikupljanju i diseminaciji podataka
upotrebljivost	mogućnost komparacije podataka i merenja razlika o određenom vremenskom periodu, između geografskih područja, između oblasti
dostupnost	jasnoća prezentacije podataka, nepristrasnost pristupa, važnost podataka

Izvor: Maggino, 2014.

Land i Feris govore o tri tipa socijalnih indikatora:

- a. deskriptivni socijalni indikator – fokusirani su na „glavne karakteristike društva, kako su one međusobno povezane, kao i kako se te karakteristike i njihovi odnosi menjaju“ (Land,

Ferriss, 2007: 521); ovi indikatori su slični sledećem tipu (zapravo, uključuju sledeći tip), ali „nisu ograničeni samo na takav način primene“ (Land, Ferriss, 2007: 520);

- b. indikatori politika/blagostanja/kriterijski indikatori su oni koji se direktno odnose na ishode procesa donošenja odluka u postizanju blagostanja primenom određenih mera;
- c. indikatori životnog zadovoljstva i/ili sreće „mere psihološko zadovoljstvo, sreću i ispunjenost života koristeći instrumente anketnih istraživanja koji otkrivaju subjektivnu realnost u kojoj ljudi žive“ (Land, Ferriss, 2007: 521).

Ako je cilj socijalnog razvoja ostvarivanje i/ili očuvanje određenog blagostanja u nekoj zajednici, onda umesto o indikatorima socijalnog razvoja možemo da govorimo o indikatorima blagostanja. U određivanju indikatora blagostanja treba početi od samog pojma blagostanja. Iako se u literaturi ističe da ne postoji usaglašenost oko toga na šta se ovaj pojam zapravo odnosi (Lee, Kubzansky, VanderWeele, 2021), pod blagostanjem možemo da podrazumevamo stanje zdravlja i sreće, usklađenost resursa kojima individua raspolaže i izazova sa kojima istovremeno se suočava (Dodge, Daly, Huyton, Sanders, 2012), osećaj zadovoljstva sopstvenim životom, „različite objektivne i subjektivne aspekte življenja, a koji nam govore o tome u kakvim uslovima osoba živi, kako funkcioniše, kako se oseća i kako procenjuje svoj život“ (Jovanović, 2016: 25) i sl. Blagostanje se opisuje i onim što jeste i onim što se oseća.

Razlikuju se objektivno i subjektivno blagostanje. U prvom slučaju, pod objektivnim se blagostanjem podrazumevaju ostvareni materijalni i nematerijalni razvojni ciljevi.²⁹ Objektivno blagostanje je opipljivo i

²⁹ Paradoksalno, u literaturi se često ističe problem definisanja objektivnog blagostanja (Glatzer, 2015; Voukelatou, Gabrielli, Miliou, Cresci, Sharma, Tesconi, Pappalardo, 2021). Očekivalo bi se da je objektivno blagostanje jednostavnije odrediti jer se odnosi na ono što se može neposredno i nepristrasno izmeriti. Međutim, kako ističu Voukelatu i saradnici, „istraživači se radije fokusiraju na istraživanje njegovih

može direktno da se izmeri (D'Acci, 2014). Indikatori objektivnog blagostanja mogu da budu:

- ekonomski – njima se utvrđuje materijalno blagostanje pojedinaca i mogućnosti sticanja materijalnog blagostanja (npr. visina prihoda, mogućnost zaposlenja, obim proizvodnje i sl.);
- neekonomski – njima se utvrđuje nematerijalno blagostanje pojedinaca u sferi socijalne zaštite, obrazovanja, zdravstvene zaštite, bezbednog životnog okruženja, participacije u različitim sferama društvenog života (npr. politika, kultura).

Kako ističu Vukelatu i saradnici (Voukelatou, Gabrielli, Miliou, Cresci, Sharma, Tesconi, Pappalardo, 2021), objektivno blagostanje ukazuje na obim zadovoljenja osnovnih potreba u okviru sledećih aspekata - zdravlje populacije, socio-ekonomski razvoj, životna sredina, bezbednost, politika i prilike za zapošljavanje. Objektivno bi se blagostanje moglo izjednačiti sa kvalitetom života³⁰. Neki ga izjednačavaju sa životnim standardom³¹, ali je tu, zapravo, reč o veoma uskom tumačenju ovog pojma tj. njegovom svođenju na ekonomske parametre. Iako se ono neretko svodi(lo) samo na ekonomsku dimenziju, danas je jasno da isključivo monetarni izraz objektivnog blagostanja nije dovoljan da bi se zaista imalo uvida u tok, dinamiku i realizaciju ciljeva socijalnog razvoja (D'Acci, 2014). O objektivnom blagostanju uglavnom saznajemo na osnovu statističkih podataka koji se prikupljaju i porede na međunarodnom, regionalnom i/ili nacionalnom nivou, u odnosu na određenu oblast društvenog života ili u odnosu na specifične društvene grupe u nekom periodu.

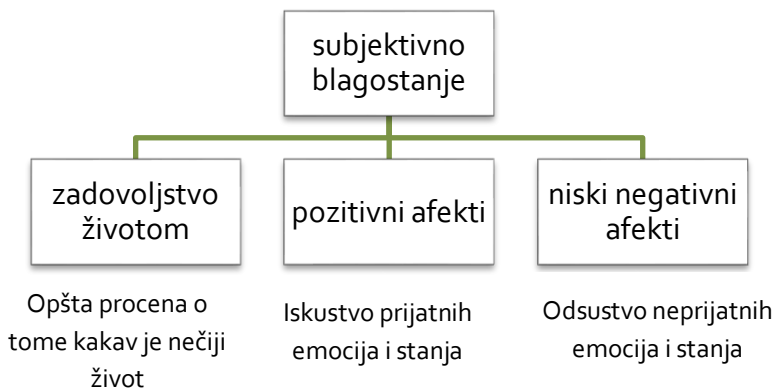
dimenzija, nego na njegovo definisanje" (Voukelatou, Gabrielli, Miliou, Cresci, Sharma, Tesconi, Pappalardo, 2021: 279).

³⁰ Kvalitet života je mera koja pokazuje koliko realan život odgovara raznovrsnim standardima dobrog života (Veenhoven, 2014).

³¹ Životni standard se odnosi na količinu materijalnih dobara koje neko poseduje i koristi u zadovoljavanju svojih potreba. Životni standard može da se odredi i kao prihod po jedinici potrošnje (Ponthieux, Meurs, 2015).

S druge strane, subjektivno blagostanje podrazumeva kognitivnu/saznajnu i afektivnu/emocionalnu procenu sopstvenog života (Diener, 2000). U kontekstu socijalnog razvoja, to znači da se pod subjektivnim blagostanjem može podrazumevati lična percepcija o tome koliko i na koji način se efekti socijalnog razvoja reflektuju na individualnom nivou. To je subjektivna procena o tome koliko su usklađene naše potrebe sa našim resursima i očekivanjima. Subjektivno se blagostanje, prema Dieneru (1984) sastoji od tri elementa: zadovoljstva životom³², pozitivnih afekata i niskog nivoa negativnih afekata.

Elementi subjektivnog blagostanja, prema Dieneru



Izvor: Diener, 1984; prilagođeno.

Za razliku od indikatora objektivnog blagostanja (tzv. tvrdi indikatori), indikatori subjektivnog blagostanja se nazivaju mekim jer počivaju na internoj proceni tj. iskazima pojedinaca (Frajman Ivković, 2012).

³² Kada govorimo o merenju subjektivnog blagostanja, mislimo na zadovoljstvo životom, kao i zadovoljstvo određenim domenima tj. oblastima života (npr. zadovoljstvo poslom, zadovoljstvo partnerom, zadovoljstvo načinom na koji se provodi slobodno vreme i sl.). Više o strukturi subjektivnog blagostanja i odnosu zadovoljstva životom i zadovoljstva određenim domenima vidi u: Schimmack (2008).

Ujedno, ovi su indikatori ređe inkorporirani u zvaničnu statističku evidenciju. Međutim, to ne znači da je prikupljanje podataka o ovim indikatorima proizvoljno, nesistematično, neprecizno i nepouzđano. Naprotiv, relevantna literatura svedoči o brojnim standardizovanim skalama ili čitavim upitnicima koji se koriste upravo u svrhu utvrđivanja subjektivnog doživljaja obima i raspodele efekata socijalnog razvoja (Jovanović, Novović, 2008). Frajman Ivković (2012: 84) ističe da „često indikatori subjektivnog blagostanja preciznije nadopunjuju objektivne indikatore jer postoji razlika u iskazanim iskustvima ljudi, s jedne strane, i onoga što je obuhvaćeno objektivnim indikatorima, sa druge strane“.

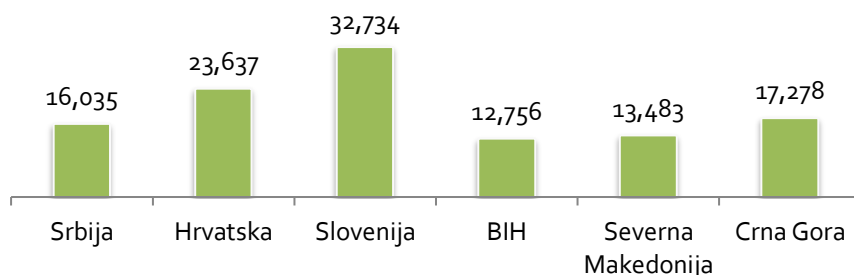
Iako je reč o individualnoj proceni, subjektivno blagostanje je društveni konstrukt pa je stoga oblikovano društvenim standardima o tome šta je dobar tj. poželjan život u nekoj zajednici (Veenhoven, 2008). Prema Mihalosu (Michalos, 1985; navedeno prema: Veenhoven, 2008: 47), „subjektivno blagostanje je razlika između percepcije života kakav jeste i života kakav bi trebalo da bude“. Stoga, subjektivno blagostanje je oblikovano kako realnim društvenim okolnostima, tako i onim karakteristikama društva koje su neopipljive, ali kulturno specifične. U prvom slučaju, misli se na bogatstvo/siromaštvo, prisustvo krize, bolesti, sukoba, (ne)moći, postojanje uređenog državnog sistema i sl.³³ U drugom slučaju, to znači da je subjektivno blagostanje određeno i: a) dominantnim tipom kulturnih obrazaca (pesimističke nasuprot optimističkih kultura), b) dominantnom ideologijom, c) društvenom modom/tendencijama, d) načinom na koji nas drugi percipiraju tj. etiketom koju nam zajednica dodeljuje i sl. (Veenhoven, 2008).

³³ Veenhoven i Kalmijn (Veenhoven & Kalmijn, 2005; navedeno prema: Veenhoven, 2008) navode da se 75% nacionalnih razlika u subjektivnom blagostanju objašnjava sledećim objektivnim karakteristikama tih zajednica: pristojan život, demokratičnost i uređenost, postojanje poverenja i tolerancije.

3.3. MERENJE OBJEKTIVNOG BLAGOSTANJA

Kao što je napomenuto, mere objektivnog blagostanja podrazumevaju ekonomske i neekonomske pokazatelje socijalnog razvoja. Ekonomski pokazatelji odnose se, naravno, na ekonomske pojave koje odražavaju ostvareni stepen razvijenosti. Ovi pokazatelji su standardizovani što olakšava njihovo međunarodno poređenje, ali i kontinuirano praćenje. U tipične ekonomske pokazatelje ubrajaju se: bruto domaći proizvod (BDP), lični dohodak *per capita*, raspoloživi lični dohodak *per capita*³⁴, opšta i specifične stope zaposlenosti, opšta i specifične stope dugoročne nezaposlenosti, stopa inflacije i sl. Podaci koji se prikupljaju o ekonomskim indikatorima socijalnog razvoja neretko se određuju *per capita* radi veće preciznosti³⁵.

Bruto domaći prihod per capita (2011 PPP \$) – Srbija i zemlje u regionu (2018)

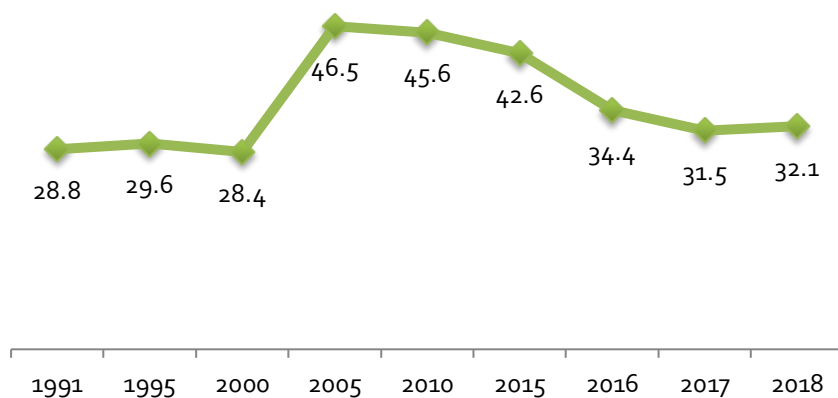


Izvor: HDI.

³⁴ Raspoloživi lični dohodak *per capita* podrazumeva ukupni lični dohodak koji je umanjen za iznos poreza i doprinosa.

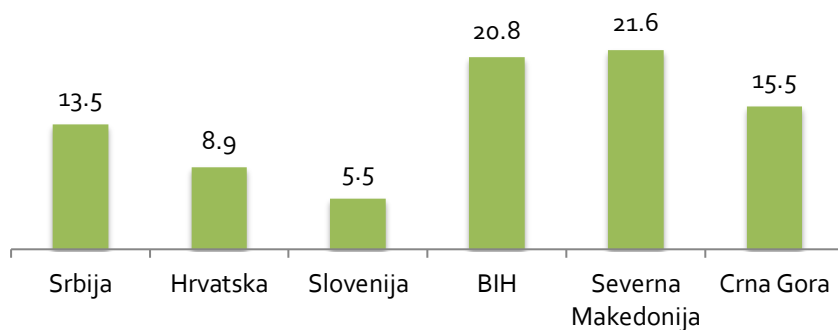
³⁵ Naime, moguće je da dve ili više zemalja imaju isti bruto domaći proizvod, ali različit broj stanovnika što će dovesti do toga da stanovnici populaciono manje zemlje imaju prosečno više bogatstva po osobi.

Stopa nezaposlenosti mladih u Srbiji (15-24 godine), 1991-2018 (%)



Izvor: HDI.

Ukupna stopa nezaposlenosti – Srbija i zemlje u regionu (2018)



Izvor: HDI.

Jedna od često korišćenih objektivnih ekonomskih mera je i **Gini koeficijent**³⁶. Reč je o meri ekonomske nejednakosti na osnovu razlika u raspodeli prihoda u određenoj populaciji. Ovim koeficijentom se ne

³⁶ Koeficijent nosi naziv po italijanskom statističaru i demografu, Koradu Điniju (Ital. Corado Gini) koji je još 1912. godine publikovao rad u kojem definiše i objašnjava ovaj koeficijent. Za više informacija o Điniju, vidi: <https://www.britannica.com/biography/Corrado-Gini>, kao i (Giorgi, 2011).

meri ukupno bogatstvo, već njegova distribucija. To znači da je moguće da dve zemlje ili dva regiona istog stepena ekonomske razvijenosti (tj. istog ukupnog bogatstva) imaju različite Gini koeficijente, odnosno, da je njihovo istovetno ukupno bogatstvo distribuirano na različit način. Takođe, moguća je i obrnuta situacija u kojoj dve zemlje ili dva regiona imaju iste vrednosti Gini koeficijenta koje pokazuju da je bogatstvo u njima distribuirano na istovetan način, ali da, pritom, raspolažu nejednakim ukupnim bogatstvima.

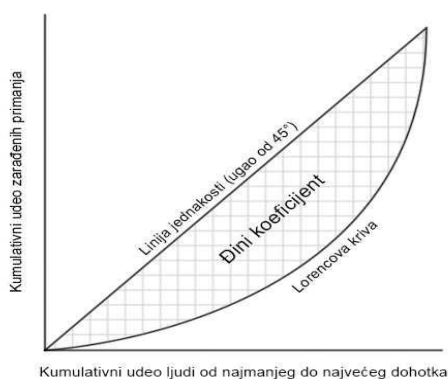
Vrednost Gini koeficijenta kreće se u intervalu $[0,1]$ ili $[0\%, 100\%]$. Pritom:

- ako bi vrednost koeficijenta bila jednaka nuli, to bi značilo da u populaciji nema ekonomskih nejednakosti tj. svaka osoba prima jednaku visinu prihoda; vrednost koeficijenta koja je jednaka nuli označavala bi društvo apsolutne prihodovne jednakosti;
- što je vrednost koeficijenta veća, to je stepen prihodovnih nejednakosti izraženiji;
- u slučaju da je vrednosti koeficijenta jednaka jedinici, to znači da je u datoj populaciji ostvareno stanje savršene prihodovne nejednakosti.

Za određivanje Gini koeficijenta značajna je Lorencova kriva ili kriva koncentracije. Ovom krivom određuje se raspodela prihoda/bogatstva (y) u zavisnosti od udela populacije (x) tj. ona prikazuje koliki udeo populacije je dobio određeni udeo prihoda. Linija pod uglom od 45° predstavlja liniju jednake raspodele prihoda u populaciji. To znači da svaki pojedinac dobija istu visinu dohotka. Lorencova kriva pokazuje nejednakost raspodele prihoda tj. koliko stvarna raspodela prihoda odstupa od zamišljene, idealne raspodele. Što je Lorencova kriva udaljenija od linije jednake raspodele (linija 45°), to je stepen prihodovne nejednakosti veći. Veći stepen nejednakosti raspodele prihoda u populaciji grafički se predstavlja kao veća površina između linije jednake raspodele i Lorencove krive. To ujedno znači i veći Gini koeficijent. „Gini koeficijent upravo izražava odnos između površine

koju Lorenzova kriva zatvara sa linijom jednakosti i ukupne površine trougla ispod te linije" (Jovanović Gavrilović, 2003: 32). Za Gini koeficijent je karakteristično da je više osetljiv na promene u sredini raspodele dohotka nego na promene koje se događaju u gornjoj i donjoj raspodeli.

Lorencova kriva i Gini koeficijent



Izvor: <http://cmjp.rs/>.

Glavna prednost primene ovog koeficijenta u analizi nejednakosti (a time i u analizi socijalnog razvoja) jeste u tome što se na ovaj način mogu porediti različite populacije (tj. njihove raspodele dohodaka), kao i što se mogu porediti prihodovne nejednakosti u jednom društvu u različitim vremenskim periodima. Takođe, Gini koeficijent se može i dekomponovati prema izvorima prihoda što nam omogućava da analiziramo koliko određeni izvor prihoda doprinosi nejednakosti (Arandarenko, Krstić, Žarković Rakić, 2017). Međutim, ovaj indikator ima i određenih slabosti. Glavni nedostatak mu je nedovoljna osetljivost jer, kako ističe Jovanović Gavrilović (2003: 34), „iza malih promena u veličini Gini koeficijenta mogu da stoje velike promene u relativnim dohocima pojedinih segmenata stanovništva. Neosetljivost

Gini koeficijenta proizilazi iz nerealno postavljenih granica koje važe za ovu meru (potpuna jednakost, odnosno potpuna nejednakost)“. Takođe, Gini koeficijent nam ne govori ništa o životnom standardu neke populacije – „naime, niska vrijednost Gini koeficijenta ne znači automatski da imamo visok standard života u toj zemlji, jer može biti slučaj da su svi stanovnici podjednako siromašni, a ne bogati“ (Đukić, Obradović, 2016: 13).

Vrednosti Gini koeficijenta za odabrane zemlje (2010-2017)

<i>Zemlja</i>	<i>GINI koeficijent (%)</i>	<i>GNI per capita (2017), u PPP\$ (2011)</i>
Srbija	36,2	16.472
Danska	28,7	57.553
Nemačka	31,9	55.155
Rusija	37,5	25.962
SAD	41,4	62.667
Južna Afrika	63,0	12.232
Kina	38,5	15.187
Slovenija	24,2	37.432

Izvor: HDI.

Prema podacima Tima za socijalno uključivanje i praćenje siromaštva Republike Srbije (2017), vrednost Gini koeficijenta na globalnom nivou kreće se oko 30%. Vrednost Gini koeficijent u Srbiji varira u poslednjih nekoliko godina. Arandarenko, Krstić i Žarković Rakić (2017) ističu je vrednost indeksa u Srbiji veća u poređenju sa svim zemljama članicama EU. Pored toga, autori navode i da je „odnos udela u dohotku 20% populacije sa najvišim i 20% populacije sa najnižim dohotkom, takozvani kvintilni odnos, najviši je u Srbiji u odnosu na sve ostale

zemlje u kojima se sprovodi SILC anketa³⁷. Dvadeset posto najbogatije populacije u Srbiji ima 9,7 puta veći dohodak od 20% populacije sa najnižim dohotkom" (Arandarenko, Krstić i Žarković Rakić, 2017: 12).

Pored Gini koeficijenta, u objektivne mere socijalnog razvoja možemo da ubrojimo i pokazatelje siromaštva. Pod siromaštvom se podrazumeva

„specifična, relativno trajna društvena, klasna, kulturna i psihološka situacija koja je determinisana pre svega pojedinačnim i grupnim tržišnim pozicijama koje deluju kao situacijska prisila, što proizvodi specifičan način života, vrednosno-normativne obrasce, životne stavove i osećanja, koji se u socijalizacijom prenosivi, internalizovani i artikulisani u kulturni obrazac" (Marinković, 2008: 136).

Koncepti za odabir indikatora siromaštva

<i>Koncept</i>	<i>Objašnjenje</i>
apsolutno siromaštvo	nemogućnost pojedinca da zadovolji svoje osnovne potrebe
ekstremno siromaštvo	nemogućnost pojedinca za zadovoljni osnovnu dnevnu potrebu za hranom
relativno siromaštvo	nemogućnost pojedinca da ostvari životni standard koji se smatra odgovarajućim u zajednici u kojoj živi
referentni budžet	minimalan porodični budžet koje obezbeđuje osnovni životni standard
dohodovno siromaštvo	prihod koji je ispod minimalnog (nacionalno propisanog) praga
materijalna deprivacija	oskudevanje u materijalnim dobrima neophodnim za pristojan život

Izvor: Матковић, 2014.

Siromaštvo direktno odslikava: a) stanje socijalne nerazvijenosti i/ili b) neravnomernu distribuciju efekata socijalnog razvoja. Naša nacionalna metodologija za merenje siromaštva oslanja se na nekoliko bitnih

³⁷ SILC (Survey on Income and Living Conditions) anketa je anketa o prihodima i uslovima života.

konceptata iz kojih se izvode odabrani indikatori (Matković, 2014). Navedeni koncepti su usaglašeni sa međunarodnim pojmovnim okvirom za istraživanje siromaštva. Na osnovu ovih konceptata izdvajaju se specifični indikatori. I oni su takođe usklađeni sa međunarodnim merama što olakšava internacionalno poređenje podataka o siromaštvu i siromašnima. Najznačajniji indikatori za merenje siromaštva koji se primenjuju u nacionalnoj metodologiji su:

- stopa siromaštva – prema Matković (Matković, 2014: 10), ovaj indikator pokazuje „udeo pojedinaca u društvu koji ne mogu da zadovolje osnovne potrebe i čiji je dohodak/potrošnja ispod praga (linije) siromaštva“; indikator je dopunjen linijom apsolutnog siromaštva koja se utvrđuje na „osnovu nutricionističkog minimuma i strukture potrošnje najsiromašnijih domaćinstva“ (Matković, 2014: 10);
- prag/linija siromaštva se određuje kao 60% medijane ekvivalentnog prihoda³⁸;
- jaz/dubina siromaštva predstavlja razliku između linije siromaštva i potrošnje/dohotka siromašnih;
- oštrina siromaštva određuje se kao kvadrat jaza siromaštva i njome se ukazuje na „nejednakost među siromašnima“ (Matković, 2014: 10);
- linija ekstremnog siromaštva – iznosi 1,25 PPP³⁹ \$ na dan; ovaj iznos služi za određivanje ekstremnog siromaštva – pod ekstremno siromašnim smatraju se sva ona lica koja na dnevnom nivou za potrošnju raspolazu sa manje od 1,25 PPP \$;

³⁸ Ekvivalentni prihod predstavlja “ukupni raspoloživi prihod domaćinstva ravnomerno raspodeljen među članovima domaćinstva prema modifikovanoj skali ekvivalencije OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development)” (P3C, 2013, 2).

³⁹ PPP – paritet kupovne moći (engl. Purchasing power parity - PPP) – mera kojom se pokazuju razlike u visini cena u različitim zemljama. Paritet kupovne moći pokazuje koliko je jedinica potrebno da bi se kupila određena roba ili usluga u različitim zemljama.

- potrošačka korpa – u našoj metodologiji merenja siromaštva koriste se minimalna i prosečna potrošačka korpa; obe se „zasnivaju na podacima iz ankete o potrošnji domaćinstva“, s time što se „minimalna korpa računa na osnovu potrošnje najsiromašnija tri decila, a prosečna na osnovu potrošnje od trećeg do osmog decila“⁴⁰ (Матковић, 2014: 10);
- stopa rizika siromaštva odnosi se na „udeo lica čiji je dohodak po potrošačkoj jedinici nakon socijalnih transfera niži od 60% medijane nacionalnog dohotka po potrošačkoj jedinici“ (Матковић, 2014: 14);
- stopa stalnog rizika od siromaštva ukazuje na kontinuitet siromaštva i predstavlja udeo lica koji su „izloženi riziku siromaštva u tekućoj godini, ali i tokom najmanje dve od prethodne tri godine“ (Матковић, 2014: 14);
- stopa materijalne deprivacije predstavlja udeo lica u ukupnoj populaciji koji se suočavaju sa materijalnom deprivacijom tj. neposедovanjem tri od devet stavki materijalne deprivacije⁴¹;
- stopa ekstremne materijalne deprivacije predstavlja udeo lica u ukupnoj populaciji koji se suočavaju sa materijalnom deprivacijom tj. neposедovanjem pet i više od devet stavki materijalne deprivacije;
- intenzitet materijalne deprivacije odnosi se na „srednju vrednost broj stavki koje materijalno depriviran udeo populacije ne može da priušti“ (Матковић, 2014: 18).

⁴⁰ Potrošnja domaćinstava se rangira u 10 kategorija. Prve tri se odnose na najsiromašnija domaćinstva (sa najnižom potrošnjom), dok poslednja, deseta kategorija se odnosi na one sa najvišom potrošnjom tj. najbogatije.

⁴¹ Reč je o sledećim stavkama: adekvatno grejanje, posедovanje veš-mašine, posедovanje automobila, nedelju dana odmora van kuće bar jednom godišnje, nemogućnost da se priušti neočekivani trošak u iznosu od 10.000,00 dinara, posедovanje telefona, posедovanje televizora u boji, meso ili riba u obroku (ili njihova vegeterijanska zamena) svakog drugog dana, kašnjenje sa plaćanjem rente, rate kredita ili komunalnih usluga (P3C, 2013).

Neki pokazatelji siromaštva u Srbiji (2015-2022)

<i>Indikatori</i>	<i>2015</i>	<i>2020</i>	<i>2020/ 2015</i>
stopa rizika siromaštva	26,7	21,7	0,813
prag rizika od siromaštva*	29.344	46.200	1,574
GINI koeficijent	40,0	33,3	0,833
stopa trajnog rizika od siromaštva	-	14,5	0,868**
stopa mater. deprivacije	40,9	25,6	0,626
stopa rizika siromaštva žena	24,6	22,1	0,898
stopa rizika muškaraca	26,1	21,3	0,816
stopa rizika maloletnih lica	29,9	24,2	0,809
stopa rizika starih (65+)	19,7	22,0	1,117

Izvor: P3C, 2015-2020).

* prag rizika se odnosi na četvoročlano domaćinstvo (dvoje odraslih, dvoje dece)

** 2020/2016

Minimalna i prosečna potrošačka korpa u Srbiji (2008-2019)

<i>Godina</i>	<i>Minimalna potrošačka korpa (god. prosek)</i>		<i>Prosečna potrošačka korpa (god. prosek)</i>	
	<i>RSD</i>	<i>Lančani indeks</i>	<i>RSD</i>	<i>Lančani indeks</i>
2008	23.321,78	-	43.904,54	-
2009	25.066,96	1,075	47.444,98	1,081
2010	24.291,94	0,969	50.138,86	1,057
2011	27.193,71	1,119	55.568,13	1,108
2012	31.599,02	1,162	59.593,67	1,072
2013	35.109,64	1,111	64.895,88	1,089
2014	34.302,01	0,977	66.013,29	1,017
2015	34.825,04	1,015	66.903,21	1,013
2016	35.093,95	1,008	67.436,75	1,008
2017	36.090,21	1,028	69.522,73	1,031
2018	36.629,78	1,015	70.654,64	1,016
2019	37.085,16	1,012	71.398,98	1,011
2019/2008	1,590		1,626	

Izvor: MTTT, 2019.

I pored nesumnjive važnosti ekonomskih pokazatelja, zavidnog kontinuiteta i sistematičnosti u njihovom korišćenju, istraživači se slažu da ovako prikupljeni podaci nisu u potpunosti dovoljni za utvrđivanje celokupne slike o ostvarenom stepenu razvijenosti, s obzirom na složenost i višedimenzionalnost socijalnog razvoja. Stoga već nekoliko decenija unazad se predlažu i prate raznovrsni sintetički pokazatelji koji, pored ekonomske dimenzije, identifikuju ostvareni stepen razvijenosti i u drugim dimenzijama, poput obrazovanja, socijalne zaštite, bezbednosti, zaštite životne sredine, zdravlja i sl. Osnovna ideja je da se kroz složene sintetičke pokazatelje potpunije identifikuju kompleksni efekti socijalnog razvoja. Tokom poslednje tri decenije razvio se čitav niz kompleksnih sintetičkih pokazatelja socijalnog razvoja. Ovde će se prikazati dva ovakva pokazatelja – indeks humanog razvoja (engl. *Human Development Index*) i indeks ciljeva održivog razvoja (engl. *Sustainable Development Goals Index*). Reč je indeksima koji se oslanjaju na dve aktuelne paradigme socijalnog razvoja i međusobno se nadopunjuju.

3.3.1. Indeks humanog razvoja

Indeks⁴² humanog razvoja je jedna od često korišćenih objektivnih neekonomskih mera socijalnog razvoja. Ovaj indeks konstruisan je pre tri decenije⁴³ (1990) sa namerom da se omogući adekvatnije merenje ostvarenog blagostanja, kao i da se prikupljeni podaci lakše upoređuju. Definisanje ovog indeksa može se povezati sa **strategijom razvoja sposobnosti** (Sen, Nusbaum, 2020), prema kojoj razvoj nije moguće meriti (samo) na osnovu ekonomskih pokazatelja, već se on zapravo

⁴² Treba razlikovati indikatore od indeksa. Iako se i jedni i drugi koriste u svrhu merenja, praćenja i procene socijalnog razvoja, indeksima (za razliku od indikatora) se izražava jedinstvena, kompozitna vrednost dobijena na osnovu više pojedinačnih indikatora koji su u nekom međusobnom odnosu.

⁴³ Prvi indeks humanog razvoja određen je u okviru Izveštaja UN o humanom razvoju.

čita u jačanju sposobnosti pojedinaca koje im omogućuju da preuzmu aktivnu ulogu u ostvarivanju sopstvenih, ali i kolektivnih potreba. „Strategija razvoja sposobnosti fokusirana je na pozitivnu slobodu, aktuelnu sposobnost osobe da bude nešto ili da učini nešto, a ne na negativnu slobodu koja je karakteristična za ekonomiju i jednostavno se fokusira na nemešanje“ (Land, 2015: 142). Indeks humanog razvoja trebalo je da prevaziđe „većitu dilemu“ razvojne ekonomije – rast nasuprot razvoja.

Naravno, indeks humanog razvoja nije prvi definisani indeks za merenje ostvarenog stepena blagostanja. Stanton (2007) navodi nekoliko ranijih pokušaja konstruisanja ovakvih indeksa, poput studije o životnom indeksu⁴⁴ (UNRISD, 1966; prema: Stanton, 2007) ili razvojnog indeksa⁴⁵ (UNRISD, 1972; prema: Stanton, 2007). Definisanje indeksa humanog razvoja vezuje se za rad dva autora – Amartje Sena i Mahbub ul Haka⁴⁶. Indeks se oslanja na Senovu strategiju razvoja sposobnosti koja ukazuje na potrebu celovitog planiranja i praćenja socijalnog razvoja, dok ul Hak (ul Haq, 1995) insistira na tome da se praćenje razvoja fokusira na politike koje su usmerene ka ljudima, a ne samo na merenje prihoda. Tako, indeks humanog razvoja omogućava merenje i praćenje promena u **tri ključne dimenzije socijalnog razvoja**: zdravlje, obrazovanje i životni standard.

Prva dimenzija (**Dug i zdrav život**) meri se na osnovu očekivanog trajanja života na rođenju, izraženog u godinama. Druga dimenzija

⁴⁴ Studijom je bilo obuhvaćeno 20 zemalja. Nivo životnog indeksa određivan je na tri nivoa – fizičke potrebe, kulturne potrebe i potrebe višeg reda (Stanton, 2007).

⁴⁵ Ovaj indeks obuhvatao je devet ekonomskih i devet socijalnih obeležja (Stanton, 2007).

⁴⁶ Mahbub ul Hak (*Mahbub ul Haq*, 1934-1998) bio je pakistanski ekonomista. Školovao se u Pakistanu i SAD. Tokom 1970-ih radio je u Svetskog banci kao direktor Odeljenja za planiranje i savetnik Roberta Maknamare, predsednika Banke. Između 1982 i 1988. godine bio je ministar u pakistanskoj vladi. Najznačajnija dela: *The Poverty Curtain: Choices for the Third World* (1976), *Reflections on Human Development* (1996).

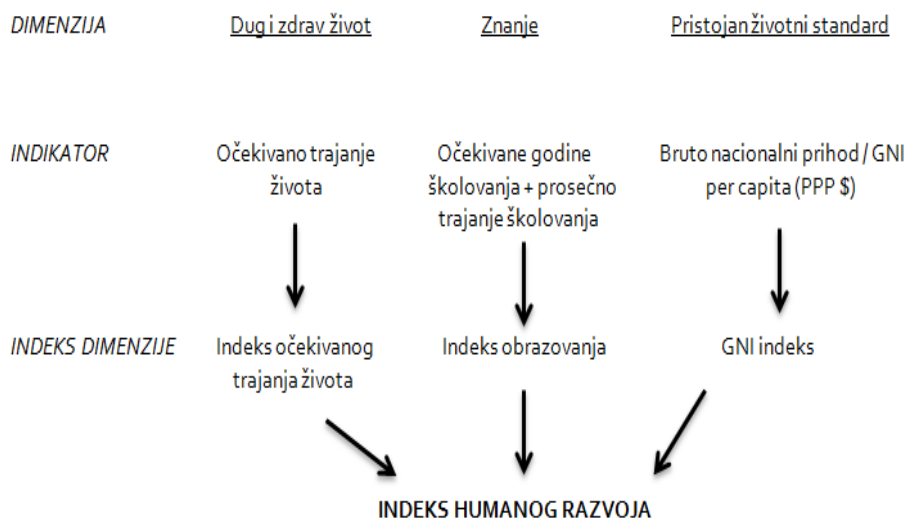
Više

na:

<https://web.archive.org/web/20041101032123/http://www.un.org.pk/hdc/>.

(**Znanje**) određuje se na osnovu dva pokazatelja – prosečno trajanje školovanje osoba starijih od 25 godina (izraženo u godinama) i očekivano trajanje školovanje dece koja započinju proces obrazovanja (izraženo u godinama). Treća dimenzija (**Pristojan životni standard**) meri se na osnovu bruto nacionalnog dohotka *per capita*. Vrednost je izražena u PPP\$ tj. kroz paritet kupovne moći kako bi bila uporediva na međunarodnom nivou.

Dimenzije indeksa humanog razvoja



Izvor: <http://hdr.undp.org/en>.

Za svaku od navedenih dimenzija određuje se poseban indeks. Indeksi pojedinačnih dimenzija se određuju tako što se u odnos stavljaju odabrane aktuelne vrednosti indikatora i njihove minimalne i maksimalne vrednosti. Indeksi prve i treće dimenzije se određuju direktno iz podataka o aktuelnim vrednostima odabranih pokazatelja,

dok se indeks dimenzije Znanje određuje kao aritmetička sredina dva prethodno određena indeksa.

Određivanje vrednosti indeksa pojedinačnih dimenzija u okviru indeksa humanog razvoja

$$\begin{aligned} &\textit{indeks dimenzije Dug i zdrav život (Indeks zdravlje)} \\ &= \frac{\text{aktuelna vrednost} - \text{minimum (20)}}{\text{maksimum(85)} - \text{minimum(20)}} \end{aligned}$$

$$\textit{indeks dimenzije Znanje} = \frac{\text{indeks dimenzije 1} + \text{indeks dimenzije 2}}{2}$$

$$\textit{indeks dimenzije Znanje 1} = \frac{\text{aktuelna vrednost} - \text{minimum (0)}}{\text{maksimum(18)} - \text{minimum(0)}}$$

$$\textit{indeks dimenzije Znanje 2} = \frac{\text{aktuelna vrednost} - \text{minimum (0)}}{\text{maksimum(15)} - \text{minimum(0)}}$$

$$\begin{aligned} &\textit{indeks dimenzije Pristojan životni standard} \\ &= \frac{\ln(\text{aktuelna vrednost}) - \ln(\text{minimum, 100})}{\ln(\text{maksimum, 75000}) - \ln(\text{minimum, 100})} \end{aligned}$$

Izvor: <http://hdr.undp.org/en>.

Geometrijska sredina pojedinačnih skorova indeksa koji su dobijeni za svaku dimenziju određuje vrednost indeksa humanog razvoja. Vrednost indeksa kreće se u intervalu od 0 do 1.

Određivanje vrednosti indeksa humanog razvoja na osnovu vrednosti indeksa ključnih dimenzija

$$\text{HDI} = (I_{\text{zdravlje}} \times I_{\text{znanje}} \times I_{\text{životni standard}})^{1/3}$$

Izvor: <http://hdr.undp.org/en>.

Ovakav način određivanja indeksa humanog razvoja praktikuje se od 2010. godine – naime, geometrijska sredina umanjuje „nivo zamenjivosti među dimenzijama“ (<http://hdr.undp.org/en/faq-page/human-development-index-hdi#t292n2880>) – to znači da nizak nivo indeksa jedne dimenzije ne može biti kompenzovan visokim nivoom indeksa druge dimenzije, odnosno, promene u vrednosti indeksa bilo koje dimenzije imaju istovetan učinak na promenu indeksa humanog razvoja u celini. Sve tri dimenzije imaju istu težinu, odnosno, isti značaj za izračunavanje indeksa humanog razvoja što proizilazi iz vrednosnog stava da su zdravlje, životni standard i znanje/obrazovanje pojednako važni za ostvarivanje ciljeva socijalnog razvoja (<http://hdr.undp.org/en/faq-page/human-development-index-hdi#t292n2880>). Podaci na osnovu kojih se izračunava vrednost indeksa humanog razvoja uglavnom se prikupljaju na globalnom nivou (npr. Departman UN za ekonomske i socijalne poslove; UNESCO institut za statistiku, Svetska banka, Međunarodni monetarni fond), ali u slučajevima nekih zemalja koriste se i podaci prikupljeni u nacionalnim institucijama. Nema posebnih kriterijuma koje neka zemlja treba da zadovolji da bi bila uključena u izračunavanje indeksa humanog razvoja – bitno je da je moguće obezbediti potrebne podatke za analizu.

I pored česte i široke primene, indeks humanog razvoja trpi određene kritike. Pritom se prve kritike, kako ističe Land (2015), pojavljuju već

nakon prvog izveštaja. Tokom višedecenijske primene ovom indeksu se najčešće zameralo sledeće (Kelley, 1991; navedeno prema: Land, 2015):

- osetljivost na promenu unapred datih vrednosti u proračunu (npr. minimalnih i maksimalnih vrednosti),
- jednaka težina tri pojedinačna indeksa (indeks života, indeks obrazovanja i indeks životnog standarda) u kompozitnom HDI,
- „preciznost, senzitivnost i diskriminatorna moć“ komponenata HDI (Lind, 1992; navedeno prema: Land, 2015) tj. nedovoljna preciznost statističkih podataka koji se koriste u proračunu indeksa humanog razvoja.

Kao reakcija na kritike, razvijaju se podvarijante indeksa humanog razvoja. Dve su (do sada) značajne dopune indeksa humanog razvoja. Prva se dogodila 2010. godine i odnosi se na uvođenje tri dopunska indeksa. Prvi je **indeks humanog razvoja korigovan za nejednakosti** (engl. *Inequality Adjusted Human Development Index*, IHDI). Ovaj indeks omogućava uvid u obeležja distribucije ostvarenog stepena razvoja u pojedinim dimenzijama. Njime se saznaje koliki je stepen ostvarenog socijalnog razvoja u oblasti zdravlja, obrazovanja i životnog standarda, ali korigovan za prisutne nejednakosti koje postoje među populacijom (Land, 2015). Gubici kod indeksa humanog razvoja prilagođenog za nejednakosti kreću se u rasponu od 1% pa čak do 50%. Pri tome se uočava pravilnost da što su niže vrednosti indeksa humanog razvoja, to su veći gubici u indeksu humanog razvoja korigovanog za nejednakosti.

Procedura određivanja ovog indeksa podrazumeva nekoliko koraka⁴⁷:

- prvo se procenjuje nejednakost u svakoj od dimenzija na osnovu koje se određuje indeks humanog razvoja; mera nejednakosti (A) određuje se kao $A = 1 - g/\mu$, gde g označava geometrijsku sredinu, a μ aritmetičku sredinu distribucije za određenu dimenziju humanog razvoja,

⁴⁷ Detaljnije objašnjenje o određivanju ovog indeksa videti na: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf.

- drugi korak podrazumeva prilagođavanje prethodno određenih indeksa pojedinačnih dimenzija za meru nejednakosti; nova, korigovana vrednost indeksa pojedinačne dimenzije (I_x^*) određuje se kao proizvod prethodne vrednosti indeksa za tu dimenziju (I_x) i razlike ($1-A_x$)

$$I_x^* = (1 - A_x) \times I_x$$

- na kraju se indeks humanog razvoja korigovan za nivo nejednakosti određuje kao geometrijska sredina korigovanih vrednosti pojedinačnih indeksa za tri ključne dimenzije

$$IHDI = (I_{\text{zdravlje}}^* \times I_{\text{obrazovanje}}^* \times I_{\text{životni standard}}^*)^{1/3} = [(1 - A_{\text{zdravlje}}) \times (1 - A_{\text{obrazovanje}}) \times (1 - A_{\text{životni standard}})]^{1/3} \times HDI$$

Na osnovu mere nejednakosti određuju se i koeficijent nejednakosti (kao aritmetička sredine mera nejednakosti za pojedine dimenzije) i gubitak vrednosti indeksa humanog razvoja (http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf).

Indeksom rodne nejednakosti (engl. *Gender Inequality Index*, GII) mere se rodne razlike u tri ključne dimenzije rodne nejednakosti: reproduktivnom zdravlju, osnaživanju i tržištu rada (Land, 2015). Što je vrednost ovog indeksa veća, to su veće rodne razlike. Ujedno, veći su i gubici u indeksu humanog razvoja usled rodnih nejednakosti.

Ovaj indeks se određuje u pet složenih koraka⁴⁸. Na osnovu navedenih indeksa dimenzija određuju se:

⁴⁸ Detaljnije objašnjenje o određivanju ovog indeksa videti na: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf.

- ženski rodni indeks (na osnovu indeksa reproduktivnog zdravlja žena, indeksa osnaživanja žena i indeksa položaja žena na tržištu rada) i
- muški rodni indeks (na osnovu indeksa osnaživanja muškaraca i indeks položaja muškaraca na tržištu rada)

koji su osnova za određivanje indeksa rodne nejednakosti. Uočava se pravilnost da što je viša vrednost indeksa rodne nejednakosti, to je indeks humanog razvoja niži.

Dimenzije i indikatori za određivanje indeksa rodne nejednakosti

<i>Dimenzija</i>	<i>Zdravlje</i>	<i>Osnaživanje</i>	<i>Tržište rada</i>
<i>Indikator</i>	1. Udeo smrtnosti među porođiljama 2. Stopa nataliteta adolescenata	1. Muškarci i žene sa najmanje srednjom školom 2. Udeo muškaraca/žena među poslanicima u parlamentu	1. Stope participacije muškaraca i žena na tržištu rada
<i>Indeks dimenzije</i>	Indeks reproduktivnog zdravlja žena	1. Indeks osnaživanja žena 2. Indeks osnaživanja muškaraca	1. Indeks položaja žena na tržištu rada 2. Indeks položaja muškaraca na tržištu rada

Izvor: <http://hdr.undp.org/en/content/gender-inequality-index-gii>.

Indeks multidimenzionalnog siromaštva (engl. *Multidimensional Poverty Index*, MPI) omogućava uvid u „višestruku deprivaciju na nivou domaćinstva u domenu zdravlja, obrazovanja i životnog standarda“ (http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf: 7). Indeks se određuje na osnovu 10 indikatora u tri ključne dimenzije tako što „svaki pojedinac dobija određeni skor deprivacije u skladu sa

deprivacijom njegovog/njenog domaćinstva za svaki od 10 indikatora“ (http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf: 7). Svaka ključna dimenzija nosi isto opterećenje u odnosu na skor deprivacije (33,3%).

Ključne dimenzije humanog razvoja sa indikatorima multidimenzionalnog siromaštva

<i>Dimenzija zdrav život</i>	<i>Dimenzija obrazovanje</i>	<i>Dimenzija životni standard</i>
Ishrana (opterećenje 1/6)	Godine školovanja (opterećenje 1/6)	Elektrifikacija (opterećenje 1/18)
		Kanalizacija (opterećenje 1/18)
		Vodovod (opterećenje 1/18)
Smrtnost dece (opterećenje 1/6)	Pohađanje škole (opterećenje 1/6)	Uslovi stanovanja (opterećenje 1/18)
		Gorivo za kuvanje (opterećenje 1/18)
		Imovina (opterećenje 1/6)

Izvor: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf; 10.

Nakon što se odrede pojedinačni skorovi depriviranosti u odnosu na svaki od 10 indikatora, oni se sabiraju. Na osnovu dobijenog zbira pojedinci i domaćinstva u kojima žive kategorišu se u tri grupe:

- osobe i domaćinstva u teškom višestrukome siromaštvu su oni koji imaju zbir pojedinačnih skorova deprivacije veći od $\frac{1}{2}$;
- višestruko siromašni – oni pojedinci i domaćinstva u kojima žive koji imaju zbir pojedinačnih skorova depriviranosti veći od $\frac{1}{3}$;
- osobe i domaćinstva čiji se zbir pojedinačnih skorova kreće u intervalu od $\frac{1}{5}$ do $\frac{1}{3}$ su u pojačanom riziku od višestrukog

siromaštva⁴⁹

(http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_note_s.pdf: 10).

Sam indeks višestrukog siromaštva određuje se kao proizvod udela broja višestruko siromašnih u ukupnom stanovništvu (H) i intenziteta siromaštva (A).

(http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf: 10).

Indeks višestrukog siromaštva

$$\text{MPI} = H \times A$$

Izvor: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf: 10.

Indeks humanog razvoja dopunjen je još jednim indeksom - **indeksom rodnog razvoja** (engl. *Gender Development Index*, GDI). Ovaj indeks meri koliko se razlikuje ostvareni stepen humanog razvoja muškaraca i žena u svakoj od tri pojedinačne dimenzije. Nakon što se odrede vrednosti pojedinačnih indeksa posebno za žene, a posebno za muškarce - indeksa zdravlja, indeksa obrazovanja i indeksa životnog standarda - određuju se vrednosti indeksa humanog razvoja žena i muškaraca po istoj metodologiji kao što se određuje i indeks humanog razvoja uopšte (http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf).

⁴⁹ U literaturi se koristi pojam "vulnerable to multidimensional poverty" ((http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf: 10) što bi se moglo prevesti kao „osetljivi na višedimenzionalno siromaštvo“, ali se ovde smatra da je „pojačani rizik od višedimenzionalnog siromaštva“ adekvatniji prevod.

Određivanje pojedinačnih indeksa humanog razvoja prema polu

Indeks humanog razvoja za žene:

$$HDI_f = (I_{\text{zdravlja (f)}} \times I_{\text{obrazovanje (f)}} \times I_{\text{životni standard (f)}})^{\frac{1}{3}}$$

Indeks humanog razvoja za muškarce:

$$HDI_m = (I_{\text{zdravlja (m)}} \times I_{\text{obrazovanje (m)}} \times I_{\text{životni standard (m)}})^{\frac{1}{3}}$$

Izvor: (http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf: 10.

Nakon toga određuje se indeks rodno razvoja kao količnik indeksa humanog razvoja žena i indeksa humanog razvoja muškaraca. Što je indeks manji, to je rodna nejednakost u socijalnom razvoju izraženija.

Određivanje indeksa rodno razvoja

$$GDI = HDI (f) / HDI (m)$$

Izvor: (http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf: 10.

Na osnovu odstupanja indeksa rodno razvoja od apsolutne rodne jednakosti⁵⁰, društva se klasifikuju u pet grupa:

- prvu grupu čine ona društva kod kojih je odstupanje manje od 2,5% - to su društva u kojima je ostvaren visok stepen rodne jednakosti (npr. Finska, Norveška, Švajcarska, Singapur, Japan, Slovenija, Mađarska, Hrvatska, Srbija, Jamajka, Filipini, Južna Afrika, Honduras, Lesoto, SAD, Kanada⁵¹);

⁵⁰ $100 \cdot |GDI - 1|$.

⁵¹ Navedeni primeri klasifikovani su prema podacima iz 2017. godine. Vidi više na: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf.

- drugu grupu čine društva u kojima se odstupanje kreće u intervalu 2,5-5% - to su društva sa srednje visokom rodnom jednakosti u socijalnom razvoju (npr. Australija, Nemačka, Novi Zeland, Belgija, Izrael, Italija, Crna Gora, Albanija, Kina, Paragvaj, Čile, Meksiko);
- treću grupu čine društva u kojima odstupanje indeksa rodno razvoja od apsolutne rodne jednakosti iznosi između 5,0% i 7,5% - u ovim društva ostvarena je srednji nivo rodne jednakosti u socijalnom razvoju (npr. Bahrein, Oman, Kuba, Severna Makedonija, Peru, Libija, Indonezija, Kenija);
- četvrta grupa odnosi se na društva u kojima se odstupanje kreće u intervalu 7,5-10% - to su društva srednje niske rodne jednakosti (npr. Turska, Bosna i Hercegovina, Kambodža, Nepal, Zimbabve, Senegal, Mozambik);
- petu, poslednju grupu čine ona društva u kojima je odstupanje indeksa rodno razvoja od apsolutne rodne jednakosti veće od 10% - rodna jednakost u socijalnom razvoju je ovde niska (npr. Saudijska Arabija, Iran, Jordan, Tunis, Alžir, Egipat, Irak, Palestina, Indija, Pakistan, Etiopija, Čad, Niger).

Od 2019. godine merenje humanog razvoja dopunjeno je još jednim rodno specifičnim indeksom – **indeksom rodni društvenih normi / GSNI** (engl. *Gender Social Norms Index*) (UNDP, 2020). Ovaj indeks se sastoji iz četiri dimenzije – političke, obrazovne, ekonomske i dimenzije fizičkog integriteta – pri čemu svaka dimenzija ima jedan ili dva indikatora. Na osnovu prikupljenih podataka određuje se vrednost svakog indikatora koja se kreće u intervalu od 0 do 1, pri čemu 0 označava izostanak rodni pristrasnosti, a 1 njihovo postojanje.

Nakon određivanja vrednosti svakog pojedinačnog indikatora određuje se i sam indeks. Osnovni indeks rodni društvenih normi meri udeo onih koji ispoljavaju određene predrasude, bez obzira na njihov broj/broj indikatora u kojima se predrasude uočene. Dodatni indeks rodni društvenih normi meri udeo onih koji ispoljavaju predrasude u najmanje dva indikatora.

Dimenzije i indikatori za određivanje indeksa rodni društvenih normi

<i>Dimenzije</i>	<i>Indikatori</i>	<i>Opcije</i>
Politička	Muškarci su bolji politički lideri od žena.	u potpunosti se slažem, slažem se, ne slažem se, uopšte se ne slažem
	Žene imaju ista prava kao i muškarci.	1/nebitno do 10/najbitnije
Obrazovna	Univerzitet je važniji za muškarce nego za žene.	u potpunosti se slažem, slažem se, ne slažem se, uopšte se ne slažem
Ekonomska	Muškarci bi trebalo da imaju prava na posao nego žene.	u potpunosti se slažem, slažem se, ne slažem se, uopšte se ne slažem
	Muškarci su bolji u poslu nego žene.	slažem se, ništa od navedenog, ne slažem se
Fizički integritet	Proxy partnerskog naselja	1/nikad do 10/uvek
	Proxy reproduktivnih prava	1/nikad do 10/uvek

Izvor: http://hdr.undp.org/sites/default/files/frequently_asked_questions_gsni.pdf.

Predrasude usmerene protiv rodne jednakosti

<i>Indeks</i>	<i>Opis</i>	<i>Grupa</i>	<i>% Populacije</i>		
			<i>2004-2009</i>	<i>2010-2014</i>	<i>Promena</i>
GSNI	bilo koja predrasuda	žene	83,4	84,6	1,2
		muškarci	89,4	89,9	0,5
GSNI-2	umerene do jake predrasude	žene	56,6	59,7	3,1
		muškarci	70,0	70,8	0,8

Izvor: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hd_perspectives_gsni.pdf

Indeks humanog razvoja omogućava da pratimo, upoređujemo i analiziramo sličnosti i specifičnosti u socijalnom razvoju pojedinih društava i/ili pojedinih razvojnih dimenzija. S obzirom na karakter prikupljenih podataka, vrednosti indeksa i pojedinih dimenzija možemo da pratimo u prostornoj (globalni, regionalni, nacionalni nivo) i vremenskoj dimenziji.

Struktura zemalja prema vrednosti HDI (1990-2019)

Vrednost HDI	Broj zemalja				
	1990	2000	2010	2019	2019/1990
Vrlo visoke vrednosti	54 (38,8%)	65 (37,4%)	66 (35,1%)	66 (34,9%)	0,899
Visoke vrednost	35 (25,2%)	45 (25,9%)	45 (23,9%)	53 (28,0%)	1,111
Srednja vrednost	27 (19,4%)	35 (20,1%)	37 (19,7%)	37 (19,6%)	1,010
Niska vrednost	23 (16,5%)	29 (16,7%)	35 (18,6%)	33 (17,5%)	1,060
Ukupno	139 (100%)	174 (100%)	188 (100%)	189 (100%)	-

Izvor: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2020_statistical_annex_table_2.pdf;
proračun autora.

Prikaz i analiza globalnih tendencija humanog razvoja baziraće se na vrednostima indeksa iz 1990. 2000., 2010. i 2019. godine⁵². Prema podacima iz 1990. godine (prve godine određivanja indeks humanog razvoja), vrednost indeksa na globalnom nivou iznosila je 0,601, a kretala se u rasponu od 0,220 (Niger) do 0,849 (Norveška). Skoro tri decenije kasnije, vrednost indeks na globalnom nivou porasla je 22% (sada iznosi 0,737). Takođe, primetan je i porast minimalne i maksimalne vrednosti indeksa humanog razvoja, pri čemu je promena

⁵² Svi podaci o vrednostima HDI preuzeti su sa http://hdr.undp.org/sites/default/files/2020_statistical_annex_table_2.pdf.

minimalne vrednosti indeksa daleko značajnija⁵³. To ukazuje na brži stepen odvijanja procesa socijalnog razvoja u nerazvijenim zemljama.

Prema raspoloživim podacima iz 2019. godine, tri osnovne komponente indeksa humanog razvoja pokazuju relativno visoke vrednosti na globalnom nivou. Tako, prosečno očekivano trajanje života na rođenju iznosi 72,8 godine; 12,7 godina traje očekivano trajanje školovanja, dok je prosečno trajanje obrazovanja 8,5 godina, a BNP *per capita* iznosi 16.734 PPP \$ (2017).⁵⁴

Naravno, vrednosti osnovnih komponenata indeksa se značajno razlikuju po grupama zemalja prema stepenu ostvarenog razvoja.

Osnovne komponente indeksa humanog razvoja (2019)

Grupa zemalja sa...	očekivano trajanje života na rođenju (god)	očekivano trajanje obrazovanja (god)	prosečno trajanje obrazovanja (god)	BNP per capita (2017 PPP \$)
a. veoma visokim stepenom razvoja	79,6	16,3	12,2	44.566
b. visokim stepenom razvoja	75,3	14,0	8,4	14.255
c. srednjim stepenom razvoja	69,3	11,5	6,3	6.153
d. niskim stepenom razvoja	61,4	9,4	4,9	2.745
d/a	0,771	0,567	0,402	0,062

Izvor: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2020_statistical_annex_table_1.pdf

⁵³ Minimalna vrednost indeksa humanog razvoja u period 1990-2019. godine porasla je za čak 79% (sa 0,220 na 0,394), dok je maksimalna vrednost porasla za 13% (sa 0,849 na 0,957).

⁵⁴ Podaci preuzeti sa: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2020_statistical_annex_table_1.pdf.

Prema podacima za 2020. godinu, Srbija se nalazi na 64. mestu (od ukupno 189 zemalja) prema vrednosti indeksa humanog razvoja koja iznosi 0,806⁵⁵. Vrednosti pojedinačnih indeksa za ključne dimenzije iznose: a) 0,862 za dimenziju zdravlje, b) 0,783 za obrazovanje i c) 0,777 za životni standard. Srbija se nalazi na začelju grupe zemalja sa veoma visokom vrednošću indeksa humanog razvoja (0,800-1,000). Od zemalja u regionu, istoj grupi pripadaju i Slovenija (22. mesto, IHR=0,917), Hrvatska (43. mesto, IHR=0,851), Crna Gora (48. mesto, IHR=0,829).⁵⁶

Vrednosti osnovnih komponenata indeksa humanog razvoja Srbije (2020)

	<i>Srbija (2020)</i>	<i>Srbija/Norveška (zemlja sa najvećim HDI)</i>	<i>Srbija/Niger (zemlja sa najmanjim HDI)</i>
očekivano trajanje života na rođenju (god)	76,0	0,922	1.218
očekivano trajanje obrazovanja (god)	14,7	0,812	2.262
prosečno trajanje obrazovanja (god)	11,2	0,868	5.333
BNP per capita (2017 PPP \$)	17.192	0,259	14.315

Izvor: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2020_statistical_annex_table_1.pdf;
proračun autora.

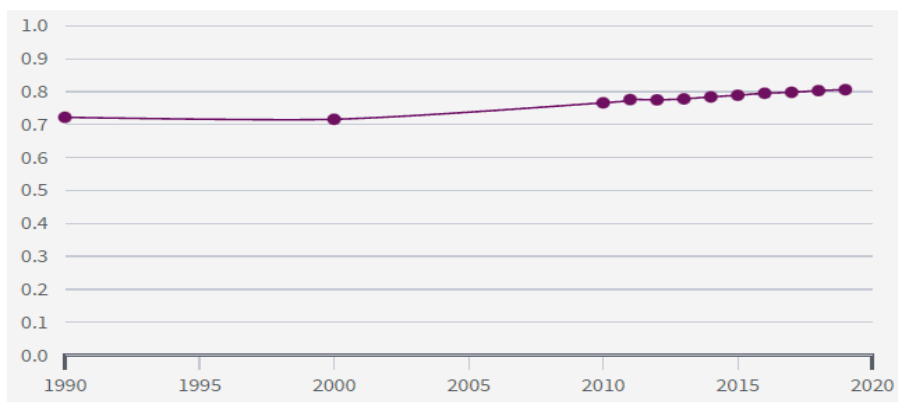
U merenju indeksa humanog razvoja, Srbija učestvuje od 1990. godine, odnosno, od prvog izveštaja. U odnosu na prvu godinu merenja (HDI=0,706), indeks humanog razvoja je uvećan za 14,2%, odnosno, indeks se uvećavao po prosečnoj godišnjoj stopi od 4,6%. Najizraženiju godišnju stopu rasta vrednost indeksa imala je u periodu

⁵⁵ Svi podaci vezani za nacionalni indeks humanog razvoja preuzeti su sa sajta <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/SRB>

⁵⁶ Podaci preuzeti sa linka http://hdr.undp.org/sites/default/files/2020_statistical_annex_table_1.pdf.

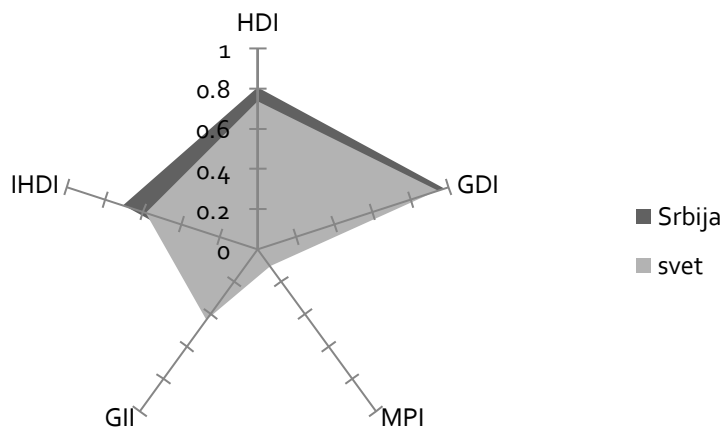
2000-2010. godine (+6,773‰), za razliku od prve dekade tranzicije (-0,834‰). Od 2010. godine, godišnja stopa rasta vrednosti HDI iznosi 5,672‰. U poslednjih pet godina, Srbija je napredovala za četiri mesta.

Indeks humanog razvoja Srbije 1990-2019



Izvor: Izvor: <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/SRB>.

HDI i pomoćni indeksi – komparacija Republika Srbija i svet (2020)



Izvor: <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/SRB>.

Ukoliko posmatramo promene pojedinačnih indeksa ključnih dimenzija u celokupnom analiziranom periodu (1990-2019), uočavamo da je najznačajnija promena u vrednosti indeksa dimenzije obrazovanja (+12,3%). Indeks dimenzije zdravlja takođe beleži pozitivnu, ali malu promenu (+6,3%), dok indeks dimenzije prihoda zapravo ostaje nepromenjen u odnosu na početak merenja (-0,6%).

Indeks humanog razvoja Srbije i komponente indeksa (1990-2019)

Godina	IHR	očekivano trajanje života na rođenju (god)	očekivano trajanje obrazovanja (god)	prosečno trajanje obrazovanja (god)	BNP per capita (2017 PPP \$)
1990	0,718	71,5	12,4	8,0	17.296
2000	0,711	72,0	13,1	9,4	8.871
2010	0,759	74,1	13,5	10,4	14.155
2019	0,806	76,0	14,7	11,2	17.192
2019/1990	1,122	1,063	1,185	1,400	0,994

Izvor: http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/SRB.pdf

Međutim, ukoliko posmatramo tri tranzicijska podperioda (blokiranu i zakasnelu tranziciju i post-tranzicijski period) uočavamo sledeće:

- u periodu blokirane tranzicije, indeks humanog razvoja neznatno opada; najdrastičnija je negativna promena u vrednosti indeksa koji se odnosi na dimenziju životnog standarda; druga dva indeksa beleže pozitivnu promenu;
- period zakasnele tranzicije obeležava blagi porast vrednosti indeksa humanog razvoja – ipak, u odnosu na druga dva analizirana perioda, reč je o najvećoj promeni (6,8%); za ovaj period karakteristična je najveća godišnja stopa promene vrednosti indeksa humanog razvoja; kao i u prethodnom periodu, i ovde je najdrastičnija promena vrednosti

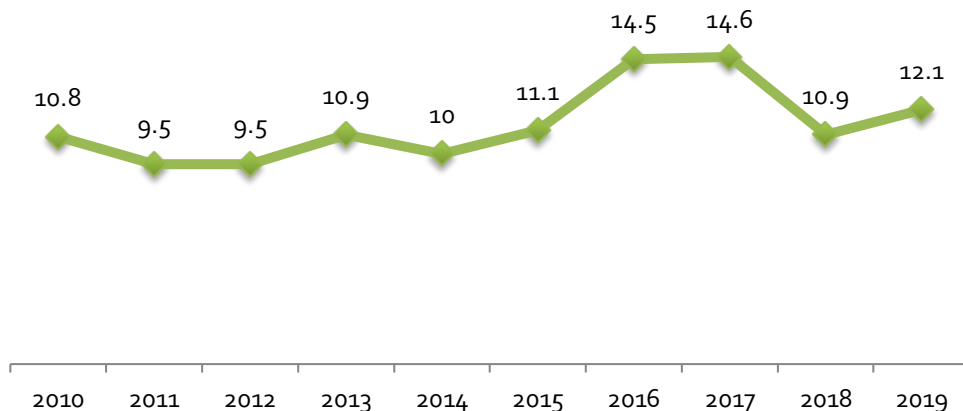
pojedinačnih indeksa zabeležena u slučaju dimenzije životnog standarda – za razliku od prethodnog perioda, ovde je reč o pozitivnoj promeni;

- u post-tranzicijskom periodu (od 2010. godine), vrednost indeksa humanog razvoja nastavlja trend iz prethodne etape, ali ovog puta reč je o nešto sporijem rastu; promena vrednosti indeksa životnog standarda je pozitivna, ali je primetno njeno značajno usporavanje što ukazuje na usporavanje privrednog rasta.

Uprkos relativno visokoj vrednosti indeksa humanog razvoja, rezultati prikazani u nacionalnom izveštaju za 2019. godinu ukazuju na izražene nejednakosti u savremenom srpskom društvu u pogledu distribucije ostvarenog socijalnog razvoja. Naime, vrednost indeksa humanog razvoja korigovanog za nivo nejednakosti (0,705) je značajno niža od indeksa humanog razvoja, što znači da se beleži gubitak indeksa humanog razvoja od čak 12,5%. Vrednost gubitka indeksa humanog razvoja usled nejednakosti za Srbiju nešto je niža od vrednosti gubitka za zemlje za visokim indeksom humanog razvoja (17,9%).⁵⁷ U odnosu na 2010. godinu (kada je ovaj indeks prvi put meren) primetan je porast gubitka vrednosti indeksa humanog razvoja korigovanog za nivo nejednakosti za 16,8% ili po prosečnoj godišnjoj stopi od 15,7‰ – ovo upućuje na značajan porast nejednakosti u distribuciji efekata socijalnog razvoja među populacijom. Najznačajniji sukcesivni porast gubitka indeksa humanog razvoja uočava se između 2016. i 2015. godine, kao i 2013. i 2012. godine. Interesantno je da je primetiti da je 2018/2017. godine uočen značajan pad (-27,5%), iako vrednost indeksa humanog razvoja korigovanog za nivo nejednakosti i dalje blago, ali kontinuirano raste.

⁵⁷ Podaci preuzeti sa <http://hdr.undp.org/en/indicators/73506>.

Promena vrednosti koeficijenta nejednakosti⁵⁸ Srbiju (2010-2019)

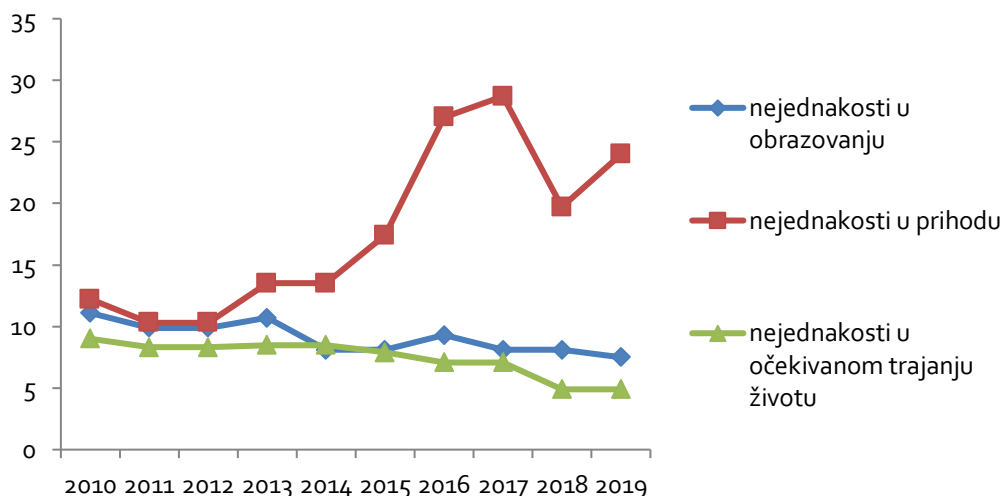


Izvor: <http://hdr.undp.org/en/indicators/>.

Očekivano, najveća mera nejednakosti uočava se u dimenziji životnog standarda (24,0 % u 2019. godini) – ujedno mera nejednakosti u ovoj dimenziji ima i najizražniji porast u odnosu na početak posmatranog perioda (skoro dva puta!). To posredno upućuje na tendenciju stvaranja dubljeg jaza unutar društvene stratifikacije. S druge strane, mere nejednakosti u dimenziji zdravlja i obrazovanja opadaju u analiziranom periodu – u slučaju očekivanog trajanja života, mera nejednakosti opada za skoro polovinu, dok mera nejednakosti u obrazovanju opada za trećinu.

⁵⁸ Koeficijent nejednakosti predstavlja prosečnu vrednost pojedinačnih vrednosti nejednakosti u očekivanom trajanju života, nejednakosti u obrazovanju i nejednakosti u prihodima.

*Promena vrednosti mere nejednakosti u ključnim dimenzijama za Srbiju
(2010-2017), u %*



Izvor: <http://hdr.undp.org/en/indicators/>.

3.3.2. Indeks ciljeva održivog razvoja

Ovaj indeks je nov način merenja socijalnog razvoja. Indeks je definisan 2015. godine, a primenjuje se od 2016. godine. Indeks održivog razvoja proizilazi iz 17 ciljeva, odnosno, 169 pojedinačnih zadataka održivog razvoja usvojenih u okviru Agende 2030. Na osnovu njih prikupljaju se potrebni podaci kojima se procenjuje stanje i napredak društva u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja.

Autori indeksa (Saš, Šmit-Traub, Krol, Lafortun i Fuller)⁵⁹ čine međunarodni bord istraživača u oblasti ekonomije, statistike i održivog razvoja. Prvobitno je Statistička komisija UN predložila prikupljanje

⁵⁹ Više o autorima indeksa moguće je pročitati na linku <https://www.sdindex.org/reports/sustainable-development-report-2019/#authors>.

podataka za čak 230 indikatora, ali to se pokazalo kao neadekvatno rešenje, kako zbog preobimnosti podataka, tako i zbog nemogućnosti nacionalnih statističkih organizacija da prikupljaju sve tražene podatke (Lafortune et al. 2018). Danas, broj pojedinačnih indikatora koji čine indeks održivog razvoja varira. Tako je 2016. godine indeks određivan na osnovu 60 indikatora, a 2018. godine na osnovu 88 indikatora (Lafortune et al. 2018). U metodološkom opisu samog indeksa navodi se da se broj pojedinačnih indikatora uvećava kako se uvećavaju dostupni podaci, kao i da se indikatori iz prethodnih godina revidiraju. Na ovaj način postiže se dinamičnost samog indeksa, odnosno, njegovo razvijanje. Međutim, ovakav pristup ima i određene nedostatke, pre svega na polju uporedivosti podataka. Prilikom izbora pojedinačnog indikatora vodi se računa o tome da on bude:

- međunarodno relevantan, odnosno, da je na osnovu indikatora moguće poređenje više zemalja,
- statistički adekvatan tj. da bude validan za merenje određene pojave/njene karakteristike,
- vremenski aktuelan,
- kvalitetan sa aspekta prikupljenih podataka tj. da se bazira na relevantnim izvorima,
- adekvatan sa aspekta obuhvata – to znači da podaci za određeni indikator moraju da mogu da se prikupe za najmanje 80% od broja zemlja članica UN koje imaju više od milion stanovnika (Lafortune et al., 2018: 7-8).

Za svaki od 17 definisanih ciljeva održivog razvoja određeni su pojedinačni ciljevi, a na osnovu njih i odgovarajući indikatori. Za svaki cilj određuju se maksimalne vrednosti tj. gornje granice po principu kvantitativnog apsolutnog praga (npr. potpuno iskorenjivanje siromaštva ili potpuna redukcija nejednakosti) ili najboljeg mogućeg ishoda (npr. bez mortaliteta odojčadi). Takođe, tamo gde je u nekim zemljama već ostvaren određeni cilj, kao gornja granica koristi se prosečna vrednosti pet najboljih slučajeva (Lafortune et al., 2018: 11).

Ciljevi održivog razvoja

<i>Opšti cilj</i>	<i>Broj ciljeva</i>	<i>Primer cilja/indikatora</i>
1. Iskorenjivanje siromaštva	7	Udeo ekstremno siromašnih (ispod 1,90 \$dnevno)
2. Iskorenjivanje gladi	8	Udeo dece mlađe od 5 godina koja pate od akutne neuhranjenosti
3. Dobro zdravlje i blagostanje	13	Novozaraženi HIV (na 1,000) Neonatalna stopa mortaliteta (na 1,000 živorođenja) Fertilitet tinejdžerki (broj rođenja na 1000 žena uzrasta 15-19)
4. Kvalitetno obrazovanje	10	Udeo pismenih u uzrastu 15-24 (%)
5. Rodna jednakost	9	Udeo žena u sazivu nacionalnog parlamenta
6. Čista voda i sanitarije	8	Antropogene otpadne vode koje se prečišćuju
7. Pristupačna i čista energija	5	Udeo lica koja imaju pristup električnoj energiji
8. Pristojan rad i ekonomski rast	5	Žrtve modernog ropstva (na 1000 stanovnika) Stopa nezaposlenosti ukupne populacije
9. Industrija, inovacije i infrastruktura	8	Udeo populacije koja koristi internet % GDP koji se ulaže u inovacije i razvoj
10. Redukovane nejednakosti	10	GINI coefficient
11. Održivi gradovi i zajednice	10	Zadovoljstvo javnim prevozom (%)
12. Odgovorna potrošnja i proizvodnja	11	Opštinski čvrsti otpad (kg/dnevno per capita)
13. Klimatske promene	5	Ljudi pogođeni katastrofama uslovljenim klimatskim promenama (na 100,000 stanovnika)
14. Podvodni život	10	Zaštićena morska oblast od značaja za biodiverzitet (%)
15. Život na kopnu	12	Trajna deforestacija
16. Mir, pravda i jake institucije	12	Ubistva (na 100,000 stanovnika) Medijske slobode
17. Partnerstvo za ciljeve	19	% GDP koji se ulaže u zdravstvo i obrazovanje

Izvor: Lafortune et al., 2018.

Prvo se određuju vrednosti za svaki od opštih ciljeva, a potom i totalna vrednost indeksa ciljeva održivog razvoja.

Za određivanje vrednosti indeksa ciljeva održivog razvoja koriste se kako zvanični, tako i nezvanični statistički podaci (Lafortune et al., 2018: 14). U prvu grupu ubrajaju se podaci nacionalnih statističkih evidencija, kao i drugih relevantnih nacionalnih i međunarodnih institucija (npr Svetska zdravstvena organizacija, UNICEF, Svetska banka, FAO). U grupu nezvaničnih statističkih podataka ubrajaju se oni koji su prikupili različite istraživačke institucije, NVO, privatni sektori i sl. (Lafortune et al., 2018: 14). Odnos zvaničnih i nezvaničnih podataka kreće se u razmeri 65% : 35 %.

Neke minimalne i maksimalne vrednosti za određivanje indeksa ciljeva održivog razvoja (2018)

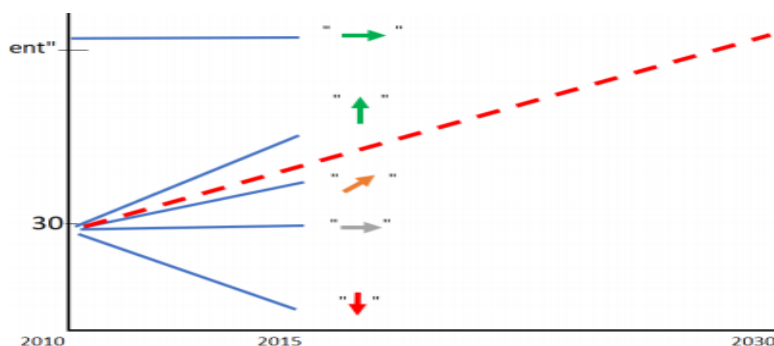
<i>Cilj</i>	<i>Indikator</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>
SDG1	Udeo ekstremno siromašnih (ispod 1,90 \$dnevno)	0,0	86,0
SDG2	% neuhranjenih u uk. populaciji	1,2	58,6
SDG3	neonatalni mortalitet (na 1,000 živorođenih)	0,6	45,6
SDG4	prosečno trajanje obrazovanja (godine)	1,4	13,4
SDG5	rodne razlike u zaradi (ukupno, % medijane plate muškaraca)	3,4	36,7
SDG6	% populacije koja ima barem osnovne sanitarije	7,1	100,0
SDG7	% populacije koja ima pristup električnoj energiji	4,5	100,0
SDG8	% nezaposlenih u uk. radnoj snazi	0,2	27,7
SDG9	% populacije koja ima pristup internetu	0,0	98,2
SDG10	stopa siromaštva starih lica	3,1	45,7
SDG11	zadovoljstvo javnim transportom	8,0	85,0
SDG12	Čvrsti otpad u zajednici(kg/godina/per capita)	0,1	5,7
SDG13	CO ₂ emisija per capita (tCO ₂ /capita)	0,0	45,4
SDG14	prosečna zaštićena morska površina od značaja za biodiverzitet (%)	0,0	100,0
SDG15	godišnja promena površine pod šumom (%)	0,0	103,7
SDG16	ubistva (na 100,000 stanovnika)	0,3	108,6
SDG17	izdaci za zdravlje i obrazovanje (% GDP)	4,5	23,0

Izvor: Source: Sachs and al, 2018; navedeno prema: Lafortune et al., 2018: 33

Vrednost indeksa kreće se u intervalu od 0 do 100. U prvom slučaju, minimalna vrednost tj. nula označava najlošiju poziciju i tumači se kao potpuno odsustvo realizacije ciljeva održivog razvoja u praksi. S druge strane, vrednost 100 predstavlja idealnu vrednost jer označava da je neka zajednica u potpunosti ostvarila svih 17 opštih ciljeva održivog razvoja⁶⁰.

Dinamičnost indeksa održivog razvoja omogućava da se njime ujedno prati i kretanje ostvarenog stepena održivosti u određenom periodu. Trend vrednosti indeksa određuje se u odnosu na ekstrapoliranu linearnu godišnju stopu rasta do 2030. godine⁶¹. Ova stopa predstavlja reper za poređenje sa ostvarenom godišnjom stopom rasta vrednosti indeksa u najskorijem analiziranom periodu.

Metodologija određivanja trendova u indeksu ciljeva održivog razvoja



Izvor: Lafortune et al., 2018: 10.

Na osnovu toga, razvijen je sistem od pet strelica kojima se indikuje promena vrednosti indeksa (Lafortune et al., 2018).

⁶⁰ Naravno, jasno je da nema društva koje ima vrednost 100 indeksa ciljeva održivog razvoja.

⁶¹ Pod ovom stopom misli se na procenjenu, odnosno, na osnovu pravilnosti projektovanu godišnju stopu rasta vrednosti indeksa.

Sistem pet strelica za identifikaciju promene vrednosti indeksa ciljeva održivog razvoja



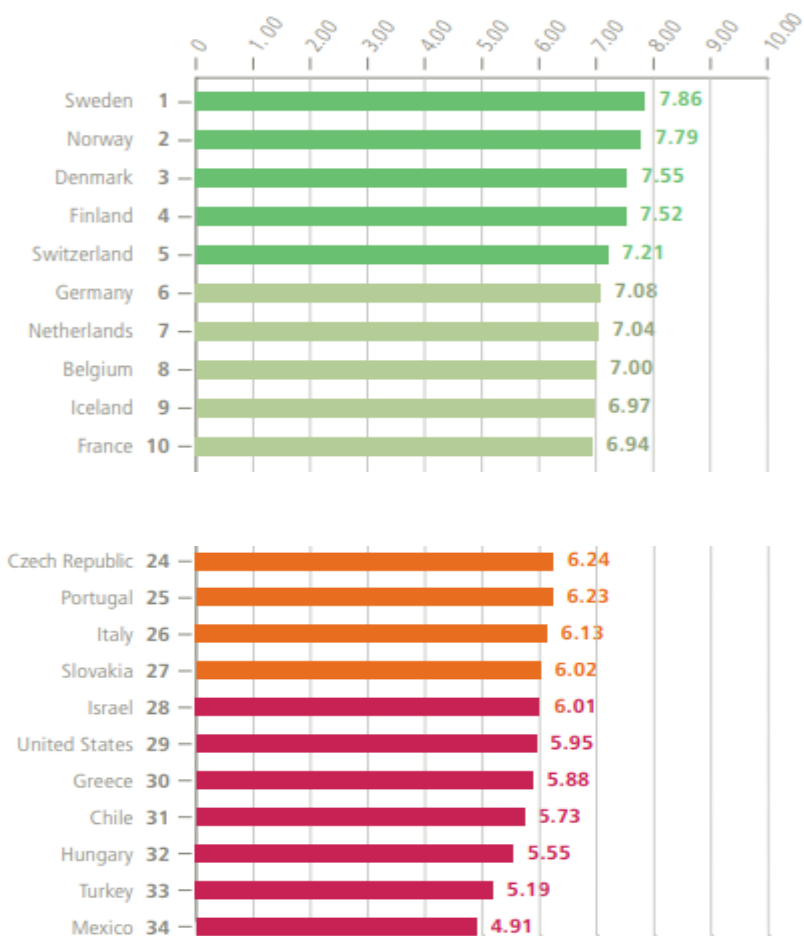
Izvor: Lafortune et al., 2018: 10.

Određivanje trenda podrazumeva nekoliko koraka:

- prvo se vrednost svakog indeksa predstavi na linearnoj skali od nula do četiri,
- zatim se određuje trend vrednosti indeksa ciljeva održivog razvoja kao „aritmetička sredina svih trendova indikatora za određeni cilj“ (Lafortune et al., 2018: 10),
- svaka aritmetička vrednost odgovara određenom trendu promene indeksa: a) $M=0-1$ identifikuje se opadajući trend, b) $M=1-2$ označava stagnirajući trend, c) $M=2-3$ označava umereno rastući trend i d) $M=3-4$ odgovara trendu „na dobrom putu“; ako je $M=3$, to odgovara očuvanju dostignuća (Lafortune et al., 2018: 10).

Prvi izveštaj u kojem su objavljene vrednosti indeksa ciljeva održivog razvoja (2015) obuhvatio je 34 zemlje, uglavnom zemlje sa relativno visokim prosečnim prihodima. Reč je o OECD zemljama. Sam indeks određen je kao neponderisana aritmetička sredina vrednosti 34 odabrana individualna indikatora. Analiza prikupljenih podataka je pokazala da su najveći problemi u domenu 8., 10. i 12. cilja (postizanje održivog ekonomskog rasta, pune zaposlenosti i koncepta pristojnog rada; redukcija nejednakosti; održiva proizvodnja i potrošnja) (Kroll, 2015: 5).

Vrednosti indeksa ciljeva održivog razvoj – prvih 10 i poslednjih 10 zemalja (2015)



Izvor: https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/Studie_NW_Sustainable-Development-Goals_Are-the-rich-countries-ready_2015.pdf

Prvih pet zemalja na listi sa najvećim skorom indeksa (Švedska, Norveška, Danska, Finska i Švajcarska) smatraju se zemljama u kojima su ciljevi održivog razvoja u najvećoj meri ispunjeni - „one demonstriraju da je održivi i inkluzivni ekonomski i socijalni model moguć“ (Kroll, 2015: 88). Ali, to ne znači da je njihov put ka održivosti završen. Naprotiv, budući razvoj ovih zemalja bi trebalo da omogućiti barem održanje postojećeg stanja. Rezultati vrednosti indeksa za druge zemlje ukazuju na potrebu reformisanja razvojnih politika u cilju ostvarivanja ciljeva održivog razvoja do 2030 (Kroll, 2015: 88).

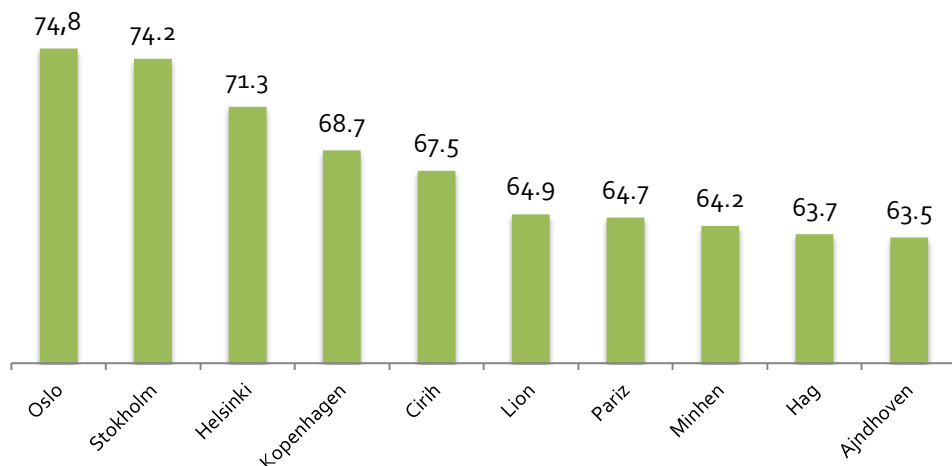
Osim na nacionalnom nivou, indeks se od 2019. godine određuje i na nivou pojedinih gradova⁶². Do sada je vršeno istraživanje realizacije ciljeva održivog razvoja odabranih evropskih i američkih gradova⁶³. Odluka o određivanju indeksa za urbana naselja doneta je na osnovu poznavanja demografskih pokazatelja u stepenu urbanizovanosti savremenih društava, kao i tendencija porasta gradskog stanovništva, zatim uvida u strukturu i dinamiku razvoja urbanih problema, ali i raspoložive mere politika (održivog) urbanog razvoja. Među evropskim gradovima⁶⁴, Oslo se nalazi na prvom mestu po ostvarenosti ciljeva održivog razvoja (vrednost indeksa iznosi 74,8). Pored Osla, drugi glavni ili najveći gradovi skandinavskih zemalja nalaze se u samom vrhu liste.

⁶² Više o ovome može da se vidi u interaktivnom prikazu na linku <https://euro-cities.sdgindex.org/#/>.

⁶³ U tekstu će se prikazati osnovni podaci merenja indeksa ciljeva održivog razvoja za evropske gradove. O dobijenim vrednostima i analizi podataka za odabranih 105 američkih gradova videti više u: SDSN (2019).

⁶⁴ Indeks ciljeva održivog razvoja određen za ukupno 45 evropskih gradova. Međutim, još 2018. godine je deset evropskih gradova (Pariz, Stokholm, Milano, Barselona, Hajdelberg, Kopenhagen, London, Bon, Turku i Arendal) u procesu svog razvoja baze podataka kao osnove za urbano planiranje primenili indeks ciljeva održivog razvoja (SDSN-TELOS, 2019). U istraživanju iz 2019. godine učestvovali su glavni gradovi, veći urbani centri i koji raspolažu potrebnim podacima (SDSN-TELOS, 2019). Više o ovome videti u interaktivnom prikazu na linku <https://euro-cities.sdgindex.org/#/>.

Deset evropskih gradova sa najvećom vrednošću indeksa ciljeva održivog razvoja (2019)



Izvor: SDSN-TELOS, 2019.

Uvidom u dobijene vrednosti indeksa ciljeva održivog razvoja za odabrane gradove uočeno je da „niti jedan evropski grad nije ostvario zacrtane ciljeve održivog razvoja, kao i da će ostvarivanje nekih od ciljeva zahtevati značajne promene kako bi se osigurali rezultati do 2030“ (SDSN-TELOS, 2019: 29). Ovo se posebno odnosi na ciljeve koji se tiču zaštite i unapređenja kvaliteta životne sredine (ciljevi 12, 13 i 15), kao i cilj 11 koji se odnosi na obezbeđivanje pristupačnog i kvalitetnog stanovanja (SDSN-TELOS, 2019). S druge strane, u značajnoj meri su ostvareni ciljevi 2 (iskorenjivanje gladi), 3 (dobro zdravlje i blagostanje), 6 (čista voda i sanitarije) i 9 (industrija, inovacije i infrastruktura) (SDSN-TELOS, 2019).

Indeks ciljeva održivog razvoja evropskih gradova (2019)



Izvor: <https://euro-cities.sdindex.org/#/>.

Vrednosti indeksa ukazuju na značajne regionalne razlike u stepenu ostvarenosti ciljeva održivog razvoja. Već je napomenuto da su severni evropski, odnosno, skandinavski gradovi najviše postigli u realizaciji navedenih ciljeva što potvrđuje i visoka prosečna vrednost indeksa u ovoj grupi gradova. Ako posmatramo navedene grupe gradova, uočavamo da se sa kretanjem od prve prema četvrtoj grupi:

- smanjuje prosečna vrednost pojedinačnih indeksa ciljeva održivog razvoja – tako, prosečna vrednost indeksa u drugoj grupi je za 13% je manja nego prosečna vrednost indeksa skandinavskih gradova, dok je prosečna vrednost indeksa

ciljeva održivog razvoja južноеvropskih gradova skoro za $\frac{1}{4}$ manja od prosečne vrednosti indeksa skandinavskih gradova;

- raste razlika između maksimalne i minimalne vrednosti indeksa u grupi – ova razlika u četvrtoj grupi gradova je čak 1,8 puta veća nego razlika u prvoj grupi.

S druge strane, standardna devijacija posmatranih vrednosti ne pokazuje sličnu pravilnost – treća i četvrta grupa imaju najveće standardne vrednosti pojedinačnih indeksa. Pri tome, nema statistički značajne korelacije između razlike i standardne devijacije vrednosti indeksa po grupama (SDSN-TELOS, 2019).

Razlike maksimalne i minimalne vrednosti pojedinačnih indeksa i vrednost standarne devijacije, po grupama

Grupa	Pros. vrednost	Max	Min	Max - min	St. dev.
Severna Evropa (4)	72,3	74,8 (Oslo)	68,7 (Kopenhagen)	6,1	2,817
Zapadna Evropa (14)	63,1	67,5 (Ciriš)	60,4 (Brisel)	7,1	1,774
Centralna i Istočna Evropa (17)	59,4	64,2 (Minhen)	54,4 (Bukurešt)	9,8	3,122
Južna Evropa (10)	55,2	59,7 (Madrid)	48,6 (Atina)	11,1	3,165

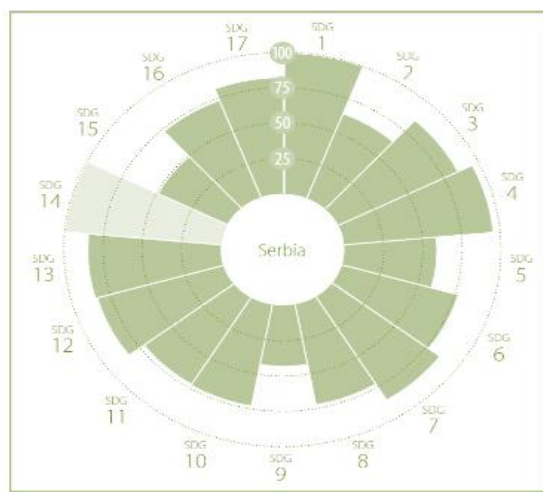
Izvor: SDSN-TELOS, 2019; proračun autora.

Prema podacima za 2019. godinu, indeks ciljeva održivog razvoja za Srbiju iznosi 72,5 što je stavlja na 44. mesto od ukupno 162 rangirane zemlje (Sachs et al., 2019). Nacionalna vrednost indeksa je nešto viša u odnosu na prosečnu regionalnu vrednost (70,5). Na osnovu aktuelnih vrednosti indeksa za pojedine ciljeve održivog razvoja⁶⁵, Srbija je ostvarila najbolji rezultat u samo jednoj, prvoj dimenziji tj. prvom cilju

⁶⁵ Za Srbiju nema podataka o cilju koji se odnosi na podvodni život.

(*Iskorenjivanje siromaštva*) – smatra se da je ovaj cilj održivog razvoja ostvaren. S druge strane, u pet dimenzija/ciljeva - problemi su i dalje prisutni (*Dobro zdravlje i blagostanje, Kvalitetno obrazovanje, Pristupačna i čista energija, Odgovorna potrošnja i proizvodnja, Partnerstvo za ciljeve*), dok se više od polovine (čak devet!) dimenzija/ciljeva održivog razvoja suočava za izraženim problemima (*Iskorenjivanje gladi⁶⁶, Rodna jednakost, Čista voda i sanitarije, Pristojan rad i ekonomski rast, Industrija, inovacije i infrastruktura, Redukovane nejednakosti, Održivi gradovi i zajednice, Život na kopnu, Mir, pravda i jake institucije*). Time se, zapravo, potvrđuje da se Srbija suočava sa ozbiljnim preprekama u realizaciji temeljnih ciljeva održivog socijalnog razvoja, kao što su dovoljna uhranjenost, privredni razvoj uz poštovanje prava zaposlenih, zajednica po meri čovek, smanjenje (rodnih) nejednakosti i sl. Suštinski problemi detektovani su realizaciji jednog cilja (*Klimatske promene*) (Sachs et al., 2019).

Vrednosti dimenzija ciljeva održivog razvoja za Republiku Srbiju



Izvor: Sachs et al., 2019.

⁶⁶ Može se postaviti pitanje kako je prvi cilj (*Iskorenjivanje siromaštva*) ostvaren, ako se i dalje borimo sa problemom iskorenjivanja gladi.

Ukoliko se posmatraju pojedinačne dimenzije, odnosno, ciljevi održivog razvoja, podaci za Srbiju za 2019. godinu pokazuju odsustvo opadajućeg trenda među pojedinim ciljevima, kao i dominantan umereno rastući trend u slučaju devet ciljeva.

Promena pojedinih ciljeva održivog razvoja u Srbiji (2019)

Trend		Ciljevi održivog razvoja
	Opadajući	-
	Stagnirajući	Čista voda i sanitarije, Klimatske promene
	Umereno rastući	Iskorenjivanje gladi, Rodna jednakost, Industrija, inovacije i infrastruktura, Održivi gradovi i zajednice, Život na kopnu, Mir, pravda i jake institucije, Dobro zdravlje i blagostanje, Kvalitetno obrazovanje, Pristupačna i čista energija
	„Na dobrom putu“	Iskorenjivanje siromaštva, Pristojan rad i ekonomski rast
bez podatka		Čista voda i sanitarije, Pristojan rad i ekonomski rast, Redukovane nejednakosti, Odgovorna potrošnja i proizvodnja, Partnerstvo za ciljeve

Izvor: Sachs et al., 2019.

Odabrani indikatori ciljeva održivog razvoja za Srbiju

Trend		Odabrani indikatori	Vrednost
	Opadajući	populacija koji koristi najmanje osnovne usluge vodovoda i kanalizacije (%)	94,6
		indeks percepcije korupcije (0-100)	39
		indeks slobode medija (best 0-100 worst)	29,6
	Stagnirajući	prosečna zaštićena kopnena površina od značaja za biodiverzitet (%)	30,2
		CO ₂ emisija <i>per capita</i> (tCO ₂ /capita)	5,6
		žene u nacionalnom parlamentu (%)	34,4
	Umereno rastući	očekivan životni vek na rođenju (god.)	76,3
		obuhvat osnovnim obrazovanjem (%)	95,2
		izdvajanja za istraživanje i razvoj (% GDP)	0,9
	„Na dobrom putu“	stopa siromaštva ispod \$1.90/dan (% populacije)	0,1
		neonatalna stopa (na 1,000 živorođenih)	3,7
		stopa završavanja srednjeg obrazovanja (%)	94,9

Izvor: Sachs et al., 2019.

3.4. MERENJE SUBJEKTIVNOG BLAGOSTANJA

Kritika ekonomističkog merenja socijalnog razvoja dovela do intenzivnije primene neekonomskih objektivnih parametara socijalne razvijenosti. Međutim, ovde se ne završava evolucija indikatora socijalnog razvoja – naime, postavlja se pitanje da li su objektivne mere dovoljne da nam omoguće da u potpunosti izmerimo razvojne efekte. Naime, pominjani indeks humanog razvoja već je pokazao da postoji nejednaka distribucija efekata socijalnog razvoja. Na ovom tragu možemo da se zapitamo da li, čak i pod pretpostavkom jednake distribucije efekata socijalnog razvoja, svi članovi neke zajednice na isti način osećaju te efekte. Pored toga, možemo da postavimo i pitanje na koji način članovi neke zajednice percipiraju socijalni razvoj na

individualnom nivou. Dalje, to znači da možemo da postavimo pitanje: koliko socijalni razvoj doprinosi našem ličnom osećaju blagostanja?

Koncept subjektivnog blagostanja veoma je popularan u savremenim, posebno psihološkim istraživanjima⁶⁷. To je sasvim razumljivo jer se u psihološkom ključu subjektivno blagostanje percipira kao važan faktor mentalnog zdravlja pojedinca. Međutim, ne treba zaboraviti ni sociološku dimenziju u istraživanju ovog koncepta. Kako ističu Jovanović i Novović (2008: 78) „preteče empirijskih istraživanja blagostanja možemo naći u sociološkim studijama iz 1950-ih i 1960-ih godina koje su pojam sreće koristile kao subjektivni indikator kvaliteta života (Land, 1975, prema Keyes, Shmotkin, & Ryff, 2002) i subjektivnu meru funkcionisanja društvenog sistema (Veenhoven, 2004)“. Pored toga, utemeljenje za sociološko istraživanje subjektivnog blagostanja lako pronalazimo u činjenici da je ono suštinski određeno društvenim faktorima. Naime, iako je reč o ličnom doživljaju, subjektivno blagostanje je determinisano kako aktuelnom društvenom situacijom, tako i društvenim standardima poželjnog kvaliteta i načina života. Osim toga, subjektivno blagostanje je određeno brojnim društvenim činiocima, bilo neposredno (npr. rodnom ili generacijskom pripadnošću, društvenim položajem) ili posredno (npr. obeležjima lokalne ili šire zajednice kojoj pojedinac pripada, karakteristikama javnih politika). U sociologiji, istraživanje subjektivnog blagostanja povezano je sa analizom drugih socioloških koncepata, poput socijalnog kapitala, porodice porekla i porodice prokreacije, rada, slobodnog vremena, društvenog položaja, zdravlja, generacijske pripadnosti, pripadnosti određenoj zajednici i sl.

Šta je subjektivno blagostanje? U definisanju ovog koncepta, Mekkanjan, Vren-Luis, Braun i Tejlör (Maccagnan, Wren-Lewis, Brown, Taylor, 2019: 218) polaze od stava da je upravo “zbog toga što svi imaju predstavu o tome šta je subjektivno blagostanje i zbog čega je ono za

⁶⁷ Za detaljniji pregled reference relevantnih za psihološka istraživanja blagostanja, vidi više u: Jovanović i Novović (2008), Jovanović (2016).

njih lično vredno, mnogo je teže formulisati opipljivu definiciju pojma". Kako ističe Jovanović (2016), primetna je izvesna pojmovna konfuzija u istraživanjima subjektivnog blagostanja jer se ovaj koncept ponekad neopravdano poistovećuje sa pojmovima poput sreće, mentalnog zdravlja, kvaliteta ili zadovoljstva životom. Ova pojmovna zbrka dodatno komplikuje odabir relevantnih indikatora.

Pojam subjektivnog blagostanja – neka određenja

Subjektivno blagostanje se najčešće definiše kao zbir afektivnih i kognitivnih komponenata (Diener, 1984; Diener, Suh, Lucas, & Smith, 1999).

Balans pozitivnih i negativnih emocija čini afektivno blagostanje, dok individualna procena života čini kognitivno blagostanje (Miao, Koo, Oishi, 2013: 174).

Subjektivno blagostanje predstavlja široku kategoriju fenomena koji uključuju emocionalne reakcije ljudi, zadovoljstvo pojedinim aspektima i globalnu procenu o zadovoljstvu životom (Diener, Suh, Lucas, Smith, 1999).

Subjektivno blagostanje se odnosi na različite vrste procena, kako pozitivnih i negativnih, koje ljudi prave svom životu (Diener, 2006).

Subjektivno blagostanje – stepen do kojeg individua ocenjuje ukupni kvalitet svog života kao povoljan. Drugim rečima, koliko osoba voli život koji živi (Veenhoven, ?; prema: Gataūlinas, 2010).

Subjektivno blagostanje kao poseban istraživački problema (a ubrzo i istraživačko polje) uveo je Edvard Diner sredinom 1980-ih sa idejom da omogućiti analizu načina na koji ljudi percipiraju i procenjuju svoj kvalitet života (Proctor, 2014). Međutim, to ne znači da istraživanja ovog problema nije bilo pre ovog perioda – dovoljno je pomenuti Kantril

skalu koju se primenjuje još od sredine 1960-ih (Miao, Koo, Oishi, 2013). Prikazaćemo nekoliko načina na koji se meri subjektivno blagostanje. Prvi od njih je Galupov izveštaj o globalnoj sreći, a drugi je indikator bruto nacionalne sreće.

3.4.1. Izveštaj o globalnoj sreći

Galupova⁶⁸ svetska anketa je istraživanje kojim se prikupljaju raznovrsni podaci o različitim aspektima života ljudi u savremenim društvima. U istraživanju učestvuju građani iz više od 150 zemalja, a podaci se prikupljaju na nacionalnom uzorku. Uzorci su u najvećem broju slučajeva definisani kao probabilistički, a osnovna jedinica prikupljanja podataka je pojedinac tj. građanin stariji od 15 godina. Standardno, uzorci broje oko 1.000 ispitanika. Ipak, moguća su odstupanja – tako, u mnogoljudnim zemljama mogući su i veći uzorci (do 2.000 ispitanika), dok su u populaciono manjim zemljama mogući manji nacionalni uzorci (između 500 i 1.000 ispitanika)⁶⁹.

Podaci se prikupljaju na osnovu upitnika koji sastoji iz standardnog seta pitanja koji je zajednički za sve nacionalne uzorke što omogućava kasniju sintetizaciju podataka i njihovo poređenje. Upitnici su prevedeni na lokalne jezike. Pored opšteg seta pitanja, moguće je da se u upitnicima nađu i dodatna pitanja (npr. pitanja kojima se prikupljaju podaci o ostvarivanju tzv. Milenijumskih razvojnih ciljeva). Dva su načina prikupljanja podataka:

⁶⁸ Kompanija Galup (Gallup Inc.) osnovana je osnovan je 1935. godine u SAD. Osnivač, Džordž Galup oformio je Američki institut za javno mnjenje koji je kasnije prerastao u respektabilnu istraživačku kompaniju. Osim po istraživanjima javnog mnjenja za predizborne procene, Galup je poznat i po marketinškim istraživanjima. Danas ova kompanija ima oko 40 podružnica u više od 25 država (<https://www.gallup.com/home.aspx>).

⁶⁹ Više na: <https://www.gallup.com/analytics/349487/gallup-global-happiness-center.aspx>.

- a. telefonsko anketiranje – na ovaj način prikupljaju se podaci u zemljama u kojima više od 80% populacije poseduje telefonski priključak (npr. Severna Amerika, Zapadna Evropa i sl.); anketiranje traje oko pola sata;
- b. lično anketiranje – primenjuje se u zemljama u kojima postoji opravdana pretpostavka da telefonskim anketiranjem ne bi bilo moguće ostvariti potrebnu reprezentativnost uzorka (npr. Zemlje Latinske Amerike ili Azije); anketiranje traje oko sat vremena.

Na osnovu podataka koji se prikupljaju Galupovom svetskom anketom određuju se brojni indeksi (npr. indeks ličnog zdravlja, indeks nacionalnih institucija, indeks razvoja mladih i sl.). Za istraživanje subjektivnog blagostanja interesantni su:

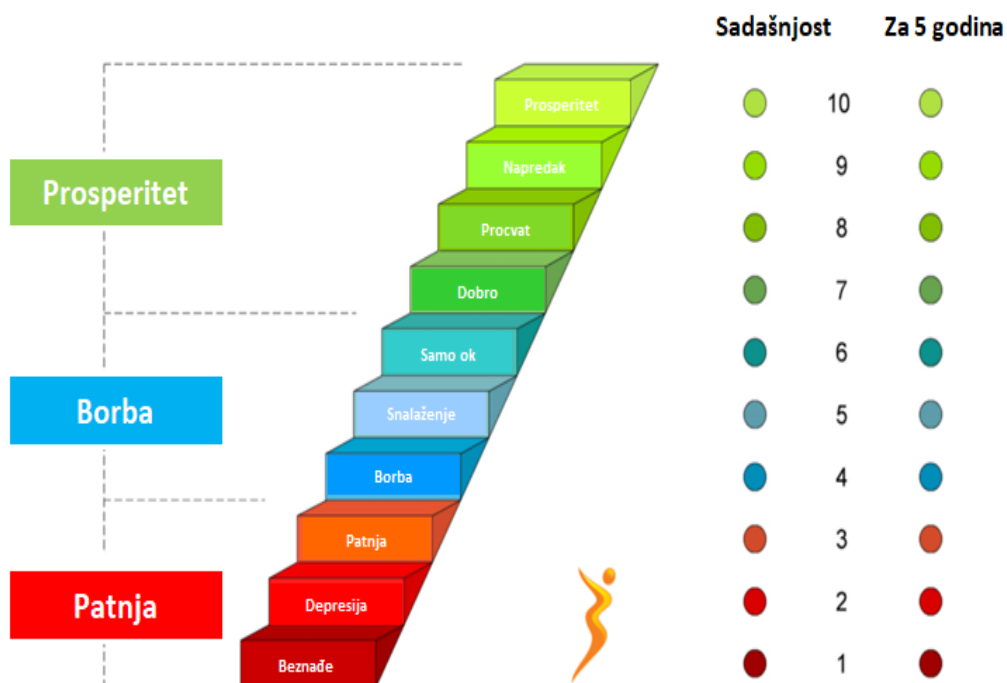
- a. opšti indeks blagostanja – indeks se odnosi na subjektivnu procenu ključnih dimenzija svakodnevnog života: socijalne, finansijske, fizičke, dimenzije zajednice i dimenzije svrhe/cilja.
- b. indeks blagostanja - pozitivna iskustva - indeks pokazuje učestalost pozitivnih osećanja; odnosi se na neposredan period pre merenja (dan pre);
- c. indeks blagostanja – negativna iskustva – ovaj indeks pokazuje učestalost negativnih osećanja; odnosi se na neposredan period pre merenja (dan pre)⁷⁰.

Osnovu za procenu subjektivnog blagostanja ispitanika čini tzv. **Kantril skala** (*Self-Anchoring Striving Scale*) – ona omogućava merenje subjektivnog blagostanja ne samo u aktuelnom momentu, već i merenje njegove očekivane projekcije u budućnosti. Skala je dobila naziv po direktoru UNESCO projekta o međunarodnim sukobima i profesoru psihologije na Pirstonu, A. H. Kantrilu koji je još 1960-ih insistirao na tome da merenje subjektivnog blagostanja bude sastavni

⁷⁰ Više na: <https://www.gallup.com/analytics/349487/gallup-global-happiness-center.aspx>.

deo istraživanja javnog mnjenja i donošenja odluka od značaja za društvo (Jovanović, 2016).

Kantril skala



Izvor: <https://innobatics.gr/en/cantril-ladder/> (prilagođeno).

Reč je o veoma jednostavnoj, jednodimenzionalnoj skali. Skala je vizuelna što olakšava njenu primenu, kako među istraživačima, tako i među ispitanicima. Sastoji se iz 11 gradijenata, počevši od 0 (označava najgoru moguću životnu situaciju) do 10 (označava najbolju moguću životnu situaciju). Od ispitanika se očekuje da na skali od 0 do 10

proceni svoju sadašnju poziciju tj. sadašnje subjektivno blagostanje, a potom da proceni kakvu životnu poziciju očekuje za pet godina⁷¹.

U zavisnosti od procene sadašnje, ali i buduće životne situacije, pojedinac se smešta u jednu od tri kategorije kojima se opisuje njegov osećaj subjektivnog blagostanja. Prva kategorija – stanje patnje – obuhvata najniže vrednosti indeksa evaluacije života (od 0 do 4); za ovo stanje karakteristični su niski prihodi, niže obrazovanje, otežan pristup sredstvima za zadovoljenje osnovnih životnih potreba. To znači da se i samo postojanje blagostanja dovodi u pitanje. Druga kategorija – stanje borbe – obuhvata srednje vrednosti indeksa evaluacije života (5 i 6). Za ovo stanje karakteristično je umereno, ali nekonzistentno blagostanje. Iako se ovde osećaj subjektivnog blagostanja ne dovodi u pitanje, uočava se postojanje zabrinutog pogleda na svakodnevicu, posebno kada je reč o relativno neizvesnoj budućnosti. Treća kategorija naziva se stanje prosperiteta – s obzirom na sam naziv ne čudi što se za ovo stanje vezuju najviše vrednosti indeksa evaluacije života (7 do 10). Subjektivni osećaj blagostanja se opisuje kao kontinuiran i izražen što znači da pojedinci koji na ovakav način opisuju svoju životnu situaciju nemaju mnogo problema, niti se suočavaju sa stresom. Za njih je karakterističan visok životni standard, dobri uslovi života, dobro zdravlje, visoko obrazovanje, kao i kvalitetni društveni odnosi.⁷²

Na osnovu procene aktuelne i očekivane životne situacije određuje se indeks evaluacije života. Indeks se određuje na individualnom nivou i to na sledeći način:

„pojedinci koji su svoju trenutnu životnu situaciju označili sa '7' i više i buduću životnu situaciju procenili kao '8' i više kodiraju se sa vrednošću

⁷¹ U Kantrilovom istraživanju, ispitanici su, pored svoje aktuelne i očekivane životne situacije, procenjivali i pređašnju životnu situaciju u periodu od pre pet godina (Cantrill, 1965). Takođe, osim procene sopstvene situacije, ispitanici su procenjivali i situaciju u državi. Ovo istraživanje sprovedeno je u 14 zemalja, između ostalih i SFR Jugoslaviji.

⁷² Detaljnije objašnjenje vidi na: <https://news.gallup.com/poll/122453/understanding-gallup-uses-cantril-scale.aspx>.

'1' ili prosperitetni. Pojedinci 'pate' ako svoju trenutnu i buduću životnu situaciju obeležavaju sa '4' i nižim vrednostima i oni se kodiraju šifrom '3'. Svi ostali dobijaju kod '2', odnosno, označeni su kao borci" (Gallup, 2016: 44).

Indeks evaluacije životne situacije na nacionalnom nivou određuje se na osnovu udela tri navedene kategorije populacije, uz primenu odgovarajućih nacionalnih pondera (Gallup, 2016: 44).

Mazur i saradnici ističu da, iako je od konstruisanja Kantril skale prošlo više od pola veka i iako je često korišćena, nema mnogo studija koje se bave njenom validacijom (Mazur et al., 2018). Osnovna poteškoća merenja subjektivnog blagostanja ovom skalom jeste u nedovoljnoj preciznosti minimalne i maksimalne vrednosti. Naime, svaki ispitanik samostalno procenjuje šta je za njega najbolja i najgora životna situacija i u skladu sa tim određuje aktuelnu i očekivanu životnu poziciju. Iako je procena uvek subjektivna, na ovaj način se konačni ishod tj. rezultat merenja u potpunosti relativizuje. Merni opseg je u potpunosti nestandardizovan. Stoga, poređenje rezultata istraživanja u kojima se koristi ova skala, posebno kada je reč o interkulturalnim poređenjima, su otežana.

3.4.2. Bruto nacionalna sreća

Posebno interesantan način merenja subjektivnog blagostanja predstavlja koncept **bruto nacionalne sreće**. Ova mera specifična je po svom neevropskom poreklu. Naime, kada je 1972. godine na presto Kraljevine Butan stupio njen četvrti kralj, Jigme Singye Wangchuck⁷³, Butan je bio delimično zahvaćen modernizacijskim procesima. Aktuelni vladar je uočio da iako se mnoga društva nazivaju modernim i

⁷³ Jigme Singye Wangchuck (1955 -) bio je kralj Butana u periodu 1972-2006. godine kada je abdicirao u korist najstarijeg sina, aktuelnog kralja Butana Jigme Khesar Namgyel Wangchuck.

razvijenim, njihovi članovi nisu zadovoljni načinom na koji žive. Sam Butan se početkom 1970ih nalazio u specifičnom položaju – zemlja je počela da se otvara prema okruženju, posebno prema razvijenim zapadnim društvima što je dovelo do intenziviranja spoljašnjih uticaja (globalizacije) na način na koji se odvijaju unutrašnji društveni procesi. Navedeni uticaji zahvatili su sve sfere društvenog života – od poljoprivrede, infrastrukture, preko razvoja obrazovnog i zdravstvenog sistema sve do uspostavljanja ekonomskih i pravnih institucija. Međutim, brojni uticaji ovih spoljnih faktora nisu bili usklađeni sa postojećim sistemom vrednosti karakterističnim za kulturu i tradiciju Butana.

Pojam bruto nacionalne sreće (engl. *Gross National Happiness* – GNH; u originalu Gyalyong Gaki Pelzom⁷⁴) predstavlja svojevrsnu prekretnicu u načinu na koji se prati i meri socijalni razvoj nekog društva. Bruto nacionalna sreća, iako ima svoj kvantitativni izraz, predstavlja iskorak u odnosu na do tada dominantno merenje razvoja pomoću visine bruto nacionalnog dohotka ili zarade *per capita*. Njena suština jeste u integrisanju četiri stuba razvoja neke zajednice - ekonomskog razvoja sa kulturnim i duhovnim razvojem, ali i sa zaštitom životne sredine kao pretpostavkom opstanka čovečanstva. To znači da „bruto nacionalna sreća naglašava ravnotežu između duhovnog i materijalnog (bogatstva), objektivnog i subjektivnog, odnosnog i relativnog. U okviru merenje bruto nacionalne sreće, uključena su i objektivna i subjektivna iskustava, jer oba moraju biti simultano prisutna kako bi potpun progres bio moguć. Lista faktora koji se odnose na različite dimenzije bruto nacionalne sreće je veoma široka jer bruto nacionalna sreća predstavlja maksimalni koncept, za razliku od, na primer, siromaštva koji meri minimum ili osnovne uslove za preživljavanje“ (Centre for Buthan Studies & GHN research, 2016).

⁷⁴ Od 2008. godine, bruto nacionalna sreća ustavno je promovisana kao cilj kojem teži državna uprava Butana (The Constitution of The Kingdom of Bhutan, art. 9, 2008).

Indeks bruto nacionalne sreće razvija se u poslednjih deceniju i po. Reč je o kompleksnom indeksu koji se sastoji iz devet dimenzija: psihološko blagostanje, zdravlje, način provođenja vremena, obrazovanje, kulturna raznolikost i otpornost, dobra uprava, vitalnost zajednice, ekološka raznolikost i otpornost i životni standard (Ura et al., 2012). Kako ističe Šreder, indeks „ne meri subjektivnu sreću“, već „socijalne, ekonomske, kulturne, ekološke i uslove upravljanja koji omogućavaju Butancima da žive srećne živote“ (Schroeder, 2018: 46).

Devet dimenzija bruto nacionalne sreće

<i>Dimenzija</i>	<i>Opis</i>
Psihološko blagostanje	Lično iskustvo kvaliteta života; procena satisfakcije životom i afektivnih (pozitivnih i negativnih) reakcija na pojedine životne događaje; spiritualnost.
Zdravlje	Stanje tela i duha; odusustvo/prisustvo umora i stresa.
Način provođenja vremena	Karakteristike radnog vremena, slobodnog vremena i odmora; odnos radnog i slobodnog vremena.
Obrazovanje	Odnos formalnog i neformalnog obrazovanja; procena različitog znanja i veština.
Kulturna raznolikost i otpornost	Raznovrsnost i jačina prakse kulturne tradicije (u formi festivala, pravila, kreativnih umetnosti).
Dobra uprava	Procena percepcije upravljačkih funkcija (njihove efikasnosti, poštenja, kvaliteta); procena participacije u donošenju odluka na lokalnom nivou; prisustvo prava i sloboda.
Vitalnost zajednice	Procena jačine/slabost odnosa unutar zajednice; obeležja socijalne kohezije među članovima porodica i unutar susedstva; prisutnost prakse volontiranja.
Ekološka raznolikost i otpornost	Procena socijalnoekoloških uslova života u susedstvu; procena prisustva <i>eco-friendly</i> prakse; procena rizika od hazarda (npr. šumski požari, zemljotres).
Životni standard	Nivo materijalnog komfora meren prihodima, finansijskom sigurnošću, uslovima stanovanja i strukturom vlasništva.

Izvor: Centre for Buthan Studies & GHN research, 2016: 39.

Klaster indikatori unutar pojedinih dimenzija indeksa bruto nacionalne sreće

Oblast	Dimenzija	Broj indikatora	Indikatori (težina indikatora)
Dobra vladavina	Dobra uprava	4	Politička participacija (40%), Usluge (40%), Učinak uprave (10%), Osnovna prava (10%)
Promocija kulturnih vrednosti	Kulturna raznolikost i otpornost	4	Zorig chusum* veštine (30%), Kulturna participacija (30%), Govornici maternjeg jezika (20%), Driglam namzha** (20%)
	Vitalnost zajednice	4	Donacije (vreme i novac) (30%), Bezbednost (30%), Odnosi u zajednici (20%), Porodica (20%)
	Način provođenja vremena	2	Radno vreme (50%), Spavanje (50%)
	Psihološko blagostanje	4	Zadovoljstvo životom (33%), Pozitivne emocije (17%), Negativne emocije (17%), Spiritualnost (33%)
Zaštita životne sredine	Ekološka raznolikost i otpornost	4	Ugroženost divljeg sveta (40%), Urbani problemi (40%), Odgovornost prema životnoj sredini (10%), Socijalnoekološki problemi (10%)
Socio-ekonomski razvoj	Zdravlje	4	Samoprocena zdrav. stanja (10%), Broj zdravih dana (30%), Invalidnost (30%), Mentalno zdravlje (30%)
	Obrazovanje	4	Pismenost (30%), Školovanje (30%), Znanje (20%), Vrednosti (20%)
	Životni standard	3	Prihod <i>per capita</i> (33%), Imovina (33%), Uslovi stanovanja (33%)

* trinaest tradicionalnih zanata tj. veština koje čine deo kulturnog nasleđa

** etikecija – specifičan način ponašanj i odevanja u javnosti

Izvor: Ura et al., 2012: 8.

Na osnovu glavnih devet dimenzija, pored sintetičkog indeksa bruto nacionalne sreće, razvijeni su i dodatni sub-indeksi koji se odnose na pojedine razvojne dimenzije i koji detaljnije opisuju blagostanje Butanaca. Svaka od devet dimenzija meri se pomoću određenih klaster indikatora kojih je ukupno 33. Broj ovih indikatora u okviru jedne dimenzije varira i kreće se u rasponu od dva do četiri. Pritom, nemaju svi indikatori jednaku važnost i težinu. Navedeni indikatori se sastoje iz preko 120 varijabli (Schroeder, 2018).

Do sada su realizovana četiri nacionalna istraživanja u kojima su prikupljeni podaci za određivanje indeksa bruto nacionalne sreće – 2006., 2007., 2010. i 2015. godine. Podaci se prikupljaju na osnovu veoma obimnog upitnika. U poslednjem istraživanju učestvovalo je 7.153 ispitanika starijih od 15 godina.

Indeks bruto nacionalne sreće Butana – glavni rezultati iz 2015. godine

Indeks bruto nacionalne sreće Butana u 2015. godini iznosi 0,756 (na skali od 0 do 1). U odnosu na prethodno istraživanje iz 2010. godine primetan je porast vrednosti indeksa za 1,8%. Prema podacima iz 2015. godine, 43,3% Butanaca smatra da su veoma srećni, dok sreću oseća čak njih 91,2%. Udeo onih koji su veoma srećni je u odnosu na 2010. godinu porastao za 6,1%. Uočava se da su muškarci srećniji od žena, stanovnici gradskih naselja srećniji od onih koji žive u selu, kao i da su obrazovaniji srećniji od onih koji su slabije obrazovani. Iako vrednosti indeksa najviše doprinose tri dimenzije - dobro zdravlje (13,1%), zaštita životne sredine (12,4%) i vitalnost zajednice (11,6%) – uočava se da je indeks dobro balansiran. U odnosu na prethodno istraživanje, uočava se i da su ljudi zdraviji, kao i da se životni standard poboljšao, ali i da su potrebne dodatne aktivnosti kako bi se unapredile javne usluge i učuvalo kulturno nasleđe.

Izvor: Centre for Buthan Studies & GHN research, 2016.

Na inicijativu Kraljevske vlade Butana, 2012. godine UN su održale sastanak na visokom nivou na temu blagostanja i sreće. Na sastanku je učestvovalo više od 800 zvanica – predstavnika vlada, međunarodnih, nevladinih i verskih organizacija, poslovnog sveta, medija i nauke (Royal Government of Bhutan, 2012). Došlo se do generalnog zaključka da postoji urgentna potreba za novom ekonomskom paradigmatom koja će

„kao cilj imati ljudsku sreću i blagostanje celokupnog živog sveta na zemlji; koja će prepoznavati ekološku održivost, pravičnu raspodelu i efikasnu upotrebu resursa kao ključne uslove nove ekonomije; i koja će zahtevati zdravu ravnotežu između napretka prirodnih, ljudskih, socijalnih, kulturnih i izgrađenih dobara“ (Royal Government of Bhutan, 2012: 10).

Bitan deo ostvarivanja koncepta nove ekonomije jeste primena odgovarajućih načina merenja ostvarenih promena pa se tako ističe da je potrebno:

- integrisati ideju održivog razvoja sa konceptima sreće i blagostanja kroz formulisanje budućih razvojnih ciljeva,
- razviti nove indikatore za merenje blagostanja, pri čemu je potrebno poći od postojećih pokazatelja kao što su indeks humanog razvoja i indeks bruto nacionalne sreće; ovi indeksi mogu da budu osnova za kreiranje jedinstvenog i širokoprihvaćenog, globalnog indeksa progressa ka blagostanju i sreći (Royal Government of Bhutan, 2012).

Prema Tidemanu (2011: 149), indeks bruto nacionalne sreće je kompatibilan sa konceptom tzv. mešovite ekonomije prema kojem „tržišne sile mogu da učine mnogo toga dobrog – ali ne i sve“. Takav koncept pokušava da prevaziđe ograničenja i jednostranosti kako tržišne, tako i komandno-planske privrede i u dobroj se meri oslanja na principe održivog razvoja i socijalne jednakosti. U tom svetlu, indeks bruto nacionalne sreće se vidi kao indikator „koji predstavlja pogled na svet u kojem su materijalne potrebe zadovoljene, dok je cilj zadovoljenje mentalne ili spiritualne sreće“ (Tideman, 2011: 147).

Glavna prednost indeksa bruto nacionalne sreće jeste sveobuhvatnost – devet dimenzija indeksa zaista obuhvataju različite aspekte života pojedinca (kao individue, ali i člana zajednice) i različite činioce koji utiču na njegovo blagostanje. Ujedno, indeks omogućava i praćenje doprinosa pojedinačnih dimenzija ukupnom blagostanju. Pored toga, indeks omogućava kontinuitet merenja blagostanja. Ukrštanjem vrednosti indeksa (i sub-indeksa za pojedine dimenzije) sa socio-demografskim varijablama moguće je pratiti na koji način je blagostanje distribuirano među pojedinim grupama (npr. stari/mladi, muškarci/žene, urbano/ruralno stanovništvo, zaposleni/nezaposleni, obrazovani/neobrazovani i sl.).

S druge strane, indeks bruto nacionalne sreće trpi i određene kritike. Prva i najčešće pominjana kritika tiče se subjektivnosti centralnog koncepta sreće, a time i subjektivnosti prikupljenih podataka – time se dovodi u pitanje ne samo preciznost merenja, već i preciznost poređenja (Daga, 2014; McCloskey, 2012). Pored toga, navode se i metodološki problemi koji se tiču veličine uzorka⁷⁵ i obima samog upitnika⁷⁶, neka ograničenja samih indikatora⁷⁷, kao i mogućnosti kros-kulturnog poređenja (Daga, 2014). Za neke istraživače, ovaj indeks, kao i čitav koncept bruto nacionalne sreće služi kao pokrivač za suštinski izostanak promene na bolje tj. za prikrivanje suštinskog siromaštva i socijalne isključenosti (Rose, 2017; Luechauer, 2013).

⁷⁵ Istraživanje se u Butanu sprovodi na uzorku od 1% populacije. Postavlja se pitanje da li je ovakva veličina uzorka moguća u društvima sa većom ukupnom populacijom (npr. Indija, Kina, SAD, Rusija) (Daga, 2014).

⁷⁶ Upitnik broji 249 pitanja i potrebno je oko pet sati da bi se na njih odgovorilo. Stoga, ne čudi što prikupljanje podataka na odabranom uzorku traje i po devet meseci (Daga, 2014).

⁷⁷ Daga (2014) ističe neka ograničenja indikatora u oblasti obrazovanja (odsustvo indikatora tzv. mekih veština – samokontrola, sposobnost smirenog reagovanja na stres/šok), spiritualnosti (niži ponderi), dostupnosti institucija (nema pristupa obrazovanju) i sl.

3.5. ODNOS EKONOMSKOG RASTA I SUBJEKTIVNOG BLAGOSTANJA - ISTERLINOV PARADOKS

Prema Tomsonu (Thompson, 2013), doživljaj života pojedinca oblikovan je međusobnim odnosom tri grupe faktora: nasledni faktori, individualne karakteristike (npr. crte ličnosti, stavovi, nivo inteligencije) i društveni faktori (npr. nivo ekonomske razvijenosti, sistem vrednosti, pravila društvenog ponašanja, političke prilike, osećaj pripadanja zajednici i sl.). Uticaj ekonomskih faktora (npr. rast/opadanje životnog standarda tj. materijalnog bogatstva) je najduže i najčešće istraživano.⁷⁸ Kao što je prethodno napomenuto, rast materijalnog bogatstva (meren ekonomskim rastom) dugo se smatrao glavnim pokazateljem uspešnosti nekog društva, odnosno, temeljnim pokazateljem socijalnog razvoja. Međutim, paralelno sa uviđanjem da ekonomski pokazatelji nisu dovoljni da bi razumeli šta se, zapravo, događa sa socijalnim razvojem neke zajednice, sve se češće postavlja pitanje da li porast materijalnog standarda korespondira sa osećajem blagostanja kod pojedinaca.

Tri su moguća odgovora na pitanje u kakvoj su vezi porast materijalnog bogatstva i subjektivno blagostanje. Prema prvom, sa porastom materijalnog bogatstva (merenog BDP), raste i osećaj blagostanja (Hagerty, Veenhoven, 2003). Drugo objašnjenje nadovezuje se na prethodno, s tim što se ističe da u nekom momentu dolazi do saturacije tj. da dalji rast BDP ne mora nužno da dovede i do porasta subjektivnog blagostanja. Kako ističe Zolotas (1981; navedeno prema: Ментус, 2017) nakon prelaska određene granice ekonomskog rasta (tj. dostizanja

⁷⁸ Mentus navodi da su se još italijanski ekonomisti u 18. veku bavili pitanjem "stvaranja, distribucije i rasta javne sreće" (Ментус, 2017: 11). Javna sreća bila je i u fokusu francuskih prosvetiteljskih filozofa-ekonomista (Ментус, 2017).

zasićenja), povezanost sa subjektivnim blagostanjem postaje negativna. Prema trećem objašnjenju, dugoročno posmatrano, između porasta BDP i osećaja subjektivnog blagostanja ne mora nužno da postoji povezanost. Ovo poslednje tumačenje u literaturi je poznato i kao Isterlinov⁷⁹ paradoks ili paradoks progres⁸⁰.

Naime, Isterlin je pošao od podataka o sreći pojedinaca⁸¹ - prikupio je podatke iz 30 istraživanja u 19 zemalja⁸² tokom 25 godina (1946-1970) i pokušao da da odgovore na dva osnovna pitanja (Easterlin, 1974):

- da li su bogatiji (pojedinci i/ili društva) ujedno i srećniji?
- da li porast prihoda doprinosi porastu sreće?

Na osnovu prikupljenih podataka, Isterlin zaključuje da nije tako jednostavno dati jednoznačan odgovor na prethodno postavljena pitanja. Prema njegovom mišljenju, primećuje se da na nacionalnom nivou postoji pozitivna veza između posmatranih fenomena što znači da „oni koji su u najvišoj statusnoj grupi su, u proseku, bili srećniji od

⁷⁹ Ričard Isterlin (*Richard Ainley Easterlin*, 1926 -) je profesor emeritus ekonomije. Glavna sfera interesovanja su mu subjektivno blagostanje, odnos karakteristika demografskog i ekonomskog razvoja, kao i ekonomska istorija. Član je nekoliko važnih američkih institucija i udruženja (Nacionalna akademija nauka, Ekonometrijsko društvo, Asocijacija za ekonomsku istoriju, Američka akademija umestnosti i nauke). Najznačajnija dela: *Growth Triumphant: The 21st Century in Historical Perspective* (1996), *Birth and Fortune: The Impact of Numbers on Personal Welfare* (1980; 1987), *Population, Labor Force and Long Swings in Economic Growth: the American Experience* (1968), *Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence* (1974). Više na: <https://dornsifecms.usc.edu/richard-a-easterlin/>;

⁸⁰ Među domaćim istraživačima ovom temom se posebno bavi V. Mentus. O radovima autora na temu paradoksa progres⁸⁰ vidi na: http://iriss.idn.org.rs/view/subjects/cent5.html#group_M.

⁸¹ Umesto o subjektivnom blagostanju, Isterlin govori o sreći. Podaci o sreći prikupljeni su na dva načina: a) u Galupovom istraživanju (u kojem su ispitanici direktno pitani kako procenjuju svoju sreću) i b) primenom Kantril skale (Easterlin, 1974).

⁸² Brazil, Kuba, Dominikanska Republika, Egipat, Indija, Izrael, Nigerija, Panama, Filipini, Sjedinjene Američke Države, Zapadna Nemačka, Jugoslavija, Japan, Poljska, Velika Britanija, Tajland, Malezija, Francuska, Italija (Easterlin, 1974).

onih koji su u najnižoj statusnoj grupi" (Easterlin, 1974: 118). Međutim, ako se relacija između sreće i prihoda posmatra na kros-sekcionalnom nivou, kao i tokom dužeg vremenskog perioda, onda takva pozitivna veza nije nužna i izvesna. U prvom, kros-sekcionalnom slučaju, Isterlin (Easterlin, 1974) pokazuje da bez obzira na to što su analizirane različite zemlje tj. zemlje različitog stepena ekonomske razvijenosti (npr. Jugoslavija, Zapadna Nemačka, Nigerija, Panama, Filipini, Japan, Izrael), u njima se ne uočavaju značajnije razlike u osećanju sreće u određenom vremenskom momentu. Istovremeno, zemlje sa približno istom visinom prihoda (istim BDP) imaju različite nivoe lične sreće (npr. Dominikanska republika i Filipini), kao i obrnuto – različite prihoda, ali sličan nivo lične sreće (npr. Kuba i SAD) (Easterlin, 1974). U drugom slučaju, navodi se primer SAD – analizirajući podatke za period 1946-1970. godine, autor pokazuje da konstantan porast prihoda nije ujedno praćen većim osećajem sreće (Easterlin, 1974).

Nastavljajući istraživanja ovog problema, dvadeset godina kasnije, Isterlin daje znatno decidniji odgovor na pitanje o odnosu sreće i prihoda – on tvrdi da porast prihoda neće dovesti do porasta sreće svih (Easterlin, 1995). Objašnjavajući svoj odgovor, autor ističe da sreća direktno zavisi od prihoda pojedinca, ali obrnuto od prihoda drugih (Easterlin, 1995). To znači da pojedinac svoju sreću meri ne samo u odnosu na sopstvenu prihodovnu situaciju, već i u odnosu na situaciju drugih kojima je okružen tj. onih koji su mu referentna grupa. „Ako životni standard poraste generalno, subjektivne norme životnog standarda rastu" (Easterlin, 1995: 36) – tako će pojedinci meriti svoju sreću u odnosu na podignutu lestvicu društvenih očekivanja što znači da će im sreća, i pored porasta prihoda, izmaći. Jedno od objašnjenja paradoksa leži i u činjenici da ukupno bogatstvo nije distribuirano na jednak način već da se njegov veći deo koncentriše u rukama onih koji se nalaze na vrhu društvene lestvice (tj. onih koji su već bogati) (Sachs, 2012). Takođe, kao argument u prilog paradoksu pominje se i habituacija tj. adaptacija na ostvareni nivo sreće nakon porasta prihoda (Ментус, 2015).

Testirajući ponovo svoju ideju sredinom druge decenije 21. veka, Isterlin ističe da tvrdnja o paradoksu i dalje stoji i, kao njenu potvrdu, navodi podatke za 43 zemlje prikupljenje u World Values Survey (Easterlin, 2016) – autor podseća da rast BDP nije praćen statistički značajnom višom stopom rasta sreće, bilo u slučaju razvijenih zemalja, nerazvijenih zemalja ili zemalja u tranziciji.

3.6. SPECIFIČNE MERE OD ZNAČAJA ZA ANALIZU SOCIJALNOG RAZVOJA – INDIKATORI SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI

Zajedno da razvijanjem socijalne isključenosti kao teorijskog, ali i planerskog koncepta, postavilo se i pitanje njenog praćenja i merenja. Pod socijalnom isključenošću podrazumeva se nemogućnost participiranja u društvenim odnosima i procesima.⁸³ Socijalna isključenost nije dobrovoljna, već nužna i prisilna, odnosno, posledica je specifičnog položaja za koji je karakteristično neraspolažanje društveno poželjnim resursima za ostvarivanje društveno poželjnih ciljeva. U zavisnosti od toga na koga se odnosi, socijalna isključenost može biti individualna, grupna, regionalna, pa čak i nacionalna. U odnosu na trajanje, ona može da bude privremena ili stalna, a prema tome kako se određuje, možemo da govorimo o apsolutnoj i relativnoj socijalnoj isključenosti. Takođe, moguće je govoriti i o socijalnoj isključenosti u zavisnosti od toga da li je neko isključen iz institucija i/ili iz zajednice (Šporer, 2004).

⁸³ Više o pojmu socijalne isključenosti i odnosu sa srodnim pojmovima u: Babović (2010, 2011), Šporer (2004), Šućur (2004), Bhalla, Lapeyre (1997), UN (2016), Зубац (2020).

Pojam socijalne isključenosti u nacionalnim strateškim dokumentima u Republici Srbiji

Stanje u kojem se nalaze pojedinci, odnosno grupe istisnute iz ekonomskog, političkog, kulturnog ili društvenog sistema čime bivaju sprečeni da svojim punim kapacitetima učestvuju u društvenim odnosima i tokovima zbog svog siromaštva ili nedostatka osnovnih znanja i mogućnosti za doživotno učenje, ili kao rezultat diskriminacije. Ovakve pojave pojedinca ili grupe stanovništva udaljavaju od mogućnosti za zaposlenje, ostvarivanje prihoda i mogućnosti obrazovanja, kao i od uključivanja i učešća u društvenim mrežama i aktivnostima u zajednici. Isključeni pojedinci, odnosno grupe imaju nedovoljan i neadekvatan pristup institucijama, organima vlasti i procesima donošenja odluka (Влада РС, 2018).

Uzroci socijalne isključenosti su brojni, a možemo da ih klasifikujemo u dve osnovne grupe: individualni i društveni. U prvom slučaju, misli se na karakteristike pojedinaca poput rodne pripadnosti, godina starosti, mesta stanovanja (tipa naselja, ali i obeležja susedstva), nivoa obrazovanja, društvenog položaja, zdravstvenog stanja, socijalnog kapitala, porodičnog okruženja i sl. Pod društvenim uzrocima isključenosti podrazumevaju se karakteristike nacionalnih politika socijalne zaštite, obeležja političkog sistema, stepen ekonomske razvijenosti i stabilnosti, obeležja tržišta rada, razvijenost sistema institucionalne podrške i sl.

Najznačajniji problem u vezi sa socijalnom isključenošću jeste njena multidimenzionalnost. Iako se u literaturi govori o zasebnim dimenzijama socijalne isključenosti, u praksi je objekt socijalne isključenosti retko depriviran samo u jednoj sferi. Naime, isključivanje iz jedne sfere, gotovo po pravilu, sa sobom nosi i deprivaciju u drugim segmentima društvenog života. To se možda najbolje vidi na primeru

romske populacije (Радовановић, Кнежевић, 2014) ili osoba sa invaliditetom (Марковић, 2014).

Izvori socijalne isključenosti

NEJEDNAKOSTI različiti izvori nejednakosti (npr. starost, pol, rasa, etnicitet, konfesija, seksualna orijentacija, ekonomski položaj, obrazovanje)	PROSTORNA ODREĐENOST život u depriviranim područjima (odsustvo resursa i moći da se oni pribave)
ŽIVOTNE OKOLNOSTI invalidnost, bolest, samohrani roditelji, faza životnog ciklusa	DINAMIKA DRUŠTVENIH PROMENA promene u načinu proizvodnje (npr. uvođenje novih tehnologija), tranzicija, promene u sistemu obrazovanja...

Izvor: Šporer, 2004; prilagođeno.

Postupak merenja i praćenja socijalne isključenosti je složen jer i sam predmet merenja kompleksan. Naime, socijalna isključenost je strukturalna, multidimenzionalna i kumulativna; istovremeno, njeno merenje dodatno komplikuje i to što je socijalna isključenost proces, ali i stanje (Frota, 2007). Merenje i praćenje socijalne isključenosti otežava i to što je ona, i pored izvesnih globalnih, nadnacionalnih karakteristika, ipak nacionalno/kulturno specifično obojena. Takođe, na odabir indikatora za merenje socijalne isključenosti utiču i teorijske koncepcije tj. širina shvatanja pojma. Tako, na primer, u indikatore socijalne isključenosti mogu da se ubroje svi oni pokazatelji kojima se prikupljaju podaci o siromaštvu i materijalnoj deprivaciji, deprivaciji u obrazovanju, očuvanju/jačanju zdravlja, stanovanju, deprivaciji u dostupnosti javnih usluga/institucija, političkom i kulturnom angažovanju i sl.

Dimenzije socijalne isključenosti

<i>Dimenzije</i>		<i>Indikatori</i>
Distribucijske/ materijalne	Tržište rada Životne potrepštine Dohodak Obrazovanje Stambeni uslovi Rezidencijalno područje Zdravlje	Dugotrajna nezaposlenost Neadekvatan životni standard Ispod linije siromaštva Bez ikakvih kvalifikacija Manje od sobe po osobi/bez kupatila ili wc Loši životni uslovi u kvartu + osećaj nesigurnosti Loše zdravstveno stanje
Relacijske/ participativne	Socijalne veze Politička participacija Anomija Porodične mreže	Nema bliskih prijatelja + ograničene šanse za kontakte sa ljudima Pesimizam u pogledu političkog uticaja + odsustvo interesa za politiku Osećaj usamljenosti + prekomplikovan život Samački život i raspad porodice
Dugoročna perspektiva	Razvoj životnih uslova u određenom periodu	Stalno loši životni uslovi u zadnjih nekoliko godina
Subjektivna perspektiva	Subjektivna percepcija isključenosti	Zadovoljstvo mogućnošću participacije u društvenom životu / osećaj isključenosti iz društva

Izvor: Šućur, 2004.

Prvi finalizovan korak u definisanju instrumenata za merenje socijalne isključenosti jesu Laken indikatori⁸⁴ (2001). Rad na njihovoj izradi započeo je još ranih 1970-ih, u okviru priprema za stvaranje evropske ekonomske unije (Beil, Kolb, Münnich, 2011). Međutim, tek nakon Lisabonskog samita (2000), Evropski savet⁸⁵ donosi odluku o potrebi odlučnije akcije u oblasti smanjivanja siromaštva i socijalne

⁸⁴ Indikatori su dobili naziv po predgrađu Brisela, Lakenu (*Laeken*) u kojem se održana sednica Evropskog saveta 2001. godine.

⁸⁵ Evropski savet je institucija Evropske Unije koja se bavi definisanjem političkih ciljeva unije. Čine ga predstavnici svih država članica. Iako je reč o uticajnom telu, ono nema zakonodavnu funkciju (nju vrši Evropski parlament). Više na: <https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/>.

isključenosti, na osnovu zajedničkog Otvorenog metoda koordinacije/OMK⁸⁶.

Dogovoreni indikatori socijalne isključenosti, usvojeni u EU 2001 (Laken indikatori)

<i>Primarni indikatori</i>	<i>Sekundarni indikatori</i>
1. stopa niskih prihoda nakon transfera, uz prag niskih prihoda na 60% medijane, prema polu, starosti, aktivnosti, tipu domaćinstva i vlasništva nad stanom	1. disperzija oko donjeg praga prihoda, koristeći 40%, 50% i 70% medijane nacionalnog prihoda
2. distribucija prihoda, primenom pokazatelja kvartilnog odnosa prihoda	2. stopa niskih prihoda u određenom vremenskom momentu
3. trajno niski prihod	3. stopa niskih prihoda pre transfera
4. medijana jaza niskog prihoda	4. GINI koeficijent
5. regionalna kohezija (merena varijacijom stope zaposlenosti)	5. trajno niski prihod (ispod 50% medijane prihoda)
6. stopa dugoročne nezaposlenosti	6. udeo osoba koje su dogoročno nezaposlene (duže od 12 meseci)
7. osobe koje žive u domaćinstvima bez zaposlenih lica	7. udeo osoba koje su dugoročno nezaposlene više od 24 meseca
8. osobe koje su rano napustile obrazovni proces, a koje se ne školuju/ne obučavaju	8. sobe sa niskim nivoom obrazovanja
9. očekivano trajanje života na rođenju	
10. samoodređeno zdravstveno stanje, prema nivou prihoda	

Izvor: Social Protection Committee, 2001; navedeno prema: Levitas, 2006.

⁸⁶ Otvoreni metod koordinacije (dalje: OMK) je metod za usklađivanje politika u različitim oblastima društvenog života u EU. Reč je o metodi koji podrazumeva međuvladinu saradnju zemalja članica EU, pri čemu odluke koje se donesu nisu obavezujuće za zemlje članice (zato se još naziva i „meko pravo“). OMK podrazumeva da zemlje članice zajedno definišu ciljeve različitih politika, razvijaju instrumente za praćenje njihove realizacije i razmenjuju iskustva dobre prakse. OMK se odnosi na oblasti koje „su u nadležnosti EU zemalja članica, kao što zapošljavanje, socijalna zaštita, obrazovanje, mladi i stručno osposobljavanje“ (https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/open_method_coordination.html). Više na: <https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary.html>.

Kao jedan od neophodnih koraka ka ostvarivanju ovog cilja navodi se i potreba za periodičnim monitoringom i evaluacijom primenjenih mera socijalne politike, a na osnovu kvalitativnih i kvantitativnih pokazatelja (Beil, Kolb, Münnich, 2011). To je dovelo do definisanja prvih Laken indikatora socijalne isključenosti u EU.

Prvih 18 indikatora ubrzo su se dalje razvijali i usavršavali. Naime, jasno je da su prvi odabrani indikatori bili ograničenog obima tj. da neki značajni aspekti socijalne isključenosti njima nisu bili obuhvaćeni na adekvatan način. Takođe, postavilo se i pitanje dodatnog „naštimavanja“ postojećih indikatora (Marlier, Atkinson, Cantillon, Nolan, 2007). Suština dodatnog rada na ovim indikatorima bila je u tome da se povećaju njihovi statistički i analitički kapaciteti za praćenje socijalne isključenosti i ocenjivanje efekata primenjenih mera socijalnih politika (Marlier, Atkinson, Cantillon, Nolan, 2007). Do proširivanja i redefinisavanja liste indikatora došlo je i usled proširenja oblasti u okviru OMK (penzije, zdravstvena zaštita i dugotrajna nega) (Vuković, 2010). To je značilo da je

„formiran je jedan zajednički portfolio obuhvatnih (krovnih) indikatora (za sve tri komponente OMK), a potom tri zasebna portfolija indikatora za svaku od komponenti (socijalna uključenost, penzije, zdravstvena zaštita i dugotrajna nega)... Svaki portfolio se sastoji od primarnih, sekundarnih i kontekstualnih indikatora. Primarni indikatori predstavljaju ključne indikatore koji se odnose na glavne dimenzije definisanih ciljeva ili pak pružaju uvide u socijalni položaj ključnih kategorija u populaciji. Sekundarni indikatori imaju funkciju da podrže primarne indikatore, obezbeđujući bolje uvide u prirodu problema koji ovi opisuju. Obe kategorije indikatora moraju se analizirati povezano sa kontekstualnim indikatorima“ (Vuković, 2010: 80).

Nakon revizije prvih indikatora, 2003. godine je uspostavljena nova lista koja sadrži 21 indikator, a 2009. godine lista je sadržala 25 indikatora (Петровић, 2018). Prema podacima iz 2015. godine, u upotrebi su 22 indikatora - 13 primarnih i devet sekundarnih - uz 12 kontekstualnih

indikatora⁸⁷ (European Union, 2015), dok su danas, prema EUROSTAT⁸⁸, u upotrebi 15 primarnih, 15 sekundarnih i 12 kontekstualnih indikatora.

Neki podaci o siromaštvu i socijalne isključenosti u EU u 2019.

Prema podacima iz 2019., oko 21% stanovništva u EU-27 (92.4 miliona) se nalazilo u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti. Rizik od siromaštva ili socijalne isključenosti je značajno viši kod nezaposlenih (65,4%), nego neaktivnih (41,1%) i zaposlenih (11,1%). Rizik od siromaštva ili socijalne isključenosti varira među zemljama članicama, ali i unutar samih zemljama (npr. ruralni, sub-urbani, urbani regioni). Porodice sa većim brojem izdržavane dece (3+) se suočavaju sa većim rizikom od siromaštva ili socijalne isključenosti. Žene u EU su u većem riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti (22,0%) nego muškarci (20,2 %). Takođe, mladi starosti 18-24 godine su u najvećem riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti (27,8 %).

Izvor: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Living_conditions_in_Europe

Primarnim indikatorima prikupljaju se podaci o glavnim oblastima koje dovode do situacije socijalne isključenosti (npr. zaposlenost, stepen obrazovanja), dok se sekundarni indikatori odnose na pojave koje dopunjuju glavne faktore isključenosti (Марковић, 2009).

⁸⁷ O kontekstualnim indikatorima, vidi u European Union (2015).

⁸⁸ Više na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/employment-and-social-inclusion-indicators/social-protection-and-inclusion/social-inclusion>.

Revidirani primarni, sekundarni i kontekstualni indikatori socijalne isključenosti

<i>Primarni</i>	<i>Sekundarni</i>	<i>Kontekstualni</i>
stopa rizika od siromaštva	stopa rizika od siromaštva prema tipu domaćinstva	nejednakost u distribuciji prihoda S80/S20 odnos
prag rizika od siromaštva	stopa rizika od siromaštva prema intenzitetu rada u domaćinstvu	GINI koeficijent
stopa trajnog rizika od siromaštva	stopa rizika od siromaštva prema najčešćem statusu aktivnosti	regionalna kohezija: disperzija u regionalnim stopa zaposlenosti
relativna medijana jaza rizika od siromaštva	stopa rizika od siromaštva prema tipu vlasništva nad stanom	očekivano trajanje zdravog života i očekivano trajanje života na rođenju i sa 65 godina
stopa dugoročne nezaposlenosti	disperzija oko praga rizika od siromaštva	stopa rizika od siromaštva u određenom trenutku
ljudi koji žive u domaćinstvima bez zaposlenih lica	stopa rizika od siromaštva dece koji žive u domaćinstvima u kojima zaposlenih	stopa rizika od siromaštva pre socijalnih transfera osim penzija
osobe koje rano napuštaju obrazovanje	osobe sa niskim obrazovnim postignućem	domaćinstva bez zaposlenih prema tipu domaćinstva
jaz zaposlenosti kod migranata	nizak nivo funkcionalne pismenosti učenika	stopa rizika od siromaštva zaposlenih
stopa materijalne deprivacije	dubina materijalne deprivacije	Indikatori isplativosti rada - zamka nezaposlenosti; - zamka neaktivnosti (posebno u slučaju druge osobe koja zarađuje); - zamka niske plate
stanovanje	stopa opterećenja troškova stanovanja (prema polu, starosti, siromaštvu, kvintilima prihoda, statusu vlasništva, stepenu urbanizacije, tipu domaćinstva)	neto prihod primaoca socijalne pomoći kao % praga rizika od siromaštva za tri tipa domaćinstava bez zaposlenih
samoprijavljene potrebe za medicinskom negom koje nisu ispunjenje	prenaseljenost (prema polu, starosti, siromaštvu, kvintilima prihoda, statusu vlasništva, stepenu urbanizacije, tipu domaćinstva)	samoprijavljena ograničenja dnevnih aktivnosti prema kvintilima aktivnosti (ograničenje aktivnosti za najmanje šest poslednjih meseci)
korišćenje medicinskih usluga	stopa prenaseljenosti (populacija bez samačkih domaćinstava) prema polu, starosti, siromaštvu	medijana raspodele tereta troškova stanovanja (medijana udela troškova stanovanja) (prema polu, starosti, siromaštvu, stepenu urbanizacije)
blagostanje dece	deprivacija u stanovanju	
uticaj socijalnih transfera	uticaj socijalnih transfera prema starosti	
stopa rizika od siromaštva zaposlenih	ljudi koji žive u domaćinstvima bez zaposlenih lica	

Izvor: EUROSTAT (<https://ec.europa.eu/eurostat/web/employment-and-social-inclusion-indicators/social-protection-and-inclusion/social-inclusion>)

Pored primarnih, sekundarnih i kontekstualnih indikatora, postoje i apsolutni i relativni indikatori – prvi su opštevažeći tj. na osnovu njih se prikupljaju podaci u svim zemljama na istovetan način, dok su drugi nacionalno specifični, prilagođeni nacionalnim karakteristikama.⁸⁹ Podaci potrebni za istraživanje socijalne isključenosti prikupljaju se EU-SILC metodologijom (*EU statistics on income and living conditions*).

Pored Laken indikatora, treba pomenuti i tzv. AROPE indikator. Ovaj indikator pokazuje zbirni podatak o broju onih koji: a) su u riziku od siromaštva, b) žive u domaćinstvima bez zaposlenih lica (tj. u domaćinstvima sa veoma niskom radnom aktivnošću) i c) u riziku su od materijalne deprivacije. Ovaj indikator je ključni pokazatelj socijalne isključenosti i služi da praćenje ostvarivanja ciljeva u Strategiji EU 2030⁹⁰. Osnovu za određivanje AROPE indikatora čine podaci prikupljeni u EU-SILC. Suština indikatora je da ukaže multidimenzionalnost siromaštva i socijalne isključenosti.

Merenje i praćenje socijalne isključenosti u Srbiji započeto je 2002. godine, prvim merenjem siromaštva prema međunarodnim statističkim standardima.⁹¹ Babović (2011) ističe da je približavanje Srbije EU uticalo i na samu promenu metodologije praćenja socijalne isključenosti. Do sada su publikovana tri nacionalna izveštaja o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva (2011., 2014. i 2018. godine). Takođe, Republički zavod za statistiku, na godišnjem nivou, objavljuje saopštenje pod nazivom *Siromaštvo i socijalna nejednakost* u kojem daje prikaz osnovnih pokazatelja socijalne isključenosti i siromaštva. Ovo saopštenje se kontinuirano objavljuje od 2013. godine.⁹²

⁸⁹ Detaljnije vidi u: Babović (2011).

⁹⁰ O AROPE indikatoru vidi više na: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_\(AROPE\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_(AROPE)).

⁹¹ Vidi više na: <https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/sr/>.

⁹² Vidi više na: <https://www.stat.gov.rs/sr-cyrl/oblasti/potrosnja-prihodi-i-uslovi-zivota/>.

AROPE indikator definisan za potrebe praćenja ostvarivanja ciljeva strategije Europe 2030

stopa teške materijalne deprivacije	stopa teške materijalne i socijalne deprivacije: udeo populacije koja doživljava prisilni nedostatak najmanje sedam od 13 stavki deprivacije (od kojih se šest odnosi na pojedinca i sedam na domaćinstvo)
stopa rizika od siromaštva	udeo osoba u ukupnoj populaciji koje su u riziku od siromaštva
indikator niske radne aktivnosti	osobe od 0-64 godine koje žive u domaćinstvima u kojima odrasli (oni starosti 18-64 godine, izuzimajući studente 18-24 i osobe koje su u penziji prema sopstvenom ekonomskom statusu i koji primaju bilo kakvi penziju (izuzev porodičnih penzija), kao i oni koji imaju između 60-64 godine koji su neaktivni i žive u domaćinstvima u kojima je glavni izvor prihoda penzija) radili radno vreme čije je trajanje jednako ili kraće od 20% njihovog kombinovanog radnog potencijala tokom prethodnih godina

Izvor: EUROSTAT.

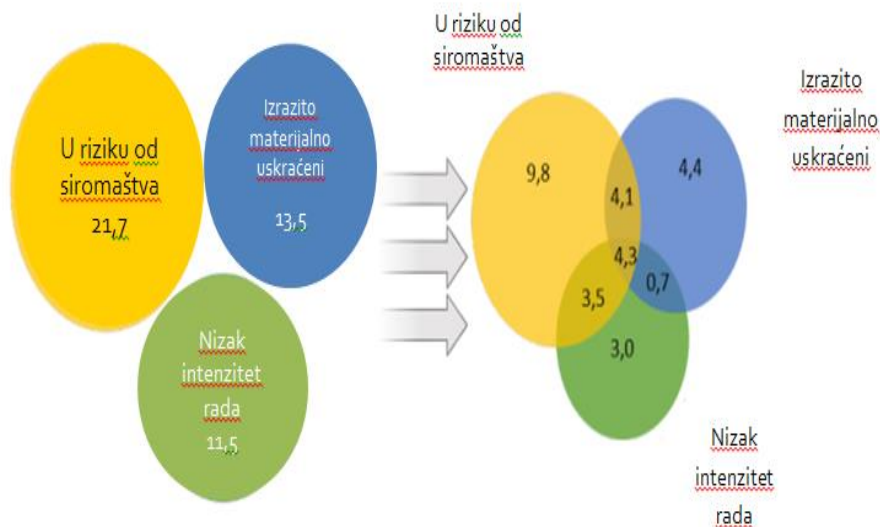
Podaci potrebni za praćenje i merenje socijalne isključenosti na nacionalnom nivou vrše se iz nekoliko izvora. Prvi od njih je EU-SILC (*Survey on Income and Living Conditions*) tj. Anketa o prihodima i uslovima života. Ona se sprovodi u svim državama članicama EU od 2003. godine. Prvobitno je u ovom istraživanju učestvovalo svega sedam država - šest država članica EU (Belgija, Danska, Grčka, Irska, Luksemburg, Austrija) i Norveška. Danas, osim država članica EU, Anketu o prihodima i uslovima života na zakonskoj osnovi sprovode i, već pomenuta Norveška, zatim Island i Švajcarska, kao i druge zemlje koje to čine dobrovoljno.⁹³ U Srbiji, ovo istraživanje je prvi put

⁹³ O dinamici uključivanja u istraživanje vidi više na: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/203647/203704/EU-SILC+implementation+by+country.pdf>.

sprovedeno 2013. godine na uzorku od 8.008 domaćinstava (P3C, 2013), a potrebni podaci se prikupljaju jednom godišnje (od maja do juna) (P3C, 2013).

Anketom o prihodima i uslovima života prikupljaju se podaci koji se odnose na trenutnu situaciju („presek stanja”), kao i longitudinalni podaci. U prvom slučaju, radi se o podacima o prihodima, socijalnoj isključenosti, siromaštvu i životnim uslovima koji se prikupljaju u nekom određenom vremenu ili za neki određeni period. U drugom slučaju, na osnovu longitudinalnih podataka se dobija uvid u promene u odabranim pokazateljima na individualnom nivou, posmatrano u četvorogodišnjem periodu (EUROSTAT, 2020). Jedinica posmatranja je domaćinstvo.

Stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti, u % (2020)



Izvor: P3C, 2021.

*Neki pokazatelji siromaštva i socijalne isključenosti u Republici Srbiji
(2016-2019)*

<i>Indikator</i>	<i>2016</i>	<i>2017</i>	<i>2018</i>	<i>2019</i>	<i>2019/2016</i>
stopa rizika od siromaštva, %	25,9	25,7	24,3	23,2	0,896
stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti, %	38,5	36,7	34,3	31,7	0,823
prag rizika od siromaštva (mesečni prosek), RSD	14680	15600	16615	19381	1,320
GINI koeficijent	39,8	37,8	35,6	33,3	0,837
stopa trajnog rizika od siromaštva	16,7	18,4	19,6	15,9	0,952
stopa materijalne uskraćenosti (tri ili više od uk. devet stavki)	37,4	30,7	30,4	25,5	0,682

Izvor: P3C; proračun autora.

Drugi osnovni izvor podataka za praćenje i merenje socijalne isključenosti je Anketa o radnoj snazi (ARS) koja se sprovodi na osnovu preporuka ILO i u skladu sa evropskim statističkim standardima. Kod nas je ovo istraživanje prvi put sprovedeno 1994. godine. Od 1995. do 2008. godine istraživanje je sprovedeno jednom godišnje, da bi se od 2008. godine, anketa sprovodila dva puta godišnje, uz povećanje broja domaćinstava koja učestvuju u istraživanju (P3C, 2017a). Anketom o radnoj snazi prikupljaju se podaci o statusu pojedinaca na tržištu rada tj. o broju i strukturi zaposlenog, nezaposlenog i neaktivnog stanovništva. U istraživanju učestvuju svi članovi odabranih domaćinstava koji su stariji od 15 godina. Prikupljanje podataka vrši se na terenu i putem telefona (P3C, 2017a).

Anketa o potrošnji domaćinstava (APD) je treći izvor podataka za praćenje i merenje socijalne isključenosti. Ovo istraživanje se realizuje svakih 15 dana na uzorku od oko 370 domaćinstava (tj. 8.800 domaćinstava na nivou godine). Anketa se sprovodi od 2003. godine prema međunarodnim standardima (P3C, 2017b). Na osnovu prikupljenih podataka stiče se uvid u karakteristike lične potrošnje, kao i u neka obeležja životnog standara (npr. snabdevenost trajnim

potrošnim dobrima, uslovi stanovanja) (P3C, 2017b). Podaci se prikupljaju upitnikom, kao i na osnovu dnevnika potrošnje.

Merenje socijalne isključenosti od posebnog je nacionalnog značaja, ali istovremeno, praćenje karakteristika i uočavanje trendova ove pojave na globalnom nivou ide u prilog ostvarivanju međunarodnih ciljeva socijalnog razvoja (sadržanih npr. u Agendi 2030 ili Europe 2030 strategiji).

Reference:

1. Abu Bakar, A., M. Mohamed Osman, S. Bachok, A. Abdullah. 2017. Sustainable Well-Being Objective Indicators: Basic Necessities, Complementary Needs and Desired Opportunities. In: B. McLellan (ed) *Sustainable Future for Human Security: Society, Cities and Governance*. Singapore: Springer Nature. Pp. 175-188.
2. *Akcioni plan za razvoj aktivnosti za zaštitu čovekove okoline*. 1972. Stockholm: UN.
3. Albrow, M. 1996. *The Global Age*. UK: Cambridge, Polity Press.
4. Arandarenko, M., G. Krstić, J. Žarković Rakić. 2017. *Analysing Income Inequality in Serbia - From Data to Policy* (executive summary). Belgrade: Friedrich Ebert Stiftung.
5. Arandarenko, M., G. Krstić, J. Žarković Rakić. 2019. Nejednakost u Srbiji: da li je problem u merenju ili u politikama? *Ekonomске ideje i praksa*, 32: 89-96.
6. Babović, M. (prir.) 2010. *Izazovi nove socijalne politike*. Beograd: SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu.
7. Babović, M. 2004. Ekonomske strategije domaćinstava u post-socijalističkog transformaciji Srbije. U: A. Milić (ur) *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*. Beograd: ISI FF. str. 239-275.
8. Babović, M. 2011. *Socijalno uključivanje: koncepti, stanje, politike*. Beograd: SeConS – ISI FF.
9. Babović, M. 2019. Ekonomske strategije domaćinstava u Srbiji u periodu oporavka od ekonomske krize. U: M. Lazić, S. Cvejić (ur) *Stratifikacijske promene u periodu konsolidacije kapitalizma u Srbiji*. Beograd: ISI FF. str. 99-120.
10. Bauer, R. 1966. *Social Indicators*. USA: MIT Press.
11. Beil, S., J-P. Kolb, R. Münnich. 2011. Policy use of Laeken Indicators. Conference *New Techniques and Technologies for Statistics* (22-24.02.2011.). Brussels, Belgium.
12. Bhalla, A., F. Lapeyre. 1997. *Social Exclusion: Towards an Analytical and Operational Framework. Development and Change*, 28: 413-433.
13. Bilance. 1997. *A world in balance – Balance stands for Social Development: Policy paper*. Oegstgeest.
14. Blutstein, H. 2003. A forgotten pioneer of sustainability. *Journal of Cleaner Production*, 11 (3): 339-341.
15. Bolčić, S. 1994. *Tegobe prelaza u preduzetničko društvo: sociologija „tranzicije“ u Srbiji početkom devedesetih*. Beograd: ISI FF.

16. Bolčić, S. 1995. Post-socijalistička tranzicija: kontekst promena društva Srbije početkom devedesetih. U: Bolčić, S. (prir) *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih*. Beograd: ISI FF, str. 13-30.
17. Bolčić, S. 2002. Društvene promene i razaranje društvenog sektora rada u Srbiji 1990-ih. U: S: Bolčić, A. Milić (ur) *Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene i svakodnevni život*. Beograd: ISI FF. str. 97-106.
18. Bukodi, E., P. Róbert. 2007. *Occupational mobility in Europe*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
19. Cantril, H. 1965. *The pattern of human concern*. New Brunswick: Rutgers University Press.
20. Carley, M., E. Bustelo. 1986. Social indicators and development. *Project Appraisal*, 1(4): 266-268.
21. Čikić, J. 2008. *Socijalnoekološki problemi i zaštita životne sredine lokalne društvene zajednice* (magistarska teza). Novi Sad: Poljoprivredni fakultet.
22. Čikić, J. 2012. Teorija ekološke modernizacije kao sociološki okvir za proučavanje socijalnoekoloških problema. *Teme*, 37(2): 545-560.
23. Чикић, Ј. 2014. Промене у образовној структури у постсоцијалистичкој транзицији –српско искуство. *Теме*, 38(3): 1037-1056.
24. Čikić, J. 2015. Socijalna funkcija univerziteta. U: Pejanović, Radovan; Mirjana Kranjac (red.) *Univerzitet i preduzetništvo*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za privredu, zapošljavanje i ravnopravnost polova. str. 115-133.
25. D'Acci, L. 2014. Well-Being and Progress Measurement. In: Michalos, A. (ed) *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. UK: Springer, 7062-7070.
26. Daga, G. 2014. *Towards a New Development Paradigm: Critical Analysis of Gross National Happiness* (master thesis). India: Jindal School of Government and Public Policy.
27. *Deklaracija UN o životnoj sredini* (1972). Stockholm: UN.
28. Diener, E. 1984. Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95: 542-575
29. Diener, E. 2000. Subjective well-being: The science of happiness, and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55: 34-43.
30. Diener, E. 2006. Guidelines for national indicators of subjective well-being and ill being. *Applied Research in Quality of Life*. 7(2): 397-404
31. Diener, E., E. Suh, R. Lucas, H. Smith. 1999. Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125(2): 276-302.

32. Dodge, R., A. Daly, J. Huyton, L. Sanders. 2012. The challenge of defining wellbeing. *International Journal of Wellbeing*, 2(3): 222-235.
33. Drašković, B., I. Musabegović. 2018. Preokret od kapitalizma ka socijalizmu i od socijalizma u kapitalizam. U: B. Drašković, J. Minović, A. Hanić (ur) *Ekonomska teorija u periodu 1958-2018*. Beograd: Institut ekonomskih nauka.
34. Draxler, J., O. van Vliet. 2010. European Social Model: No Convergence from the East. *Journal of European Integration*. 32(1): 115-135.
35. Duda I. 2017. Svakodneni život u obje jugoslovenske države – hvatanje koraka sa Evropom. U: L. Perović i ostali (ur) *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. Str. 366-382.
36. Duncan, O. 1969. *Toward Social Reporting: Next Steps*. New York: Russell Sage Foundation.
37. Đukić, O., N. Obradović, 2016. *Nejednakost u BiH: Od praznih džepova do punih sefova*. Banja Luka: GEA.
38. Easterlin, R. 1974. Does economic growth improve the human lot? Some Empirical Evidence. *Nations and Households in Economic Growth*, Pp. 89-125.
39. Easterlin, R. 1995. Will raising the incomes of all increase the happiness of all? *Journal of Economic Behavior & Organization*. 27(1): 35-47.
40. Easterlin, R. 2016. Paradox lost? IZA DP No. 9676 – Discussion Paper Series. (dostupno na: <https://repec.iza.org/dp9676.pdf>).
41. Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. USA: Princeton University press.
42. European Union. 2015. *Portfolio of EU Social Indicators for the Monitoring of Progress Towards the EU Objectives for Social Protection and Social Inclusion*. Luxembourg: Social Protection Committee Indicators Sub-group.
43. EUROSTAT. 2020. *Methodological guidelines and description of EU-SILC target variables*. European Commission. (dostupno na: https://circabc.europa.eu/sd/a/b862932f-2209-450f-a76d-9cfe842936b4/DOCSILCo65%20operation%202019_V9.pdf)
44. Evans, P. 2002. Collective capabilities, culture, and Amartya Sen's *Development as Freedom*. *Studies in Comparative International Development*. 37: 54-60.
45. Fanchette, S. 1974. Social Indicators: Problems of Methodology and Selection. In: *Social indicators: problems of definition and of selection*. Paris: UNESCO. Pp. 7-11.

46. Ferrera, M. 1996. The 'Southern Model' of Welfare in Social Europe. *Journal of European Social Policy*. 6(1): 17-37.
47. Ferriss, A. 1988. The Uses of Social Indicators. *Social Forces*, 66(3): 601-617.
48. Frajman-Ivković, A. 2012. *Progres društva vođen subjektivnim blagostanjem: indeks sreće građana* (doktorska disertacija). Osijek: Ekonomski fakultet u Osijeku.
49. Frota, L. 2007. *Addressing the multi-dimensional factors of social exclusion* (presentation). Turin: ILO Social Security Department. (dostupno na: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---soc_sec/documents/presentation/wcms_secsoc_4811.pdf)
50. Gallup. 2016. *Worldwide research methodology and codebook*.
51. Gataūlinas, A. 2010. The concept of subjective well-being and its application for the analysis of EU countries. *Filosofija. Sociologija*. 21(2): 92–100.
52. Ghai, D. 1978. Basic needs and its critics. *IDS Bulletin*, 9(4): 16-18.
53. Giddens, A. 1990. *The Consequences of Modernity*. Cambridge UK: Polity Press.
54. Giorgi, G. 2011. Corrado Gini: the man and the scientist. *METRON - International Journal of Statistics*. 69(1): 1-28.
55. Glatzer, W. 2015. Monitoring and Analyzing Quality of Life – An Introduction. In: W. Glatzer, L. Camfield, V. Møller, M. Rojas (Eds) *Global Handbook of Quality of Life*. UK: Springer. pp. 1-11.
56. Hagerty, M., R. Veenhoven. 2003. Wealth and Happiness Revisited – Growing National Income Does Go with Greater Happiness. *Social Indicators Research*, 64(1): 1-27.
57. Hoadley, J. S. 1981. The Rise and Fall of the Basic Needs Approach. *Cooperation and Conflict*. 16(3): 149-164.
58. Issawi, C. 1978. The 1973 Oil Crisis and After. *Journal of Post Keynesian Economics*, 1(2): 3–26.
59. Josifidis, K., Supić, N. (2010) Država blagostanja - konvergencija - odozdo versus odozgo. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 130: 21-42.
60. Jovanović Gavrilović, B. 2003. Nejednakost i razvoj. *Economic Annals*, 159: 21-41.
61. Jovanović, V. 2016. *Psihologija subjektivnog blagostanja*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
62. Jovanović, V., Z. Novović. 2008. Kratka skala subjektivnog blagostanja – novi instrument za procenu pozitivnog mentalnog zdravlja. *Primenjena psihologija*, 1 (1-2): 77-94.

63. Karamessini, M. 2007. *The Southern European social model: Changes and continuities in recent decades*. Geneva: International Labour Office - International Institute for Labour Studies.
64. Kroll, C. 2015. *Sustainable Development Goals: Are the rich countries ready?* Germany: Bertelsmann Stiftung.
65. Krstić, G. 2016. Why income inequality is so high in Serbia: Empirical evidence and a measurement of the key factors. *Economic Annals*, 61 (210): 23-46.
66. Lafortune, G., G. Fuller, J. Moreno, G. Schmidt-Traub, C. Kroll. 2018. *SDG Index and Dashboards Detailed Methodological paper*. (dostupno na: <https://dashboards.sdgindex.org/chapters/part-4-methods-summary-and-data-tables>)
67. Lakićević, M., A. Gavrilović. 2012. *Socijalni razvoj i planiranje*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
68. Land, K. ? <https://www.encyclopedia.com/social-sciences/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/social-indicators>
69. Land, K. 1971. On the Definition of Social Indicators. *The American Sociologist*, 6(4): 322-325.
70. Land, K. 2015: The Human Development Index: Objective Approach. In: W. Glatzer, L. Camfield, V. Møller, M. Rojas (eds) *International Handbooks of Quality-of-Life*. USA: Springer. Pp. 133-157.
71. Land, K., A. Ferriss. 2007. The Sociology of Social Indicators. In: C. Bryant, D. Peck (eds) *Handbook of 21st Century Sociology*. USA: Sage Publications, pp. 518-526.
72. Land, K., A. Michalos. 2018. Fifty Years After the Social Indicators Movement: Has the Promise Been Fulfilled? *Social Indicators Research*, 135: 835-868.
73. Lazić, M. 2000. *Račji hod: Srbija u transformacijskim promenama*. Beograd: Filip Višnjić.
74. Lazić, M., S. Cvejić. 2004. Promene društvene struktur u Srbiji: slučaj blokirane post-socijalističke transformacije. U: A. Milić (ur) *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*. Beograd: ISI FF. str. 39-70.
75. Lee, M., L. Kubzansky, T. VanderWeele. 2021. *Measuring Well-Being: Interdisciplinary Perspectives from the Social Sciences and the Humanities*. UK: Oxford Scholarship.
76. Levitas, R. 2006. The concept and measurement of social exclusion. In: C. Pantazis, G. David, R. Levitas (Eds) *Poverty and Social Exclusion in Britain: The Millennium Survey*. UK: The Policy Press. Pp. 123-162.

77. Lowe, G. 1995. Social development. In: R. Edwards (Ed.) *Encyclopedia of Social Work*. Washington: NASW Press.
78. Лубарда, Б. 2009. *Ревидирана Европска социјална повеља - обавезе државе и улога социјалних партнера после ратификације*. Београд: социјално-економски савет Републике Србије - Swiss labour assistance.
79. Luechauer, D. 2013. Gross National Happiness of Bhutan and its False Promises. *Global South*, 21.07.2013. (dostupno na: <https://www.gsdmagazine.org/the-false-promises-of-bhutans-gross-national-happiness/>)
80. Maccagnan, A., S. Wren-Lewis, H. Brown, T. Taylor. 2019. Wellbeing and Society: Towards Quantification of the Co-benefits of Wellbeing. *Social Indicators Research*, 141: 217–243.
81. Maggino, F. 2014. Indicator Development and Construction. In: Michalos, A. (ed) *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. UK: Springer. Pp. 3190–3197.
82. Manić, Ž., A. Mirkov. 2019. Materijalni položaj domaćinstava u Srbiji u periodu konsolidacije kapitalističkog poretka. U: M. Lazić, S. Cvejić (ur) *Stratifikacijske promene u periodu konsolidacije kapitalizma u Srbiji*. Beograd: ISI FF. str. 49–70.
83. Marinković, D. 2008. *Uvod u sociologiju*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
84. Marlier, E., A. Atkinson, b. Cantillon, B. Nolan. 2007. *The EU and social inclusion: facing the challenges*. UK: Policy Press.
85. Марковић, Ј. (ур). 2009. Праћење друштвене укључености у Србији. Београд: Тим потпредседника владе за имплементацију стратегије за смањење сиромаштва – SECONS – CESID – Републички завод за социјалну заштиту.
86. Марковић, М. 2014. *Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији - особе са инвалидитетом у Србији*. Београд: РЗС.
87. Maslov, A. 1982. *Motivacija i ličnost*. Beograd: Nolit.
88. Матковић, Г. 2014. *Мерење сиромаштва - теоријски концепти, стање и препоруке за Републику Србију*. Београд: Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Влада Републике Србије.
89. Matković, G. 2015. *Država blagostanja u zemljama Zapadnog Balkana – izazovi i opcije*. Beograd: Centar za socijalnu politiku.
90. Mazur, J., M. Szkultecka-Dębek, A. Dzielska, M. Drozd, A. Małkowska-Szkutnik. 2018. What does the Cantril Ladder measure in adolescence? *Archive of Medical Science*. 14(1): 182–189.

91. McCloskey, D. 2012. Happyism: The Creepy New Economics of Pleasure. *The New Republic*. Pp 16-23. (dostupno na: <https://newrepublic.com/article/103952/happyism-deirdre-mccloskey-economics-happiness>)
92. Ментус, В. 2015. Економски раст и субјективно благостање у развијеним земљама. *Култура*. 147: 209-225.
93. Ментус, В. 2017. *Повезаност економског раста и субјективног благостања* (докторска дисертација). Београд: Филозофски факултет.
94. Miao, F., M. Koo, S. Oishi. 2013. Subjective well-being. In: I. Boniwell, S. David, A. Conley Ayers (eds) *The Oxford Handbook of Happiness*. UK: Oxford handbooks. Pp. 174-184.
95. Milić, V. 1996. *Sociološki metod*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
96. Miller, D., N. Salkind. 2020. *Handbook of research design & social measurement*. USA: SAGE Publications.
97. Milošević, B. 2002. Nezaposlenost u Srbiji devedesetih: stvarnost i privid Ekonomije preživljavanja". U: S: Bolčić, A. Milić (ur) *Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene i svakodnevni život*. Beograd: ISI FF. str. 141-157.
98. Milošević, B. 2013. *Organizacija rada u globalnoj tranziciji*. Beograd: Filip Višnjić/Prosveta.
99. MTTT. 2019. (dostupno na: <https://mtt.gov.rs/tekst/2368/potrosacka-korpa.php>).
100. Noll, H. H. 2004. Social Indicators and Quality of Life Research: Background, Achievements and Current Trends. In: Genov, N. (ed) *Advances in Sociological Knowledge*. Germany: Springer Fachmedien Wiesbaden GMBH. Pp. 151-182.
101. Noll, H-H. 2016. Progress: Concept and Measurement. In: F. Maggino (ed) *A Life Devoted to Quality of Life. Festschrift in Honor of Alex C. Michalos*. USA: Springer. Pp. 93-104.
102. Noll, H-H. 2017. On the History of Social Indicators Research: Measuring, Monitoring and Researching Wellbeing. In: *Essays by the Members of the Scientific Advisory Board. Government Strategy on Wellbeing in Germany*. Germany: Federal German Government. Pp. 7-17.
103. Novaković, N. 2017. *Radnički štrajkovi i tranzicija u Srbiji od 1990. do 2015. godine*. Beograd: IDN.
104. NSZ. 2002/2011/2020. *Statistički bilten*. Beograd: NZS.
105. Nussbaum, M. 2000. *Women and human development - the capabilities approach*. UK: Cambridge university press.

106. Nussbaum, M. 2003. Capabilities as fundamental entitlements: Sen and social justice. *Feminist Economics*. 9 (2-3): 33-59.
107. Nussbaum, M. 2010. *Creating capabilities – the human development approach*. UK: The Belknap Press of Harvard University Press.
108. O'Sullivan, E. 2010. Welfare States and Homelessness. In: Edgar, B., J. Doherty (eds.) (2010) *Homelessness Research in Europe*. (pp. 65-83). Belgium: FEANTSA.
109. Perišić, N. 2008. Socijalna država – evolucija jedne ideje. *Sociologija*, 50(2): 207-224.
110. Perišić, N. 2016. *Socijalna sigurnosti – pojmovi i programi*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
111. Петровић, М. 2018. Социјална изопштеност младих у руралним заједницама (докторска дисертација). Нови Сад: Филозофски факултет.
112. Ponthieux, S., D. Meurs. 2015. Gender Inequality. In: A. Atkinson, F. Bourguignon (eds) *Handbook of Income Distribution*. pp. 981-1146.
113. Poverty Perspectives: 'basic Needs Approach' Vs. 'capability Approach' (<https://owlcation.com/social-sciences/Understanding-Poverty-Comparing-Basic-Needs-and-Capabilities-Approaches>)
114. Proctor, C. 2014. Subjective Well-Being (SWB). In: A. Michalos (ed) *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. USA: Springer. Pp. 6437-6441.
115. Радовановић, С., А. Кнежевић. 2014. *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији - Роми у Србији*. Београд: РЗС.
116. *Recent social trends in the United States; report of the President's research committee on social trends*. 1933. USA: McGraw-Hill Book Company.
117. Rose, D. 2017. *A Modern History of Happiness as Economic Policy. History and Criticism of Gross National Happiness*. Germany: GRIN Verlag. (dostupno na: <https://www.grin.com/document/366000>)
118. Royal Government of Bhutan. 2012. *The Report of the High-Level Meeting on Wellbeing and Happiness: Defining a New Economic Paradigm*. New York: The Permanent Mission of the Kingdom of Bhutan to the United Nations. Thimphu: Office of the Prime Minister.
119. РЗС. 2015-2018. *САОПШТЕЊЕ, Анкета о приходима и условима живота - Сиромаштво и социјална неједнакост, 2015-2018*. Београд: РЗС.
120. РЗС, 2013. *Анкета о приходима и условима живота – методолошке напомене*. Београд: РЗС.

121. P3C, 2017a. *Анкета о радној снази, 2017. - методолошко упутство*. Београд: РЗС.
122. РЗС. 1951. *Статистички годишњак*. Београд: Привредни савет владе НР Србије – Завод за статистику и евиденцију.
123. РЗС. 1974. *Општине у Србији*. Београд: Републички завод за статистику.
124. РЗС. 1980/1981/1982. *Статистички годишњак СР Србије*. Београд: Републички завод за статистику.
125. РЗС. 2013. *Школска спрема, писменост и компјутерска писменост - подаци по општинама и градовима*. Београд: Републички завод за статистику.
126. РЗС. 2016/2021. *Статистички годишњак*. Београд: Републички завод за статистику.
127. РЗС. 2021. *Анкета о приходима и условима живота - Сиромаштво и социјална неједнакост, 2020*. Београд: РЗС.
128. Sachs, J. 2012. Introduction. In: J. Helliwell, R. Layard, J. Sachs (eds). *World happiness report*. USA: The Earth Institute Columbia University – CIFAR – Centre for Economic Performance.
129. Sachs, J., G. Schmidt-Traub, C. Kroll, G. Lafortune, G. Fuller. 2019. *Sustainable Development Report 2019*. New York: Bertelsmann Stiftung and Sustainable Development Solutions Network (SDSN).
130. Schimmack, U. 2008. The Structure of Subjective Well-Being. In: M. Eid, R. Larsen (Eds.) *The science of subjective well-being*. USA: Guilford Press, pp. 97–123.
131. Schmidt, V. H. 2001. Social justice. In: N. J. Smelser, P. B. Baltes (Eds.) *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Elsevier Ltd: USA. Pp. 14338-14341
132. Schroeder, K. 2018. *Politics of Gross National Happiness - Governance and Development in Bhutan*. UK: Palgrave Macmillan.
133. SDSN, 2019. *The 2019 US Cities Sustainable Development Report*. New York: Sustainable Development Solutions Network.
134. SDSN-TELOS, 2019. *The 2019 SDG Index and Dashboards Report for European Cities (prototype version)*. The Netherland – USA.
135. Sen, A. 1981. *Poverty and famines – an essay on entitlement and deprivation*. UK: Clarendon Press.
136. Sen, A. 1999. *Development as freedom*. USA: Anchor Books.
137. Sen, A., M. Nusbaum. 2020. *Blagostanje, razvoj i društvena pravda*. Novi Sad: Akademaska knjiga.
138. Sheldon, E., H. Freeman. 1970. Notes on Social Indicators: Promises and Potential. *Policy Sciences*, 1(1): 97-111.

139. Stanton, E. 2007. *The Human Development Index: A History*. USA: Political Economy Reserach Institute.
140. Stojiljković, Z. 2013. Politička korupcija i slaba država. *Filozofija i društvo*. 24(1): 135-159.
141. Streeten, P. 1981. *Development Perspectives*. London: Palgrave Macmillan.
142. Šporer, Ž. 2004. Koncept društvene isključenosti. *Društvena istraživanja*. 13(1-2): 171-193.
143. Станковић, В. 2019. Стабилોકратија. *Српска политичка мисао*. 2: 207-226.
144. Šućur, Z. 2004. Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija. *Revija za sociologiju*, 35(1-2): 45-60.
145. Thompson, S. 2013. Introduction to Happiness and Society. In: I. Boniwell, S. David, A. Conley Ayers (eds) *Oxford Handbook of Happiness*. USA: Oxford Handbooks.
146. Tideman, S. 2011. Gross National Happiness. In: L. Zsolnai (ed) *Ethical Principles and Economic Transformation - A Buddhist Approach*. UK: Springer. Pp. 133-153.
147. Tim za socijalno uključivanje i praćenje siromaštva Republike Srbije. 2017. *Praćenje socijalne uključenosti u Republici Srbiji – Indikatori finansijskog siromaštva i nejednakosti*. Beograd.
148. Tomy, A. 2015. Raymond A. Bauer: A Pioneer in the Use of Sample Surveys to Assess Quality of Life. *Applied Research in Quality of Life*, 10: 375-377.
149. ul Haq, M. 1995. *Reflections on human development : how the focus of development economics shifted from national income accounting to people-centred policies, told by one of the chief architects of the new paradigm*. New York : Oxford University Press.
150. UN. 2016. *Report on the World Social Situation 2016 - Leaving no one Behind: The Imperative of Inclusive Development*. New York.
151. UN. 1995. *Report of the World Summit for Social Development*. Denmark: Copenhagen.
152. UNDP. 2018. *Studija o humanom razvoju posvećena dohodnoj nejednakosti u Republici Srbiji - Smanjenje nejednakosti kao sastavni deo Agende održivog razvoja*. Beograd: UNDP.
153. UNDP. 2020. *2020 Human development perspectives - tackling social norms: A game changer for gender inequalities*. New York: United Nations Development Programme.

154. United Nations. 1994. *Information on Social Development Publications and Indicators in the United Nations System* (Working Paper No. 7). New York: United Nations Publications.
155. Ura, K., S. Alkire, T. Zangmo, K. Wangdi. 2012. *A Short Guide to Gross National Happiness Index*. Buthan: The Centre for Bhutan Studies.
156. Uvin, P. 2010. From the right to development to the rights-based approach: how 'human rights' entered development. *Development in Practice*. 17(4-5): 597-606.
157. van Kersbergen, K., B. Vis. 2013. *Comparative Welfare State Politics - Development, Opportunities and Reform*. UK: Cambridge University Press.
158. Veenhoven, R. 2008. Sociological Theories of Subjective Well-Being. In: M. Eid, R. Larsen (Eds). *The Science of Subjective Well-being: A tribute to Ed Diener*. New York: Guilford Publications. pp. 44-61.
159. Veenhoven, R. 2014. Quality of Life (QOL), an Overview. In: A. Michalos (ed) *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. USA: Springer. Pp. 5265-5269.
160. Влада РС. 2018. *Оцена апсолутног сиромаштва у србију у 2018. години*. Београд.
161. Влада РС. 2018. *Трећи национални извештај о социјалном укључивању и смањењу Сиромаштва у Републици Србији - Преглед и стање социјалне искључености и сиромаштва за период 2014–2017. године са приоритетима за наредни период*. Београд.
162. Voukelatou, V., L. Gabrielli, I. Miliou, S. Cresci, R. Sharma, M. Tesconi, L. Pappalardo. 2021. Measuring objective and subjective well-being: dimensions and data sources. *International Journal of Data Science and Analytics*. 11: 279–309.
163. Vuković, D: 1998. *Sistemi socijalne sigurnosti*. Beograd: Fakultet političkih nauka – Centar za socijalnu politiku.
164. Vuković, D. 2009. *Socijalna sigurnost*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
165. Vuković, O. 2010. Metodologija praćenja socijalne uključenosti u EU. U: Babović, M. (ur), *Izazovi nove socijalne politike Socijalna uključenost u EU i Srbiji*. SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu. Str. 75-96.
166. WBG. 2015. Policy research note no. 3: ending extreme poverty and sharing prosperity: progress and policies. (<https://www.worldbank.org/en/research/brief/policy-research-note-03-ending-extreme-poverty-and-sharing-prosperity-progress-and-policies>).
167. Wildeboer, J. M., J. C. Vrooman, P. de Beer. 2001. *On Worlds of Welfare; Institutions and Their Effects in Eleven Welfare States*. Hague: Aksant Academic Publishers.

168. World Commission on Environment and Development. 1987. *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.
169. Зубац, Ј. 2020. Проблем дефинисања и операционализације појма социјалне искључености. *Култура*, 166: 316-336.

Internet izvori

1. <http://cmjp.rs/>
2. http://europa.rs/upload/ssp_prevod_sa_anexima.pdf
3. <http://hdr.undp.org/en>
4. <http://hdr.undp.org/en/content/gender-inequality-index-gii>
5. <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/SRB>
6. <http://hdr.undp.org/en/faq-page/human-development-index-hdi#t292n288o>
7. <http://hdr.undp.org/en/indicators/>
8. <http://hdr.undp.org/en/indicators/73506>
9. http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/SRB.pdf
10. http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf.
11. http://hdr.undp.org/sites/default/files/2020_statistical_annex_table_2.pdf
12. http://hdr.undp.org/sites/default/files/2020_statistical_annex_table_1.pdf
13. http://hdr.undp.org/sites/default/files/frequently_asked_questions_gsni.pdf
14. http://hdr.undp.org/sites/default/files/hd_perspectives_gsni.pdf
15. http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf.
16. http://iriss.idn.org.rs/view/subjects/cent5.html#group_M
17. <http://sdg.indikatori.rs/sr-Latn/o-ciljevima>
18. http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2019/10/Ocena_apsolutnog_siromastva_u_2018_lat.pdf
19. <https://dornsifecms.usc.edu/richard-a-easterlin/>;
20. <https://ec.europa.eu/eurostat>
21. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/203647/203704/EU-SILC+implementation+by+country.pdf>.
22. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Living_conditions_in_Europe
23. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_\(AROPE\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_(AROPE)).

24. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/employment-and-social-inclusion-indicators/social-protection-and-inclusion/social-inclusion>.
25. <https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary.html>.
26. https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/open_method_coordination.html
27. <https://euro-cities.sdgindex.org/#/>.
28. <https://history.state.gov/milestones/1969-1976/oil-embargo>
29. <https://innobatics.gr/en/cantril-ladder/>
30. <https://news.gallup.com/poll/122453/understanding-gallup-uses-cantril-scale.aspx>.
31. <https://owlcation.com/social-sciences/Understanding-Poverty-Comparing-Basic-Needs-and-Capabilities-Approaches>.
32. <https://owlcation.com/social-sciences/Understanding-Poverty-Comparing-Basic-Needs-and-Capabilities-Approaches>
33. <https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/sr/>
34. <https://web.archive.org/web/20041101032123/http://www.un.org.pk/hdc/L>.
35. https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/Studie_NW_Sustainable-Development-Goals_Are-the-rich-countries-ready_2015.pdf
36. <https://www.britannica.com/biography/Amartya-Sen>.
37. <https://www.britannica.com/biography/Corrado-Gini>
38. <https://www.britannica.com/biography/Otto-von-Bismarck>
39. <https://www.bu.edu/econ/2019/02/20/in-memoriam-paul-streeten-1917-2019/> - In memoriam: Paul Streeten (1917-2019).
40. <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/charter-texts>.
41. <https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/>.
42. <https://www.gallup.com/analytics/349487/gallup-global-happiness-center.aspx>.
43. <https://www.gallup.com/home.aspx>
44. <https://www.law.uchicago.edu/faculty/nussbaum>
45. <https://www.sdgindex.org/reports/sustainable-development-report-2019/#authors>
46. <https://www.stat.gov.rs/sr-cyrl/oblasti/potrosnja-prihodi-i-uslovi-zivota/>
47. <https://www.un.org/development/desa/dspd/world-summit-for-social-development-1995/wssd-1995-agreements/cdosd-introduction.html>
48. <https://www.upf.edu/web/esping-andersen>

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

21000 Novi Sad, dr Zorana Đinđića 2

www.ff.uns.ac.rs

elektronsko izdanje

<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2022/978-86-6065-728-4>

CIP –Каталогизација у публикацији

Библиотеке Матице српске, Нови Сад

316.42

ЧИКИЋ, Јована, 1978-

Socijalni razvoj [Elektronski izvor] : pojam, koncepti i merenje / Jovana Čikić. - Novi Sad : Filozofski fakultet, 2022

Način pristupa (URL): <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2022/978-86-6065-728-4>. -
Opis zasnovan na stanju na dan 2. 11. 2022. - Nasl. sa naslovnog ekrana. - Napomene i
bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija.

ISBN 978-86-6065-728-4

а) Друштво - Развој б) Друштвени развој

COBISS.SR-ID 79097865

Sadržaj studije koncipiran je u odnosu na zahteve nastavnog procesa i potrebna znanja iz domena socijalnog razvoja. Poglavlja studije se tematski nadopunjuju i ukupno predstavljaju iscrpan prikaz osnovnih pojmova i problematike iz domena socijalnog razvoja. Korišćeni izvori su relevantni za tematiku studije, a stil pisanja primeren kako za studente, tako i za širu akademsku zajednicu (prof. dr Ana Bilinović Rajačić).

Opisane tematske celine u funkciji su upoznavanja zainteresovanih čitalaca sa najvažnijim teorijsko-empirijskim pitanjima u domenu socijalnog razvoja. Vešt看im stilom pisanja, autorka problematizovane društvene fenomene približava čitaocima na dinamičan način. Sva objašnjenja potkrepljena su tabelarnim, grafičkim prikazima i primerima, što povećava lakoću razumevanja problematizovanih pojmova. Imajući to u vidu, može se očekivati da će ovu monografiju sa posebnom pažnjom čitati studenti i studentkinje društvenih nauka (prof. dr Ivana Milovanović).

Rukopis ima jasne ciljeve, veoma korisne, sadržajne i sistematične celine kojima je u potpunosti obuhvaćena složenost pitanja socijalnog razvoja, njegove kvantifikacije i praktično analitičke primenljivosti. Posebno je značajno što je ova kompleksna problematika stilski i vizuelno uobličena tako da tekst čini razumljivim, zanimljivim i dostupnim, kako za sociološku, tako i za nesociološku čitalačku javnost (doc. dr Marica Petrović).